

PA 6111

.M7 L5

1905a

Copy 1

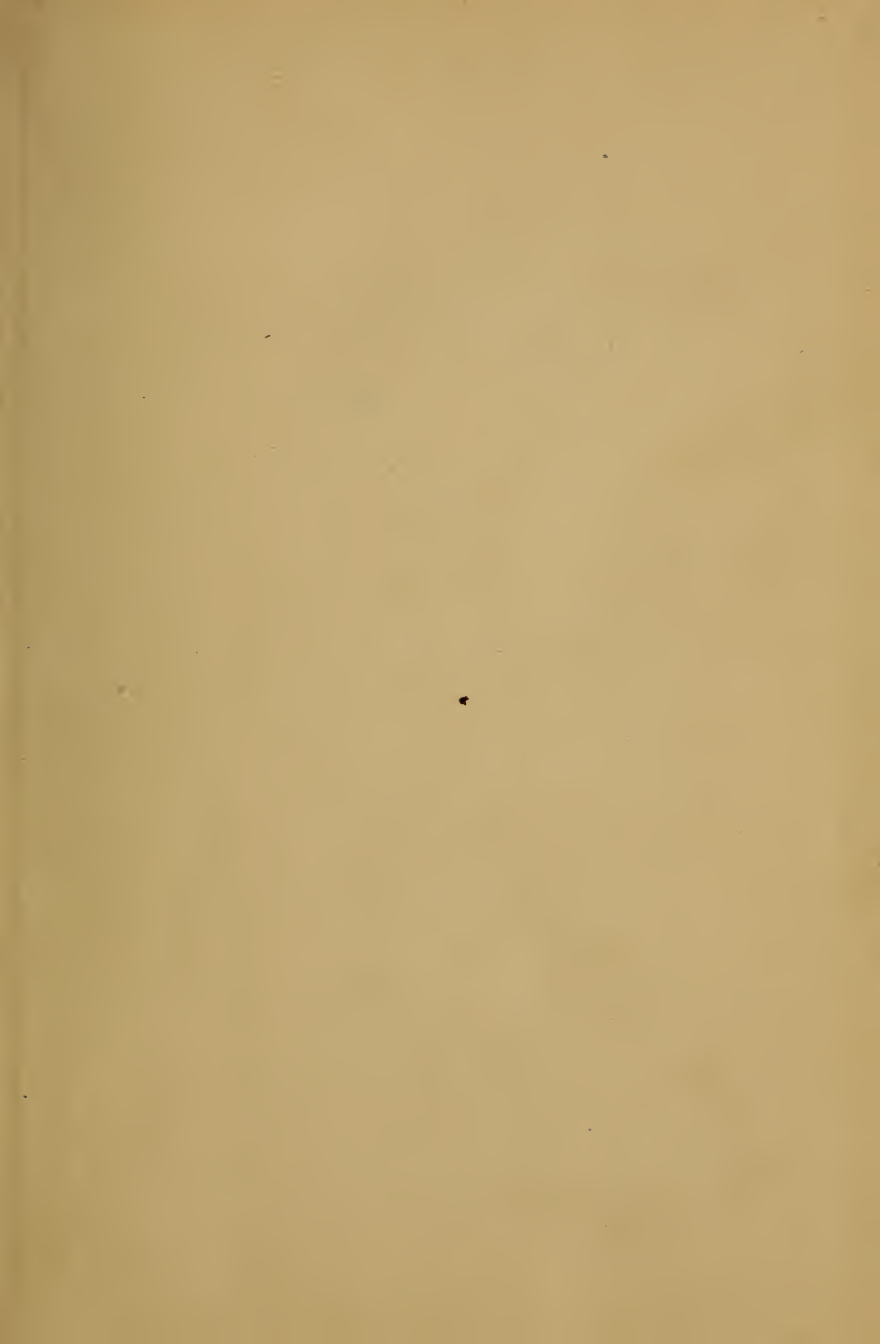

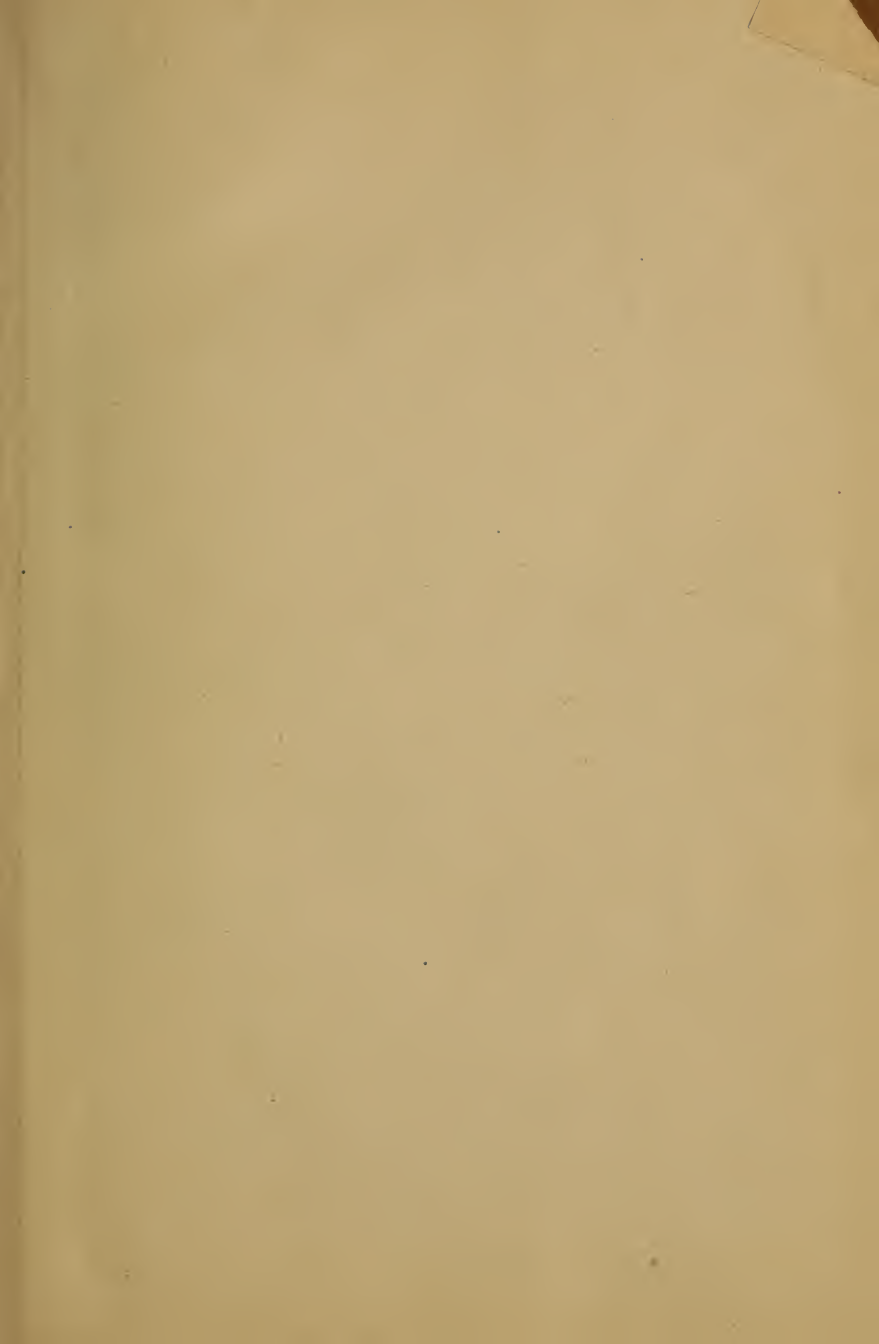
Class PA6111'

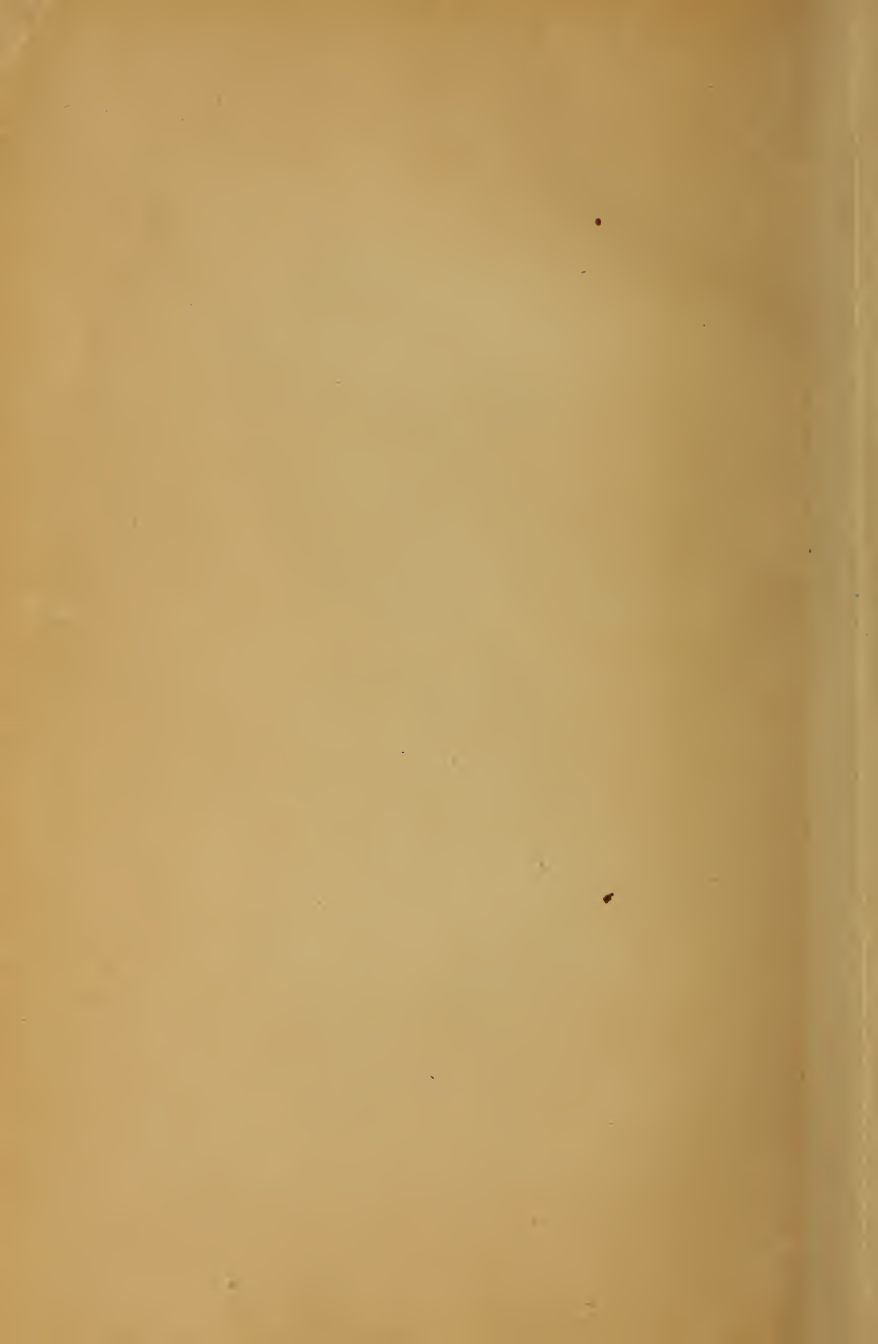
Book .M7L.5

Copyright N° 1905a

COPYRIGHT DEPOSIT

Morris and Morgan's Latin Series

SELECTIONS FROM LIVY

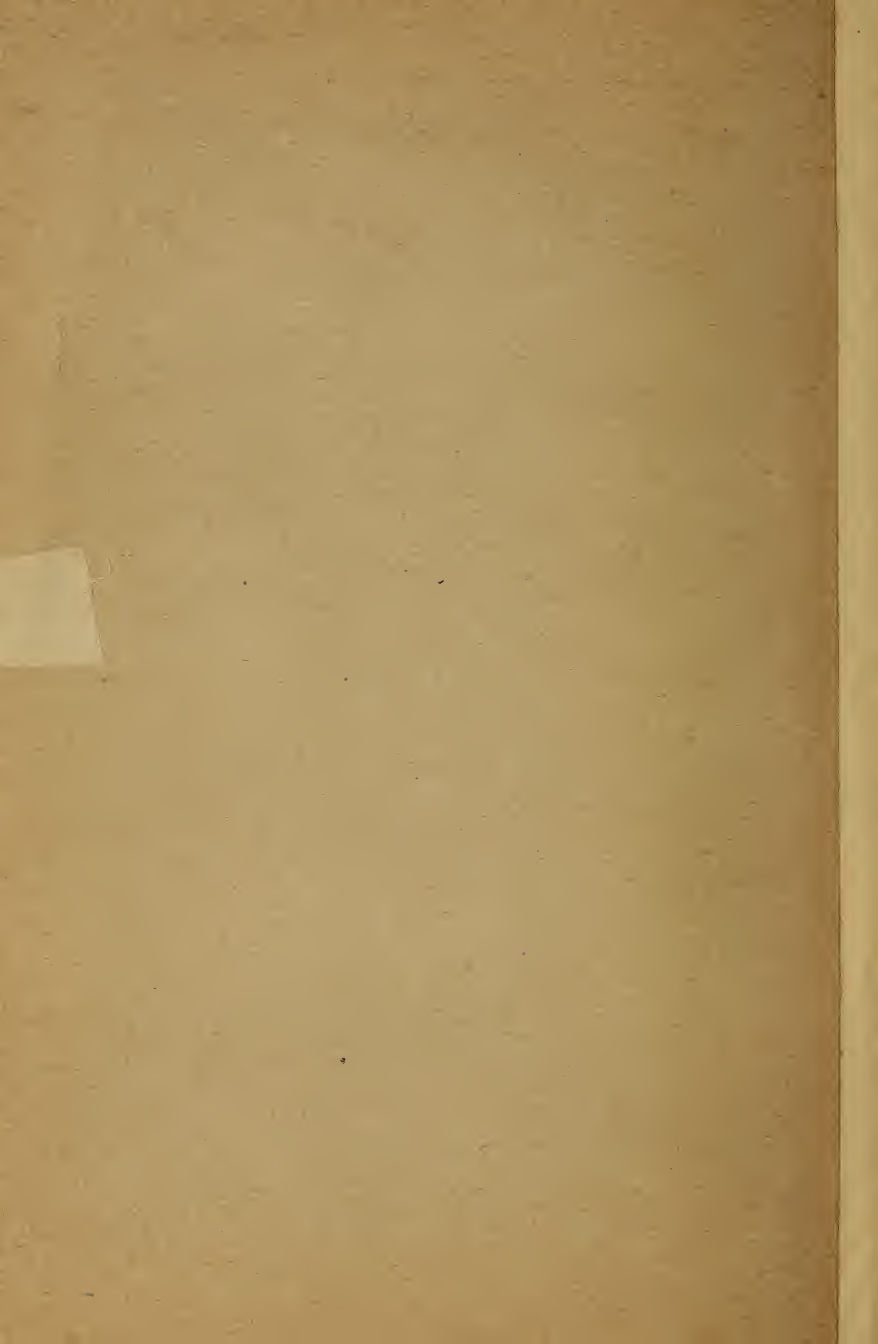
EDITED BY

HARRY EDWIN BURTON, PH.D.

PROFESSOR OF LATIN IN DARTMOUTH COLLEGE

TEXT EDITION

NEW YORK ·· CINCINNATI ·· CHICAGO
AMERICAN BOOK COMPANY

Morris and Morgan's Latin Series

Titus Livius
"

SELECTIONS FROM LIVY

242

1425

EDITED BY

HARRY EDWIN BURTON, PH.D.

PROFESSOR OF LATIN IN DARTMOUTH COLLEGE

TEXT EDITION

NEW YORK ·· CINCINNATI ·· CHICAGO
AMERICAN BOOK COMPANY

PA 6111
M765
1905a

LIBRARY of CONGRESS
Two Copies received
SEP. 13 1905
Copyright Entry
May 20-1905
CLASS a XXc No
117315
COPY B.

COPYRIGHT, 1905, BY
EDWARD P. MORRIS AND MORRIS H. MORGAN.

ENTERED AT STATIONERS' HALL, LONDON.

BURTON. LIVY. TEXT.

W. P. I

c
c
c
c
c
c
c
c

TITI LIVI

AB VRBE CONDITA LIBRI

PRAEFATIO

Facturusne operae pretium sim, si a primordio urbis res 1
populi Romani perscripserim, nec satis scio nec, si sciam,
dicere ausim, quippe qui cum veterem tum vulgatam esse 2
rem videam, dum novi semper scriptores aut in rebus cer-
tius aliquid adlaturos se aut scribendi arte rudem vetustatem
superaturos credunt. Vtcumque erit, iuvabit tamen rerum 3
gestarum memoriae principis terrarum populi pro virili
parte et ipsum consuluisse; et si in tanta scriptorum turba
mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum
me, qui nomini officient meo, consoler. Res est praeterea 4
et inmensi operis, ut quae supra septingentesimum annum
repetatur et quae ab exiguis profecta initiis eo creverit, ut
iam magnitudine laboret sua; et legentium plerisque haud
dubito quin primae origines proximaque originibus minus
praebitura voluptatis sint, festinantibus ad haec nova,
quibus iam pridem praevalentis populi vires se ipsae con-
ficiunt. Ego contra hoc quoque laboris praemium petam, 5
ut me a conspectu malorum, quae nostra tot per annos vidit
aetas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto,
avertam, omnis expers curae, quae scribentis animum etsi
non flectere a vero, sollicitum tamen efficere posset.

Quae ante conditam condendamve urbem, poeticis magis 6

decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec adfirmare nec refellere in animo est.

7 Datur haec venia antiquitati, ut miscendo humana divinis primordia urbium augustiora faciat; et si cui populo licere oportet consecrare origines suas et ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, cum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium

8 patiuntur. Sed haec et his similia, utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine; ad illa mihi pro se quisque acriter intendat

9 animum, quae vita, qui mores fuerint, per quos viros quibusque artibus domi militiaeque et partum et auctum imperium sit; labente deinde paulatim disciplina velut desidentis primo mores sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint praecipites, donec

10 ad haec tempora, quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum in-

11 ceptum, foedum exitum, quod vitas. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit aut nulla umquam res publica nec maior nec sanctior nec bonis exemplis ditior fuit, nec inquam civitatem tam serae avaritia luxuriaque inmigraverint, nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit; adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis

12 erat. Nuper divitiae avaritiam et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querellae, ne tum quidem gratae futurae, cum forsitan necessariae erunt, ab initio certe tantae

13 ordiendae rei absint; cum bonis potius omnibus votisque

et precationibus deorum dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tantum operis successus prosperos darent.

BOOK I

Aeneas in Italy. Alba Longa. The Founding of Rome.

1. Iam primum omnium satis constat Troia capta in 1
 ceteros saevitum esse Troianos; duobus, Aeneae Anteno-
 rique, et vetusti iure hospiti et quia pacis reddendaeque
 Helenae semper auctores fuerunt, omne ius belli Achivos
 abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multi- 2
 tudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi et sedes
 et ducem rege Pylaemene ad Troiam amisso quaerebant,
 venisse in intimum maris Hadriatici sinum, Euganeisque, 3
 qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus Enetos Troia-
 nosque eas tenuisse terras. Et in quem primum egressi
 sunt locum Troia vocatur, pagoque inde Troiano nomen
 est; gens universa Veneti appellati. Aeneam ab simili 4
 clade domo profugum, sed ad maiora rerum initia ducenti-
 bus fatis, primo in Macedoniam venisse, inde in Siciliam
 quaerentem sedes delatum, ab Sicilia classe ad Laurentem
 agrum tenuisse. Troia et huic loco nomen est. Ibi egressi 5
 Troiani, ut quibus ab inmenso prope errore nihil praeter
 arma et naves superesset, cum praedam ex agris agerent,
 Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad
 arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris con-
 currunt. Duplex inde fama est: alii proelio victum Latinum 6
 pacem cum Aenea, deinde adfinitatem iunxisse tradunt;
 alii, cum instructae acies constitissent, priusquam signa 7
 canerent, processisse Latinum inter primores ducemque

advenarum evocasse ad conloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde aut quo casu profecti domo quidve
 8^a quaerentes in agrum Laurentem exissent, postquam audierit multitudinem Troianos esse, ducem Aeneam, filium Anchisae et Veneris, cremata patria domo profugos sedem condendaeque urbi locum quaerere, et nobilitatem admiratum gentis virique et animum vel bello vel paci paratum, dextra
 9 data, fidem futurae amicitiae sanxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam; Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adiunxisse foedus, filia Aeneae in
 10 matrimonium data. Ea res utique Troianis spem adfirmat
 11 tandem stabili certaue sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirpis quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.

1 2. Bello deinde Aborigines Troianique petiti. Turnus, rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens, simul Aeneae
 2 Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit; victi Rutuli, victores Aborigines Troianique
 3 ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus ad florentes opes Etruscorum Mezentiumque, regem eorum, confugiunt, qui Caere, opulento tum oppido, imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus quam satis tutum esset accolis rem Troianam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis iunxit.
 4 Aeneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret nec sub eodem iure solum sed etiam nomine
 5 omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aeneam cessere. Fretusque his animis coalescentium in dies

magis duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras solum sed mare etiam per totam Italiae longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui inplesset, tamen, cum moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici ius fasque est, super Numicum fluvium; Iovem Indigetem appellant.

3. Nondum maturus imperio Ascanius, Aeneae filius, erat; tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume mansit. Tantisper tutela muliebri, tanta indoles in Lavinia erat, res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud ambigam — quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet? — hicine fuerit Ascanius, an maior quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus comesque inde paternae fugae, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus — certe natum Aenea constat — abundante Lavini multitudine florentem iam, ut tum res erant, atque opulentam urbem matri seu novercae reliquit, novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quae ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata.

Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maxime fuis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae nec deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni movere arma aut Mezentius Etruscique aut ulli alii accolae ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascani filius, casu quodam in silvis natus. Is Aeneam Silvium creat; is deinde Latinum

Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini ap-
8 pellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albae
regnaverunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys,
Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in traiectu Albulae
9 amnis submersus celebre ad posteros nomen flumini dedit.
Agrippa inde, Tiberini filius, post Agrippam Romulus Sil-
vius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino fulmine
ipse ictus regnum per manus tradidit. Is sepultus in eo colle
qui nunc pars Romanae est urbis cognomen colli fecit.
10 Proca deinde regnat. Is Numitorem atque Amulium pro-
creat; Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetus-
tum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit quam
voluntas patris aut verecundia aetatis. Pulso fratre Amu-
11 lius regnat. Addit sceleri scelus; stirpem fratris virilem
interimit, fratris filiae Reae Silviae per speciem honoris,
cum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem
partus adimit.

1 4. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis ma-
2 ximique secundum deorum opes imperi principium. Vi con-
pressa Vestalis cum geminum partum edidisset, seu ita rata,
seu quia deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae
3 stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii nec homines aut
ipsam aut stirpem a crudelitate regia vindicant; sacerdos
vincta in custodiam datur, pueros in profluentem aquam
mitti iubet.

4 Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus leni-
bus stagnis nec adiri usquam ad iusti cursum poterat amnis,
et posse quamvis languida mergi aqua infantes spem feren-
5 tibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima
eluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est—Romularem vocatam
6 ferunt—pueros exponunt. Vastae tum in his locis solitu-
dines erant. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expo-

siti erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam
 sitientem ex montibus qui circa sunt ad puerilem vagitum
 cursum flexisse; eam submissas infantibus adeo mitem
 praeuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister
 regii pecoris invenerit—Faustulo fuisse nomen ferunt—; 7
 ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos datos. Sunt qui
 Larentiam vulgato corpore lupam inter pastores vocatam
 putent; inde locum fabulae ac miraculo datum.

Ita geniti itaque educati, cum primum adolevit aetas, nec 8
 in stabulis nec ad pecora segnes, venando peragrare saltus.
 Hinc robore corporibus animisque sumpto iam non feras 9
 tantum subsistere, sed in latrones praeda onustos impetus
 facere, pastoribusque rapta dividere, et cum his, crescente
 in dies grege iuvenum, seria ac iocos celebrare.

5. Iam tum in Palatio monte Lupercal hoc fuisse ludi- 1
 crum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein
 Palatium montem appellatum. Ibi Euandrum, qui ex eo 2
 genere Arcadum multis ante tempestatibus tenuerit loca,
 sollemne adlatum ex Arcadia instituisse, ut nudi iuvenes
 Lycaeam Pana venerantes per lusum atque lasciviam cur- 3
 rerent, quem Romani deinde vocaverunt Inuum. Huic de-
 ditis ludicro, cum sollemne notum esset, insidiosos ob iram
 praedae amissae latrones, cum Romulus vi se defendisset,
 Remum cepisse, captum regi Amulio tradidisse ultro accu- 4
 santes. Crimini maxime dabant in Numitoris agros ab iis im-
 petus fieri; inde eos collecta iuvenum manu hostilem in modum
 praedas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur.

Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpem 5
 apud se educari; nam et expositos iussu regis infantes scie-
 bat, et tempus quo ipse eos sustulisset ad id ipsum con-
 gruere; sed rem in maturam nisi aut per occasionem aut
 per necessitatem aperire noluerat. Necessitas prior venit; 6

ita metu subactus Romulo rem aperit. Forte et Numitori, cum in custodia Remum haberet audissetque geminos esse fratres, comparando et aetatem eorum et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin
 7 Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo iuvenum — nec enim erat ad vim apertam par —, sed aliis alio itinere iussis certo tempore ad regiam venire pastoribus ad regem impetum facit, et a domo Numitoris alia comparata manu adiuvat Remus. Ita regem obruncant.

1 6. Numitor inter primum tumultum hostis invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam avocasset, postquam iuvenes perpetrata caede pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio scelus in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cae-
 2 dem deinceps tyranni seque eius auctorem ostendit. Iuvenes per mediam contionem agmine ingressi cum avum regem salutassent, sêcuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi efficit.

3 Ita Numitori Albana re permissa, Romulum Remumque cupido cepit in iis locis, ubi expositi ubique educati erant, urbis condendae. Et supererat multitudo Albanorum Latinorumque; ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent parvam Albam, parvum Lavinium
 4 prae ea urbe quae conderetur fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen, coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio

regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

7. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures, 1
iamque nuntiato augurio cum duplex numerus Romulo se
ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat ;
tempore illi praecepto, at hi numero avium regnum trahebant. 2
Inde cum altercatione congressi certamine irarum ad
caedem vertuntur ; ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgati-
or fama est ludibrio fratris Remum novos transiluisse
muros ; inde ab irato Romulo, cum verbis quoque increpitan-
s adiecisset “ sic deinde quicumque alius transiliet moe-
nia mea,” interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus ; 3
condita urbs conditoris nomine appellata. 753
B.C.

The Deification of Romulus

16. His immortalibus editis operibus, cum ad exercitum 1
recensendum contionem in campo ad Caprae paludem ha- 716
beret, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitri- B.C.
busque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum eius
contioni abstulerit ; nec deinde in terris Romulus fuit.
Romana pubes sedato tandem pavore, postquam ex tam 2
turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum se-
dem regiam vidit, etsi satis credebat patribus, qui proximi
steterant, sublimem raptum procella, tamen velut orbitatis
metu icta maestum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde a 3
paucis initio facto deum deo natum, regem parentemque urbis
Romanae, salvere universi Romulum iubent ; pacem preci-
bus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet
progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerp- 4
tum regem patrum manibus taciti arguerent — manavit
enim haec quoque sed perobscura fama — ; illam alteram
admiratio viri et pavor praesens nobilitavit. Et consilio 5

etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Iulius, sollicita civitate desiderio regis et infensa patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnae rei auctor in contionem
 6 prodit. "Romulus" inquit, "Quirites, parens urbis huius, prima hodierna luce caelo repente delapsus se mihi obvium dedit. Cum perfusus horrore venerabundus adstissem,
 7 petens precibus, ut contra intueri fas esset, 'abi, nuntia' inquit, 'Romanis, caelestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant, sciantque et ita posteris tradant nullas opes humanas armis Romanis resistere posse.' Haec" inquit "locutus sublimis abiit."
 8 Mirum quantum illi viro nuntianti haec fides fuerit, quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque facta fide immortalitatis lenitum sit.

*Fight of the Horatii and the Curiatii. Treachery of Mettius Fufetius.
 Destruction of Alba.*

1 24. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres nec aetate nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse satis constat, nec ferme res antiqua alia est nobilior; tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt; plures tamen invenio qui Romanos Horatios vocent; hos
 2 ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur; tempus et locus con-
 3 venit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cuius populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret.

* * * * *

1 25. Foedere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Cum sui utrosque adhortarentur, deos patrios, patriam

ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus, feroces et suopte ingenio et pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus periculi magis praesentis quam curae expertes; quippe imperium agebatur in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animos intendunt. Datur signum, infestisque armis, velut acies, terni iuvenes magnorum exercituum animos gerentes concurrunt. Nec his nec illis periculum suum, publicum imperium servitiumque observatur animo futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Vt primo statim concursu concrepuere arma micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantis perstringit, et neutro inclinata spe torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, cum iam non motus tantum corporum agitatioque anceps telorum armorumque sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent, duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis expirantes conruerunt. Ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere adfectum corpus sineret. Iam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis intervallis sequentes, unum haud procul ab sese abesse. In eum magno impetu rediit; et dum Albanus exercitus inclamat Curiatios, uti opem ferant fratri, iam Horatius, caeso hoste, victor secundam pugnam petebat. Tunc clamore, qualis ex insperato faventium solet,

Romani adiuvant militem suum, et ille defungi proelio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, con-
 10 sequi posset, et alterum Curiatium conficit. Iamque aequato
 11 Marte, singuli supererant, sed nec spe nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem
 in certamen tertium dabat; alter fessum vulnere, fessum
 cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage vic-
 12 tori obicitur hosti. Nec illud proelium fuit. Romanus exultans
 "duos" inquit "fratrum Manibus dedi; tertium causae
 belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo." Male
 sustinenti arma gladium superne iugulo defigit; iacentem
 13 spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt
 eo maiore cum gaudio, quod prope metum res fuerat. Ad sepulturam
 inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio
 alteri aucti, alteri dicionis alienae
 14 facti. Sepulcra extant quo quisque loco cecidit, duo Romana
 uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis,
 ut et pugnatum est.

* * * * *

1 27. Nec diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quod
 tribus militibus fortuna publica commissa fuerat, vanum
 ingenium dictatoris conrupit, et, quoniam recta consilia
 haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium ani-
 2 mos coepit. Igitur ut prius in bello pacem, sic in pace bel-
 lum quaerens, quia suae civitati animorum plus quam virium
 cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum
 alios concitat populos, suis per speciem societatis proditio-
 3 nem reservat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus
 sociis consili adsumptis, pacto transitionis Albanorum ad
 4 bellum atque arma incitantur. Cum Fidenae aperte descissent,
 Tullus, Mettio exercituque eius ab Alba accito, contra
 hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentis conlocat

castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus
Tiberim transierat. Hi in acie prope flumen tenuere dex- 5
trum cornu; in sinistro Fidenates propius montes consis-
tunt. Tullus adversus Veientem hostem derigit suos;
Albanos contra legionem Fidenatium conlocat. Albano
non plus animi erat quam fidei. Nec manere ergo nec
transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, 6
ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo 7
primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera
sua sociorum digressu senserunt; inde eques citato equo
nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duode-
cim vovit Salios fanaque Pallori ac Pavori. Equitem clara 8
increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in proelium
iubet: nihil trepidatione opus esse; suo iussu circumduci
Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.
Item imperat, ut hastas equites erigerent. Id factum mag- 9
nae parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani
exercitus intersaepsit; qui viderant, id quod ab rege audi-
tum erat rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit;
et audiverant clara voce dictum et magna pars Fidenatium,
ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Ita- 10
que, ne subito ex collibus decursu Albanorum interclude-
rentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus fusoque
Fidenatium cornu in Veientem alieno pavore perculsum
ferocior redit. Nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga
flumen obiectum ab tergo arcebat. Quo postquam fuga in- 11
clinavit, alii arma foede iactantes in aquam caeci ruebant,
alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium
oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior
fuit.

1 28. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deduc-
 tus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur;
 contra Tullus Mettium benigne adloquitur. Quod bene
 vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet; sac-
 2 rificium lustrale in diem posterum parat. Vbi inluxit, para-
 tis omnibus, ut adsolet, vocari ad contionem utrumque
 exercitum iubet. Praecones ab extremo orsi primos excivere
 Albanos. Ii novitate etiam rei moti, ut regem Romanum
 3 contionantem audirent, proximi constitere. Ex composito
 armata circumdatur Romana legio. Centurionibus datum
 4 negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum
 ita Tullus infit: "Romani, si umquam ante alias ullo in
 bello fuit, quod primum dis inmortalibus gratias ageretis,
 deinde vestrae ipsorum virtuti, hesternum id proelium fuit.
 Dimicatum est enim non magis cum hostibus quam, quae
 5 perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, iniussu
 meo Albani subiere ad montes, nec imperium illud meum
 sed consilium et imperi simulatio fuit, ut nec vobis, igno-
 rantibus deserere vos, averteretur a certamine animus, et hos-
 tibus, circumveniri se ab tergo ratis, terror ac fuga iniceretur.
 6 Nec ea culpa quam arguo omnium Albanorum est; duces
 secuti sunt, ut et vos, si quo ego inde agmen declinare vo-
 luissem, fecissetis. Mettius ille est ductor itineris huius,
 Mettius idem huius machinator belli, Mettius foederis Ro-
 mani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in
 7 hunc insigne iam documentum mortalibus dedero." Centu-
 riones armati Mettium circumsistunt. Rex cetera, ut orsus
 erat, peragit: "Quod bonum faustum felixque sit populo
 Romano ac mihi vobisque, Albani, populum omnem Alba-
 num Romam traducere in animo est, civitatem dare plebi,
 primores in patres legere, unam urbem, unam rem publicam

facere. Vt ex uno quondam in duos populos divisa Albana
 res est, sic nunc in unum redeat." Ad haec Albana pubes 8
 inermis ab armatis saepta, in variis voluntatibus, communi
 tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus "Meti 9
 Fufeti" inquit, "si ipse discere posses fidem ac foedera
 servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset; nunc,
 quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio
 doce humanum genus ea sancta credere, quae a te violata
 sunt. Vt igitur paulo ante animum inter Fidenatem Ro-
 manamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim
 distrahendum dabis." Exinde duabus admotis quadrigis in 10
 currus earum distentum inligat Mettium, deinde in diversum
 iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua
 inhaeserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes 11
 ab tanta foeditate spectaculi oculos. Primum ultimumque
 illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris
 legum humanarum fuit; in aliis gloriari licet nulli gentium
 mitiores placuisse poenas.

29. Inter haec iam praemissi Albam erant equites, qui 1
 multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductae
 ad diruendam urbem. Quae ubi intravere portas, non qui- 2
 dem fuit tumultus ille nec pavor, qualis captarum esse ur-
 bium solet, cum effractis portis stratisve ariete muris aut
 arce vi capta clamor hostilis et cursus per urbem armatorum
 omnia ferro flammaque miscet; sed silentium triste ac 3
 tacita maestitia ita defixit omnium animos, ut prae metu
 [obliti], quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente
 consilio rogitantesque alii alios nunc in liminibus starent,
 nunc errabundi domos suas ultimum illud visuri pervaga-
 rentur. Vt vero iam equitum clamor exire iubentium 4
 instabat, iam fragor tectorum quae diruebantur ultimis
 urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis

ortus velut nube inducta omnia inpleverat, raptim quibus quisque poterat elatis, cum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes
 5 exirent, iam continens agmen migrantium inpleverat vias, et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas, vocesque etiam miserabiles exaudiebantur mulierum praecipue, cum obsessa ab armatis templa augusta praeterirent ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbe
 6 Albanis Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit; templis tamen deum — ita enim edictum ab rege fuerat — temperatum est.

BOOK II

Beginning of the Republic

1 1.° Liberi iam hinc populi Romani res pace belloque
 509 B.C. gestas, annuos magistratus imperiaque legum potentiora.
 2 quam hominum peragam. Quae libertas ut laetior esset, proximi regis superbia fecerat. Nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores partium certe
 3 urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctae multitudinis addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus
 4 idem, qui tantum gloriae Superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis inmaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim
 5 futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem aut certe impunitatem adeptam, soluta regio metu, agitari coepta esset tribuniciiis procellis et in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquam pignera coniugum ac

liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore adsues- 6
 citur, animos eorum consociasset? Dissipatae res nondum
 adultae discordia forent, quas fovit tranquilla moderatio
 imperi eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libert- 7
 tatis maturis iam viribus ferre possent. Libertatis autem
 originem inde magis, quia annum imperium consulare
 ✓ factum est, quam quod deminutum quicquam sit ex regia 8
 potestate, numeres. Omnia iura, omnia insignia primi con-
 sules tēnuere; id modo cautum est, ne, si ambo fasces
 haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, conce-
 dente collega, fasces habuit, qui non acrior vindex libertatis
 fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum 9
 novae libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut
 donis regiis posset, iure iurando adegit neminem Romae
 passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu fre- 10
 quentia etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum
 patrum numerum primoribus equestris gradus lectis ad
 trecentorum summam explevit; traditumque inde fertur, ut 11
 in senatum vocarentur qui patres quique conscripti essent;
 conscriptos videlicet novum in senatum appellabant lectos.
 Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis iungen-
 dosque patribus plebis animos.

Secession of the Plebeians. Election of Tribunes.

23. Sed et bellum Volscum iminebat et civitas secum 1
 ipsa discors intestino inter patres plebemque flagrabat odio, ⁴⁹⁵_{B.C.}
 maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant se foris 2
 pro libertate et imperio dimicantes domi a civibus captos et
 oppressos esse, tutioremque in bello quam in pace et inter
 hostis quam inter civis libertatem plebis esse; invidiamque
 eam sua sponte gliscentem insignis unius calamitas accen-

3 dit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum
insignibus se in forum proiecit. Obsita erat squalore ves-
4 tis, foedior corporis habitus pallore ac macie perempti; ad
hoc promissa barba et capilli efferaverant speciem oris.
Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse
aiebant aliaque militiae decora vulgo miserantes eum iacta-
bant; ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cica-
5 trices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus, unde ille
habitus, unde deformitas, cum circumfusa turba esset prope
in contionis modum, Sabino bello ait se militantem, quia
propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed
villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum
6 iniquo suo tempore imperatum, aes alienum fecisse. Id
cumulatum usuris primo se agro paterno avitoque exuisse,
deinde fortunis aliis, postremo velut tabem pervenisse ad
corpus; ductum se ab creditore non in servitium sed in er-
7 gastulum et carnificinam esse. Inde ostentare tergum foe-
dum recentibus vestigiis verberum. Ad haec visa auditaque
clamor ingens oritur. Non iam foro se tumultus continet,
8 sed passim totam urbem pervadit. Nexi, vincti solutique,
se undique in publicum proripiunt, inplorant Quiritium
fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes;
multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in
9 forum curritur. Magno cum periculo suo qui forte patrum
10 in foro erant in eam turbam inciderunt; nec temperatum
manibus foret, ni propere consules, P. Servilius et Ap.
Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. At
in eos multitudo versa ostentare vincula sua deformitatem-
11 que aliam. Haec se meritos dicere exprobrantes suam
quisque alius alibi militiam; postulare multo minaciter
magis quam suppliciter, ut senatum vocarent, curiamque
ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consili circumsis-

tunt. Pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, con- 12
tracti ab consulibus; ceteros metus non curia modo sed
etiam foro arcebat, nec agi quicquam per infrequentiam
poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multi- 13
tudo putare, et patrum qui abessent, non casu, non metu,
sed inpediendae rei causa abesse, et consules ipsos tergiver-
sari, nec dubie ludibrio esse miserias suas. Iam prope 14
erat, ut ne consulum quidem maiestas coerceret iras homi-
num, cum incerti, morando an veniendo plus periculi con-
traherent, tandem in senatum veniunt; frequentique tandem
curia non modo inter patres sed ne inter consules quidem
ipsos satis conveniebat. Appius, vehementis ingeni vir, 15
imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero
adrepto quieturos alios; Servilius, lenibus remediis aptior,
concitatos animos flecti quam frangi putabat cum tutius
tum facilius esse.

24. Inter haec maior alius terror: Latini equites cum 1
tumultuoso advolant nuntio, Volscos infesto exercitu ad
urbem oppugnandam venire. Quae audita—adeo duas ex
una civitate discordia fecerat—longe aliter patres ac ple-
bem adfecere. Exultare gaudio plebes, ultores superbiae 2
patrum adesse dicere deos. Alius alium confirmare, ne
nomina darent: cum omnibus potius quam solos perituros;
patres militarent, patres arma caperent, ut penes eosdem
pericula belli, penes quos praemia essent. At vero curia 3
maesta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste Ser-
vilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare,
ut tantis circumventam terroribus expediret rem publicam.
Tum consul misso senatu in contionem prodit. Ibi curae 4
esse patribus ostendit, ut consulatur plebi; ceterum deli-
berationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis,
metum pro universa re publica intervenisse. Nec posse, 5

cum hostes prope ad portas essent, bello praeverti se quicquam; nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta arma pro patria non cepisse, aut patribus satis decorum, per metum potius quam postmodo voluntate adfictis civium suorum fortunis consuluisse. Contioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret, ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret aut venderet, liberos nepotesve eius moraretur. Hoc proposito edicto, et qui aderant nexi profiteri extemplo nomina, et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit, neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit; parvo dirimente intervallo castra ponit.

* * * * *

1 27. Fusis Auruncis victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat, cum Appius, et insita superbia animo et ut collegae vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, ius de creditis pecuniis dicere. Deinceps et qui ante nexi fuerant creditoribus tradebantur et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat. Concursus ad Servilium fiebat; illius promissa iactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. Postulabant, ut aut referret ad senatum aut auxilio esset consul
2 civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem haec, sed tergiversari res cogebat; adeo in alteram causam non collega solum praeceps erat, sed omnis factio nobilium. Ita medium se gerendo nec plebis vitavit odium nec apud

patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitio- 4
sum rati, plebes fallacem; brevisque adparuit adaequasse
eum Appi odium. Certamen consulibus inciderat, uter 5
dedicaret Mercuri aedem. Senatus a se rem ad populum
reiecit; utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum
praeesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollem- 6
nia pro pontifice iussit suscipere. Populus dedicationem
aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni; quod facile
adpareret non tam ad honorem eius, cui curatio altior
fastigio suo data esset, factum quam ad consulum igno- 7
miniam. Saevire inde utique consulum alter patresque,
sed plebi creverant animi, et longe alia quam primo insti- 8
tuerant via grassabantur. Desperato enim consulum sena-
tusque auxilio, cum in ius duci debitorem vidissent, undique
convolabant. Neque decretum exaudiri consulis prae 9
strepitu et clamore poterat, neque, cum decresset, quis-
quam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et
periculum [libertatis], cum in conspectu consulis singuli 10
a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant.
Super haec timor incessit Sabini belli; dilectuque decreto
nemo nomen dedit, furente Appio et insectante ambitionem
collegae, qui populari silentio rem publicam proderet, et ad
id, quod de credita pecunia ius non dixisset, adiceret, ut ne
dilectum quidem ex senatus consulto haberet: non esse 11
tamen desertam omnino rem publicam neque proiectum
consulare imperium; se unum et suae et patrum maiestatis
vindicem fore. Cum circumstaret cotidiana multitudo 12
licentia accensa, adripi unum insignem ducem seditionum
iussit. Ille cum a lictoribus iam traheretur, provocavit;
nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat
populi iudicium, nisi aegre victa pertinacia foret consilio
magis et auctoritate principum quam populi clamore;

13 adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies non clamoribus modo apertis sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque conloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius patribus mire gratus.

1 28. A. Verginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt.
 494 B.C. Tum vero plebs incerta quales habitura consules esset, coetus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere, ne in foro subitis trepidaret consiliis et omnia temere ac
 2 fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam ad patres deferunt, sed delatam consulere ordine non licuit; adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam eius consules ad senatum reicerent:
 3 profecto, si essent in re publica magistratus, nullum futurum fuisse Romae nisi publicum consilium; nunc in mille curias contionesque, cum alia [in] Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia, dispersam et dissipatam esse rem publicam. Vnum hercule virum—id enim plus esse quam consulem—, qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis
 5 discussurum illos coetus fuisse. Conrepti consules cum, quid ergo se facere vellent,—nihil enim segnius molliusve quam patribus placeat acturos,—percunctarentur, decernunt, ut dilectum quam acerrimum habeant: otio lascivire
 6 plebem. Dimisso senatu consules in tribunal escendunt; citant nominatim iuniores. Cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in contionis modum negare
 7 ultra decipi plebem posse: numquam unum militem habituros, ni praestaretur fides publica; libertatem unicuique prius reddendam esse quam arma danda, ut pro patria
 8 civibusque, non pro dominis pugnent. Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant, sed eorum qui intra

parietes curiae ferociter loquerentur neminem adesse
 invidiae suae participem. Et adparebat atrox cum plebe
 certamen. Prius itaque quam ultima experirentur, senatum 9
 iterum consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum
 propere convolavere minimus quisque natu patrum, abdi-
 care consulatum iubentes et deponere imperium, ad quod
 tuendum animus deesset.

29. Vtraque re satis experta tum demum consules: 1
 “Ne praedictum negetis, patres conscripti, adest ingens
 seditio. Postulamus ut ii, qui maxime ignaviam increpant,
 adsint nobis habentibus dilectum. Acerrimi cuiusque
 arbitrio, quando ita placet, rem agemus.” Redeunt in 2
 tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu
 erant, dedita opera iubent. Cum staret tacitus, et circa
 eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset
 globus, lictorem ad eum consules mittunt. Quo repulso 3
 tum vero indignum facinus esse clamitantes, qui patrum
 consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio
 essent. Sed ab lictore, nihil aliud quam prendere pro- 4
 hibito, cum conversus in patres impetus esset, consulum
 intercurso rixa sedata est, in qua tamen sine lapide, sine
 telo plus clamoris atque irarum quam iniuriae fuerat.
 Senatus tumultuose vocatus tumultuosius consulitur, quaes- 5
 tionem postulantis iis, qui pulsati fuerant, decernente
 ferocissimo quoque non sententiis magis quam clamore et
 strepitu. Tandem cum irae resedissent, exprobrantibus 6
 consulibus nihilo plus sanitatis in curia quam in foro esse,
 ordine consuli coepit. Tres fuere sententiae. P. Vergi- 7
 nius rem non vulgabat; de iis tantum qui fidem secuti P.
 Servili consulis Volsco, Aurunco Sabinoque militassent
 bello, agendum censebat. T. Larcus non id tempus esse, 8
 ut merita tantummodo exsolverentur; totam plebem aere

alieno demersam esse, nec sisti posse, ni omnibus consu-
 latur; quin, si alia aliorum sit condicio, accendi magis
 9 discordiam quam sedari. Ap. Claudius, et natura inmitis
 et efferatus hinc plebis odio, illinc patrum laudibus, non
 miseriis ait sed licentia tantum concitum turbarum, et
 10 lascivire magis plebem quam saevire; id adeo malum
 ex provocatione natum; quippe minas esse consulum, non
 imperium, ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat.
 11 "Agedum," inquit "dictatorem, a quo provocatio non est,
 creemus! iam hic, quo nunc omnia ardent, conticiscet furor.
 12 Pulset tum mihi lictorem, qui sciet ius de tergo vitaeque
 sua penes unum illum esse, cuius maiestatem violarit."

1 30. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appi
 sententia; rursus Vergini Larcique exemplo haud salubres,
 utique Larci [putabant sententiam], quae totam fidem tol-
 leret. Medium maxime et moderatum utroque consilium
 2 Vergini habebatur; sed factione respectuque rerum privata-
 rum, quae semper offecere officientque publicis consiliis,
 Appius vicit, ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur;
 3 quae res utique alienasset plebem periculosissimo tempore,
 cum Volsci Aequique et Sabini forte una omnes in armis
 4 essent. Sed curae fuit consulibus et senioribus patrum,
 ut *magistratus* imperio suo vehemens mansueto permittere-
 5 tur ingenio. M'. Valerium dictatorem, Volesi filium, creant.
 Plebes etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen,
 cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia
 6 triste nec superbum timebat. Edictum deinde a dictatore
 propositum confirmavit animos Servili fere consulis edicto
 conveniens; sed et homini et potestati melius rati credi
 7 omisso certamine nomina dedere. Quantus numquam
 ante exercitus, legiones decem effectae; ternae inde datae
 consulibus, quattuor dictator usus.

* * * * *

31. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum 7
 rerum eventu nec patribus nec plebi cura decesserat;
 tanta cum gratia tum arte praeparaverant faeneratores,
 quae non modo plebem sed ipsum etiam dictatorem fru-
 strarentur. Namque Valerius post Vetusi consulis reditum 8
 omnium actionum in senatu primam habuit pro victore
 populo rettulitque quid de nexis fieri placeret. Quae cum 9
 reiecta relatio esset, "non placeo" inquit "concordiae
 auctor; optabitis, mediusfidius, propediem, ut mei similes
 Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet,
 neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra
 dictator ero. Discordiae intestinae, bellum externum 10
 fecere, ut hoc magistratu egeret res publica; pax foris
 parta est, domi inpeditur; privatus potius quam dictator
 seditioni interero." Ita curia egressus dictatura se abdi-
 cavit. Adparuit causa plebi, suam vicem indignantem ma- 11
 gistratu abisse. Itaque velut persoluta fide, quoniam per
 eum non stetisset, quin praestaretur, decedentem domum
 cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

32. Timor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus 1
 foret, rursus coetus occulti coniurationesque fierent. Itaque,
 quamquam per dictatorem dilectus habitus esset, tamen,
 quoniam in consulum verba iurassent, sacramento teneri
 militem rati, per causam renovati ab Aequis belli educi ex
 urbe legiones iussere. Quo facto maturata est seditio. Et 2
 primo agitatum dicitur de consulum caede, ut solverentur
 sacramento; doctos deinde nullam scelere religionem ex-
 solvi, Sicinio quodam auctore iniussu consulum in Sacrum
 montem secessisse; trans Anienem amnem est, tria ab urbe
 milia passuum. — Ea frequentior fama est quam, cuius Piso 3
 auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. — Ibi 4

sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacesiti neque lacescentes sese tenere.

5 Pavor ingens in urbe metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relictā ab suis plebes violentiam patrum; timere patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam an

6 abire mallent. Quamdiu autem tranquillam quae secesserit multitudinem fore? Quid futurum deinde, si quod exter-

7 num interim bellum existat? Nullam profecto nisi in concordia civium spem reliquam ducere: eam per aequa, per

8 iniqua reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti, Menenium Agrippam, facundum virum et, quod inde oriundus erat, plebi carum.

Is intromissus in castra prisco illo dicendi et horrido

9 modo nihil aliud quam hoc narrasse fertur: tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentientia, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri, ventrem in medio quietum nihil aliud

10 quam datis voluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. Hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem ven-

11 nisse. Inde adparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali quam alere eum, reddentem in omnis corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem.

12 Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in patres, flexisse mentes hominum.

1 33. Agi deinde de concordia coeptum concessumque in condiciones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxiliatio adversus consules esset, neve cui patrum

capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati 2
 duo, C. Licinius et L. Albinus. Hi tres collegas sibi crea-
 verunt, in his Sicinium, [fuisse] seditionis auctorem; de
 duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum 3
 in Sacro monte creatos tribunos esse dicant ibique sacra-
 tam legem latam.

Book III

The Decemvirs. Laws of the Twelve Tables. The Story of Verginia.

33. Anno trecentesimo altero quam condita Roma erat, 1
 iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decem-⁴⁵¹
 viros, quem ad modum ab regibus ante ad consules venerat, ^{B.C.}
 translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, muta- 2
 tio fuit. Laeta enim principia magistratus eius nimis luxu-
 riavere; eo citius lapsa res est, repetitumque duobus uti
 mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri 3
 creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius,
 C. Iulius, A. Manlius, P. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romi-
 lius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati cons- 4
 ules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus, et
 Sestio, alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega
 invito ad patres rettulerat. His proximi habiti legati tres, 5
 qui Athenas ierant, simul ut pro legatione tam longinqua
 praemio esset honos, simul peritos legum peregrinarum ad
 condenda nova iura usui fore credebant. Supplevere ceteri 6
 numerum. Graves quoque aetate electos novissimis suffra-
 giis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur.
 Regimen totius magistratus penes Appium erat favore ple- 7
 bis; adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola
 repente omnisque aurae popularis captator evaderet pro
 truci saevoque insectatore plebis.

8 Decimo die ius populo singuli reddebant. Eo die penes
 praefectum iuris fasces duodecim erant, collegis novem
 singuli accensi adparebant. Et in unica concordia inter
 ipsos, qui consensus privatis interdum inutilis est, summa
 9 adversus alios aequitas erat. Moderationis eorum argu-
 mentum exemplo unius rei notasse satis erit. Cum sine
 provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P.
 Sestium, patriciae gentis virum, invento prolatoque in con-
 10 tionem, in re iuxta manifesta atque atroci C. Iulius decem-
 vir diem Sestio dixit et accusator ad populum extitit, cuius
 rei iudex legitimus erat, decessitque iure suo, ut demptum
 de vi magistratus populi libertati adiceret.

1 34. Cum promptum hoc ius velut ex oraculo incorruptum
 pariter ab iis summi infimique ferrent, tum legibus conden-
 dis opera dabatur; ingentique hominum expectatione pro-
 positis decem tabulis populum ad contionem advocaverunt
 2 et, quod bonum, faustum felixque rei publicae ipsis liberis-
 3 que eorum esset, ire et legere leges propositas iussere: se,
 quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, om-
 nibus, summis infimisque, iura aequasse; plus pollere mul-
 4 torum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum
 unamquamque rem, agitent deinde sermonibus atque in
 medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent;
 5 eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus
 omnium non iussisse latas magis quam tulisse videri posset.
 6 Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite
 editos satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem
 tabularum leges perlatae sunt, qui nunc quoque in hoc in-
 7 menso aliarum super alias acervatarum legum cumulo fons
 omnis publici privatique est iuris. Vulgatur deinde rumor
 duas deesse tabulas, quibus adiectis absolvi posse velut
 corpus omnis Romani iuris. Ea expectatio, cum dies comi-

tiorum adpropinquaret, desiderium decemviros iterum
 creandi fecit. Iam plebs, praeterquam quod consulum 8
 nomen haud secus quam regum perosa erat, ne tribuniciam
 quidem auxilium cedentibus in vicem appellationi decem-
 viris quaerebat.

35. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum 1
 nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores
 quoque civitatis — metu, credo, ne tanti possessio imperi 2
 vacuo ab se relicto loco haud satis dignis pateret — prensa-
 rent homines, honorem summa ope a se inpugnatum ab ea
 plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. De- 3
 missa iam in discrimen dignitas ea aetate iisque honoribus
 actis stimulabat Ap. Claudium. Nescires, utrum inter de-
 cemviros an inter candidatos numerares. Propior interdum 4
 petendo quam gerendo magistratui erat; criminari optima-
 tes, extollere candidatorum levissimum quemque humilli-
 mumque, ipse medius inter tribunicios, Duillios Iciliosque, 5
 in foro volitare, per illos se plebi venditare, donec collegae
 quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere
 in eum oculos, mirantes quid sibi vellet: adparere nihil 6
 sinceri esse; profecto haud gratuitam in tanta superbia
 comitatem fore; nimium in ordinem se ipsum cogere et
 vulgari cum privatis non tam properantis abire magistratu
 quam viam ad continuandum magistratum quaerentis esse.
 Propalam obviam ire cupiditati parum ausi obsecundando 7
 mollire impetum adgrediuntur. Comitiorum illi habendo-
 rum, quando minimus natu sit, munus consensu iniungunt.
 Ars haec erat, ne semet ipse creare posset, quod praeter tri- 8
 bunos plebi, et id ipsum pessimo exemplo, nemo umquam
 fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se
 comitia professus, impedimentum pro occasione adripuit,
 deiectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capito- 9

lino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, et aliis eiusdem fastigi civibus,
 10 nequaquam splendore vitae pares decemviros creat, se in primis, quod haud secus factum inprobabant boni, quam
 11 nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetilius, T. Antonius Merenda, K. Duillius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius.

1 36. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit; suo
 450 B.C. iam inde vivere ingenio coepit novosque collegas, iam prius-
 2 quam inirent magistratum, in suos mores formare. Cotidie coibant remotis arbitris; inde inpotentibus instructi consiliis, quae secreto ab aliis coquebant, iam haud dissimulando superbiam, rari aditus, conloquentibus difficiles, ad
 3 idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiiae sollemnes ineundis magistratibus erant. Inito igitur magistratu primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. Nam cum ita priores decemviri servassent, ut unus fascis haberet et hoc insigne regium in orbem suam cuiusque vicem per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum inpleverant, et cum fascibus secures inligatas praeferebant; nec attinuisse demi securem, cum sine provocatione creati essent,
 5 interpretabantur. Decem regum species erat multiplicatusque terror non infimis solum sed primoribus patrum, ratis caedis causam ac principium quaeri, ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur.
 6 Nam praeterquam quod in populo nihil erat praesidi sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant, cum priores decemviri appellatione collegae corrigi reddita ab se iura tulissent, et quaedam, quae sui iudici

videri possent, ad populum reiecissent. Aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit; paulatim totus vertere in plebem coepit. Abstinebatur a patribus; in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur. Hominum, non causarum, toti erant, ut apud quos gratia vim aequi haberet. Iudicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut paeniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat non in praesentis modo temporis eos iniuriam conspirasse, sed foedus clandestinum inter ipsos iure iurando ictum, ne comitia haberent perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

* * * * *

44. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus foedo eventu quam quod per stuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinius expulerat, ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperi amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiae stuprandae libido cepit. Pater virginis, L. Verginius, honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiaeque. Perinde uxor instituta fuerat liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri et pro causa plebis expertae virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore amens pretio ac spe perlicere adortus, postquam omnia pudore saepta animadvertit, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutum adsereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias, quod pater puellae abesset, locum iniuriae esse ratus. Virgini venienti in forum — ibi namque in tabernaculis litterarum ludi erant — minister decemviri libidinis manum iniecit, serva sua natam servamque

appellans, sequique se iubebat: cunctantem vi abstractu-
 7 rum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis fidem
 Quiritium inplorantis fit concursus. Vergini patris sponsi-
 que Icili populare nomen celebratur. Notos gratia eorum,
 8 turbam indignitas rei virgini conciliat. Iam a vi tuta erat,
 cum adsertor nihil opus esse multitudine concitata ait: se
 9 iure grassari, non vi. Vocat puellam in ius. Auctoribus
 qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appi perventum est.
 Notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum aucto-
 rem argumenti, peragit: puellam domi suae natam furtoque
 10 inde in domum Vergini translata suppositam ei esse; id
 se indicio conpertum adferre probaturumque vel ipso Ver-
 ginio iudice, ad quem maior pars iniuriae eius pertineat;
 11 interim dominum sequi ancillam aequum esse. Advocati
 puellae, cum Verginium rei publicae causa dixissent abesse,
 12 biduo adfuturum, si nuntiatum ei sit, iniquum esse absentem
 de liberis dimicare, postulant, ut rem integram in patris
 adventum differat, lege ab ipso lata vindicias det secundum
 libertatem, neu patiatur virginem adultam famae prius quam
 libertatis periculum adire.

1 45. Appius decreto praefatur, quam libertati faverit, eam
 ipsam legem declarare, quam Vergini amici postulationi
 2 suae praetendant; ceterum ita in ea firmum libertati fore
 praesidium, si nec causis nec personis variet; in iis enim
 qui adserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit,
 id iuris esse; in ea quae in patris manu sit, neminem esse
 3 alium, cui dominus possessione cedat; placere itaque pa-
 trem arcessiri, interea iuris sui iacturam adsertorem non
 facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum eius,
 4 qui pater dicatur, promittat. Adversus iniuriam decreti
 cum multi magis fremerent quam quisquam unus recusare
 auderet, P. Numitorius, puellae avus, et sponsus Icilius

interveniunt; dataque inter turbam via, cum multitudo 5
 Icili maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor
 decresse ait, vociferantemque Icilium submovet. Placidum 6
 quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset. “Ferro
 hinc tibi submovendus sum, Appi,” inquit, “ut tacitum
 feras quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus
 nuptamque pudicam habiturus. Proinde omnes collegarum 7
 quoque lictores convoca; expediri virgas et secures iube;
 non manebit extra domum patris sponsa Icili. Non, si 8
 tribunicium auxilium et provocationem plebi Romanae,
 duas arces libertatis tuendae, ademistis, ideo in liberos
 quoque nostros coniugesque regnum vestrae libidini datum
 est. Saevite in tergum et in cervices nostras; pudicitia 9
 saltem in tuto sit. Huic si vis adferetur, ego praesentium
 Quiritium pro sponsa, Verginius militum pro unica filia,
 omnes deorum hominumque inplorabimus fidem, neque tu
 istud umquam decretum sine caede nostra referes. Pos- 10
 tulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare.
 Verginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat; hoc tan- 11
 tum sciat, sibi, si huius vindiciis cesserit, condicionem
 filiae quaerendam esse. Me vindicantem sponsam in li-
 bertatem vita citius deseret quam fides.”

46. Concitata multitudo erat certamenque instare vide- 1
 batur. Lictores Icilium circumsteterant; nec ultra minas
 tamen processum est, cum Appius non Verginiam defendi 2
 ab Icilio, sed inquietum hominem et tribunatum etiam nunc
 spirantem locum seditionis quaerere diceret. Non prae- 3
 biturum se illi eo die materiam; sed ut iam sciret non id
 petulantiae suae, sed Verginio absenti et patrio nomini et
 libertati datum, ius eo die se non dicturum neque decretum
 interpositurum; a M. Claudio petiturum, ut decederet iure 4
 suo vindicarique puellam in posterum diem pateretur; quod

nisi pater postero die adfuisset, denuntiare se Icilio simili-
 busque Icili neque legi suae latorem neque decemviro
 constantiam defore; nec se utique collegarum lictores con-
 vocaturum ad coercendos seditionis auctores; contentum
 5 se suis lictoribus fore. Cum dilatatum tempus iniuriae esset
 secessissentque advocati puellae, placuit omnium primum
 fratrem Icili filiumque Numitori, inpingros iuvenes, pergere
 inde recta ad portam, et, quantum adcelerari posset, Ver-
 6 ginium acciri e castris: in eo verti puellae salutem, si pos-
 tero die vindex iniuriae ad tempus praesto esset. Iussi
 pergunt citatisque equis nuntium ad patrem perferunt.
 7 Cum instaret adsertor puellae, ut vindicaret sponsoresque
 daret, atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus
 terens, dum praeciperent iter nuntii missi in castra, manus
 tollere undique multitudo et se quisque paratum ad spon-
 8 dendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus "gra-
 tum est" inquit; "crastina die vestra opera utar, sponsorum
 nunc satis est." Ita vindicatur Verginia spondentibus
 9 propinquis. Appius paulisper moratus, ne eius rei causa
 sedisse videretur, postquam omissis rebus aliis prae cura
 unius nemo adibat, domum se recepit collegisque in castra
 scribit, ne Verginio commeatum dent atque etiam in cus-
 10 todia habeant. Inprobum consilium serum, ut debuit, fuit,
 et iam commeatu sumpto profectus Verginius prima vigilia
 erat, cum postero die mane de retinendo eo nequiquam
 litterae redduntur.

1 47. At in urbe prima luce cum civitas in foro expecta-
 tione erecta staret, Verginius sordidatus filiam secum ob-
 soleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti
 2 advocazione in forum deducit. Circumire ibi et prensare
 homines coepit et non orare solum precariam opem, sed
 pro debita petere: se pro liberis eorum ac coniugibus co-

tidie in acie stare, nec alium virum esse, cuius strenue ac
 fortiter facta in bello plura memorari possent; quid pro-
 desse, si incolumi urbe, quae capta ultima timeantur, liberis
 suis sint patienda? Haec prope contionabundus circum- 3
 bat homines. Similia his ab Icilio iactabantur. Comitatus 4
 muliebris plus tacito fletu quam ulla vox movebat. Adver-
 sus quae omnia obstinato animo Appius — tanta vis amen-
 tiae verius quam amoris mentem turbaverat — in tribunal
 escendit, et ultro querente pauca petitore, quod *ius* sibi
 pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille
 postulatum perageret, aut Verginio respondendi daretur
 locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prae- 5
 tenderit, forsitan aliquem verum auctores antiqui tradiderint;
 quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti veri similem
 invenio, id quod constat nudum videtur proponendum, de-
 cresce vindicias secundum servitatem. Primo stupor omnes 6
 admiratione rei tam atrocis defixit; silentium inde aliquam-
 diu tenuit. Dein, cum M. Claudius, circumstantibus ma-
 tronis, iret adprehendam virginem, lamentabilisque
 eum mulierum conploratio excepisset, Verginius intentans
 in Appium manus “Icilio,” inquit, “Appi, non tibi filiam 7
 despondi, et ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet
 pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere?
 Passurine haec isti sint, nescio; non spero esse passuros
 illos qui arma habent.” Cum repelleretur adsertor virginis 8
 a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silen-
 tium factum per praeconem.

48. Decemvir alienatus ad libidinem animo, negat ex 1
 hesterno tantum convicio Icili violentiaque Vergini, cuius
 testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indi-
 ciis conpertum se habere, nocte tota coetus in urbe factos
 esse ad movendam seditionem. Itaque se haud inscium 2

eius dimicationis cum armatis descendisse, non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro
 3 maiestate imperi coerceret. “Proinde quiesse erit melius ;
 i,” inquit, “lictor, submove turbam, et da viam domino ad
 prendendum mancipium.” Cum haec intonuisset plenus
 irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque praeda
 4 iniuriae puella stabat. Tum Verginius, ubi nihil usquam
 auxilii vidit, “quaeso,” inquit, “Appi, primum ignosce pa-
 trio dolori, si quo inclementius in te sum invectus ; deinde
 sinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei
 sit, ut, si falso pater dictus sum, aequiore hinc animo dis-
 5 cedam.” Data venia seducit filiam ac nutricem prope
 Cloacinae ad tabernas, quibus nunc novis est nomen, atque
 ibi ab lanio cultro adrepto “hoc te uno quo possum” ait
 “modo, filia, in libertatem vindico.” Pectus deinde puellae
 transfigit respectansque ad tribunal “te,” inquit, “Appi,
 6 tuumque caput sanguine hoc consecro.” Clamore ad tam
 atrox facinus orto excitus Appius conprendi Verginium
 iubet. Ille ferro quacumque ibat viam facere, donec mul-
 tudine etiam prosequentium tuente ad portam perrexit.
 7 Icilius Numitoriusque exsanguè corpus sublatum ostentant
 populo ; scelus Appi, puellae infelicem formam, necessita-
 8 tem patris deplorant. Sequentes clamitant matronae, eamne
 liberorum procreandorum condicionem, ea pudicitiae prae-
 mia esse ? cetera, quae in tali re muliebris dolor, quo est
 maestior inbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus
 9 subicit. Virorum et maxime Icili vox tota tribuniciae po-
 testatis ac provocationis ad populum ereptae publicarum-
 que indignationum erat.

1 49. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, par-
 2 tim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius
 nunc vocari Icilium, nunc retractantem adripi, postremo,

cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum iuvenum per turbam vadens in vincula duci iubet. Iam circa Icilium non solum multitudo sed 3
 duces quoque multitudinis erant, L. Valerius et M. Horatius, qui repulso lictore, si iure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim adferre conaretur, ibi quoque haud in pares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit; franguntur a multitudine fasces. 4
 In contionem Appius escendit; secuntur Horatius Valeriusque. Eos contio audit; decemviro obstrepitur. Iam pro 5
 imperio Valerius decedere a privato lictores iubebat, cum fractis animis Appius vitae metuens in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto recipit. Sp. 6
 Oppius, ut auxilio collegae esset, in forum ex altera parte inrumpit. Videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis atque ex omni parte adsentiendo multis auctoribus trepidaverat; senatum postremo vocari iussit. Ea res, quod 7
 magnae parti patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendae potestatis eius multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit et 8
 multo magis providendum, ne quid Vergini adventus in exercitu motus faceret.

50. Itaque missi iuniores patrum in castra, quae tum in 1
 monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, ut omni ope ab seditione milites contineant. Ibi Verginius maiorem, quam 2
 reliquerat in urbe, motum excivit. Nam praeterquam quod 3
 agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est, strictum etiam telum respersusque ipse cruore tota in se castra convertit. Et togae multifariam in castris visae maioris aliquanto quam erat speciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus quid rei esset, flens diu vocem 4

non misit; tandem, ut iam ex trepidatione concurrentium turba constitit ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta
5 erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi adtribuerent neu se ut parricidam liberum aversarentur: sibi vitam filiae sua cariorem fuisse, si liberae ac pudicae vivere licitum fuisset; cum velut servam ad stuprum
6 rapi videret, morte amitti melius ratum quam contumelia liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum.
7 Nec se superstitem filiae futurum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis eius in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores coniugesque esse, nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse, sed quo inpunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendae similis iniuriae. Quod ad se
8 adtineat, uxorem sibi fato ereptam, filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram sed honestam mortem occubuisse. Non esse iam Appii libidini locum in domo sua; ab alia violentia eius eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiae; ceteri sibi ac liberis suis
9 consulere. Haec Verginio vociferanti subclamabat multitudo, nec illius dolori nec suae libertati se defuturos. Et inmixti turbae militum togati simul eadem illa querendo docendoque, quanto visa quam audita indigniora potuerint videri, simul profligatam iam rem nuntiando Romae esse,
10 insecutique, qui Appium prope interemptum in exilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur
11 vellerentque signa et Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis quae videbant iisque quae acta Romae audierant perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt. Et leniter agentibus responsum non redditur; imperium si quis inhiberet, et viros et armatos se

esse respondetur. Eunt agmine ad urbem et Aventinum 13
 insidunt, ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam
 libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. Alia
 vox nulla violenta audita est. Senatium Sp. Oppius habet.
 Nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis datum locum sedi- 14
 tionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, 15
 C. Iulius, P. Sulpicius, qui quaerent senatus verbis, cuius
 iussu castra deseruissent, aut quid sibi vellent, qui armati
 Aventinum obsedissent belloque averso ab hostibus patriam
 suam cepissent. Non defuit quod responderetur; deerat 16
 qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis auden-
 tibus singulis invidiae se offerre. Id modo a multitudine
 conclamatum est, ut L. Valerium et M. Horatium ad se
 mitterent: iis se daturos responsum.

51. Dimissis legatis admonet milites Verginius in re non 1
 maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multi-
 tudo fuerit, responsumque, quamquam non inutiliter, for-
 tuito tamen magis consensu quam communi consilio esse.
 Placere decem creari, qui summae rei praeessent, militari- 2
 que honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipsum 3
 primum is honos deferretur, "melioribus meis vestrisque
 rebus reservate" inquit "ista de me iudicia; nec mihi filia 4
 inulta honorem ullum iucundum esse patitur, nec in per-
 turbata re publica eos utile est praeesse vobis, qui proximi
 invidiae sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato 5
 capietur." Ita decem numero tribunos militares creant. 6

Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque auctore 7
 Icilio Numitorioque secessio ab decemviris facta est, non
 minore motu animorum Sicci caedis memoria renovata,
 quam quem nova fama de virgine adeo foede ad libidinem
 petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in 8
 Aventino creatos, ne comitorum militarium praerogativam

urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur,
 9 peritus rerum popularium imminensque ei potestati et ipse,
 priusquam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum
 10 ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere
 sub signis mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt.
 Ibi coniuncti alteri exercitui viginti tribunis militum nego-
 tium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui sum-
 mae rerum praeessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant.
 11 Patres solliciti de summa rerum, cum senatus cotidie
 12 esset, iurgiis saepius terunt tempus quam consiliis. Sicci
 caedes decemviris et Appiana libido et dedecora militiae
 obiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aven-
 tinum. Illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri
 deponerent insignia magistratus eius, quo anno iam ante
 13 abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non
 ante quam perlatis legibus, quarum causa creati essent,
 deposituros imperium se aiebant.

1 52. Per M. Duillium, qui tribunus plebis fuerat, certior
 facta plebs contentionibus adsiduis nihil transigi, in Sacrum
 2 montem ex Aventino transit, adfirmante Duillio non prius
 quam deserere urbem videant, curam in animos patrum
 descensuram; admoniturum Sacrum montem constantiae
 plebis, sciturosque, sine restituta potestate *tribunicia* redigi
 3 in concordiam resne queant. Via Nomentana, cui tum
 Ficulensi nomen fuit, profecti castra in monte Sacro loca-
 vere, modestiam patrum suorum nihil violando imitati.
 Secuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ire posset,
 4 retractante. Prosecuntur coniuges liberique, cuinam se
 relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia nec libertas
 sancta esset, miserabiliter rogantes.

5 Cum vasta Romae omnia insueta solitudo fecisset, in foro
 praeter paucos seniorum nemo esset, vocatis utique in sena-

tum patribus desertum adparuisset forum, plures iam quam
 Horatius ac Valerius vociferabantur : “ Quid expectabitis, 6
 patres conscripti ? Si decemviri finem pertinaciae non fa-
 ciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis ? Quod autem
 istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis ? Tec-
 tis ac parietibus iura dicturi estis ? Non pudet lictorum 7
 vestrorum maiorem prope numerum in foro conspici quam
 togatorum aliorum ? Quid, si hostes ad urbem veniant, fac-
 turi estis ? Quid, si plebs mox, ubi parum secessionem mo-
 veamur, armata veniat ? Occasune urbis vultis finire impe-
 rium ? Atqui aut plebs non est habenda aut habendi sunt 8
 tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistrati-
 bus quam illi plebeis. Novam inexpertamque eam potes- 9
 tatem eripere patribus nostris ; ne nunc dulcedine semel
 capti ferant desiderium, cum praesertim nec nos tempere-
 mus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.” Cum haec ex 10
 omni parte iactarentur, victi consensu decemviri futuros se,
 quando ita videatur, in potestate patrum adfirmant. Id 11
 modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur,
 nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem adsuefaciant.

BOOK V

The Gallic Invasion. Battle of the Alia. Capture of Rome.

35. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Vtente 3
 flumine usque ad Aesim fines habuere. Hanc gentem ³⁹¹_{B.C.}
 Clusium Romamque inde venisse conperio ; id parum cer-
 tum est, solamne an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum
 populis adiutam.

Clusini novo bello exterriti, cum multitudinem, cum 4
 formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum,

audirentque saepe ab iis cis Padum ultraque legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Romanos nullum eis ius societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum; legati *tres* M. Fabi Ambusti filii missi, qui senatus *populique* Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent: Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse; sed melius visum bellum ipsum amoveri, si posset, et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci quam armis.

36. Mitis legatio, ni praeferoces legatos Gallisque magis quam Romanis similes habuisset. Quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit inploratum. Et quoniam legatione adversus se maluerint quam armis tueri socios, ne se quidem pacem quam illi adferant aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant quam colant Clusini, partem finium concedant; aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle, et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent. Quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere aut minari arma, Romanis quaerentibus, et quid in Etruria rei Gallis esset, cum illi se in armis ius ferre et omnia fortium virorum esse ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma disceritur et proelium conseritur. Ibi, iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. Nec id clam esse potuit, cum ante signa Etruscorum tres nobilis-

simi fortissimique Romanae iuventutis pugnarent; tantum
 eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius evectus 7
 extra aciem equo ducem Gallorum ferociter in ipsa signa
 Etruscorum incursantem per latus transfixum hasta occidit;
 spoliaque eius legentem Galli agnovere, perque totam aciem
 Romanum legatum esse signum datum est. Omissa inde 8
 in Clusinos ira, receptui canunt minantes Romanis. Erant
 qui extemplo Romam eundum censerent; vicere seniores,
 ut legati prius mitterentur questum iniurias postulatamque
 ut pro iure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gal- 9
 lorum cum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui
 nec factum placebat Fabiorum, et ius postulare barbari
 videbantur. Sed ne id quod placebat decerneret in tantae
 nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque ne penes ipsos 10
 culpa esset, *si* clades forent Gallico bello acceptae, cogni-
 tionem de postulatis Gallorum ad populum reiciunt; ubi
 tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de poena
 agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem
 annum crearentur. Quo facto haud secus quam dignum 11
 erat infensi Galli bellum propalam minantes ad suos
 redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. 12
 Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, P. Cornelius
 Maluginensis.

37. Cum tanta moles mali instaret — adeo obcaecat 1
 animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non³⁹⁰
 vult —, civitas, quae adversus Fidenatem ac Veientem^{B.C.}
 hostem aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia
 dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc, invisitato 2
 atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris
 bellum ciente, nihil extraordinarii imperi aut auxilii quaesi-
 vit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, 3
 summae rerum praeerant, dilectumque nihilo accuratiorem

quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam
 4 famam belli, habebant. Interim Galli, postquam accepere
 ultro honorem habitum violatoribus iuris humani elusam-
 que legationem suam esse, flagrantes ira, cuius inpotens
 est gens, confestim signis convulsis citato agmine iter
 5 ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptim tumultum
 cum exterritae urbes ad arma concurrerent fugaque
 agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significa-
 bant, quacumque ibant, equis virisque longe ac late fuso
 6 agmine inmensum obtinentes loci. Sed antecedente fama
 nuntiisque Clusinatorum, deinceps inde aliorum populorum,
 7 plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit, quippe
 quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad
 undecimum lapidem occursum est, qua flumen Alia, Crus-
 tuminis montibus praealto defluens alveo, haud multum
 8 infra viam Tiberino amni miscetur. Iam omnia contra
 circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus
 gens truci cantu clamoribusque variis horrendo cuncta
 compleverant sono.

1 38. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto,
 non praemunito vallo, quo receptus esset, non deorum
 saltem, si non hominum, memores, nec auspicato nec
 litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri
 2 multitudine hostium possent; nec tamen aequari frontes
 poterant, cum extenuando infirmam et vix cohaerentem
 mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi
 loci, quem subsidiariis repleti placuit; eaque res ut ini-
 tium pavoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit.
 3 Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium
 artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem
 locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte con-
 currissent, subsidia in aversos transversosque impetum

darent, ad subsidiarios signa convertit, si eos loco depul- 4
 lisset, haud dubius facilem in aequo campi tantum supe-
 ranti multitudine victoriam fore; adeo non fortuna modo
 sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil 5
 simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat.
 Pavor fugaque occupaverat animos et tanta omnium obli-
 vio, ut multo maior pars Veios, in hostium urbem, cum
 Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad coniuges
 ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est 6
 locus; in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere,
 ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius paene
 quam viderent, non modo non temptato certamine sed ne
 clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec 7
 ulla caedes pugnantium fuit; terga caesa suomet ipsorum
 certamine in turba inpedientium fugam. Circa ripam 8
 Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrum cornu refugit,
 magna strages facta est, multosque inperitos nandi aut
 invalidos, graves lorice aliisque tegminibus, hausere gur-
 gites. Maxima tamen pars incolumis Veios perfugit, unde 9
 non modo praesidi quicquam sed ne nuntius quidem cla-
 dis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a 10
 flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes pe-
 tiere, et ne clausis quidem portis urbis in arcem confu-
 gerunt.

39. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum vic- 1
 toriae tam repentinae tenuit, et ipsi pavore defixi primum
 steterunt velut ignari quid accidisset; deinde insidias ve-
 reri; postremo caesorum spolia legere armorumque cumu-
 los, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam 2
 nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo
 ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. Vbi
 cum praegressi equites non portas clausas, non stationem

pro portis excubare, non armatos esse in muris rettulissent,
3 aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque
veriti et ignotae situm urbis inter Romam atque Anienem
consedere exploratoribus missis circa moenia aliasque por-
4 tas, quatenus hostibus in perdita re consilia essent. Ro-
mani, cum pars maior ex acie Veios petisset quam Romam,
nemo superesse quemquam praeter eos qui Romam refu-
gerant crederet, conplorati omnes pariter vivi mortuique
5 totam prope urbem lamentis inpleverunt. Privatos deinde
luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse
nuntiatum est. Mox ululatus cantusque dissonos vaganti-
6 bus circa moenia turmatim barbaris audiebant. Omne inde
tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alte-
ram, ut identidem iam in urbem futurus videretur impetus:
primo adventu, quia accesserant ad urbem—mansuros
7 enim ad Aliam fuisse, nisi hoc consili foret; deinde sub
occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante
noctem rati invasuros; tum in noctem dilatatum consilium
8 esse, quo plus pavoris inferrent; postremo lux adpro-
pinquans exanimare; timorique perpetuo ipsum malum
continens fuit, cum signa infesta portis sunt inlata. Ne-
quaquam tamen ea nocte neque insequenti die similis illi
9 quae ad Aliam tam pavide fugerat civitas fuit. Nam cum
defendi urbem posse tam parva relicta manu spes nulla
esset, placuit cum coniugibus ac liberis iuventutem milita-
rem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere
10 armisque et frumento conlato ex loco inde munito deos
11 hominesque et Romanum nomen defendere; flaminem
sacerdotesque Vestales sacra publica a caede, ab incendiis
procul auferre nec ante deserere cultum eorum quam non
12 superessent qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes
deorum, si senatus, caput publici consili, si militaris iuven-

tus superfuerit inminente ruinae urbis, facilem iacturam esse seniorum relictæ in urbe utique periturae turbæ. Et quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes 13 triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros nec his corporibus quibus non arma ferre, non tueri patriam possent oneratos inopiam armatorum.

40. Haec inter seniores morti destinatos iactata solacia. Versæ inde adhortationes ad agmen iuvenum, quos 1 in Capitolium atque in arcem prosequabantur, commendantes virtuti eorum iuventæque urbis, per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecumque reliqua esset fortuna. Digredientibus qui spem omnem 2 atque opem secum ferebant ab his qui captæ urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta nunc hos nunc illos sequentium rogitantiumque viros natosque cui se fato darent, nihil quod humani superesset mali relinquebant. Magna pars tamen earum in arcem suos 4 persecutæ sunt nec prohibente ullo nec vocante, quia, quod utile obsessis ad minuendam inbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam 5 nec capere tam exiguus collis nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine iam uno petiit Ianiculum. Inde pars per agros dilapsi, pars urbes 6 petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia communibus deploratis sequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales omissa 7 rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ, quia vires ad omnia ferenda deerant, relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia 8 esset, optimum ducunt condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est,

defodere; cetera inter se onere partito ferunt via quae
 9 Sublicio Ponte ducit ad Ianiculum. In eo clivo eas cum
 L. Albinus, de plebe [Romana] homo, conspexisset plaus-
 tro coniugem ac liberos avehens inter ceteram turbam quae
 10 inutilis bello urbe excedebat, salvo etiam tum discrimine
 divinarum humanarumque rerum, religiosum ratus sacer-
 dotes publicas sacraque populi Romani pedibus ire ferri-
 que, se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem
 ac pueros iussit, virgines sacraque in plastrum inposuit
 et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

1 41. Romae interim satis iam omnibus ut in tali re ad
 tuendam arcem conpositis turba seniorum domos regressi
 adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabant.
 2 Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunae
 pristinae honorumque ac virtutis insignibus morerentur,
 quae augustissima vestis est tensas ducentibus triumphanti-
 3 busve, ea vestiti medio aedium eburneis sellis sedere. Sunt
 qui M. Folio pontifice maximo praefante carmen devovisse
 4 eos se pro patria Quiritibusque Romanis tradant. Galli et
 quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant ani-
 mos et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio
 nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore
 animorum ingressi postero die urbem patente Collina porta
 in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deum
 5 arcemque solam belli speciem tenentem. Inde modico re-
 licto praesidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio
 impetus fieret, dilapsi ad praedam vacuis occursum hominum
 viis pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt, pars
 ultima, velut ea demum intacta et referta praeda, petunt.
 6 Inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis
 vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglom-
 7 bati redibant; ubi eos plebis aedificiis obseratis, patentibus

atris principum maior prope cunctatio tenebat aperta quam
 clausa invadendi; adeo haud secus quam venerabundi in- 8
 tuebantur in aedium vestibulis sedentes viros, praeter orna-
 tum habitumque humano augustiorem maiestate etiam quam
 vultus gravitasque oris prae se ferebat simillimos dis. Ad 9
 eos velut ad simulacra versi cum starent, M. Papirius, unus
 ex iis, dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa
 erat, permulcenti scipione eburneo in caput incusso iram
 movisse; atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in
 sedibus suis trucidatos; post principum caedem nulli deinde 10
 mortalium parci, diripi tecta, exhaustis inici ignes.

42. Ceterum — seu non omnibus delendi urbem libido 1
 erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari
 quaedam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem
 caritate sedum suarum obsessi possent, et non omnia con- 2
 cremari tecta, ut quodcumque superesset urbis, id pignus
 ad flectendos hostium animos haberent, — nequaquam pe-
 rinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late
 vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem 3
 cernentes vagosque per vias omnes cursus, cum alia atque
 alia parte nova aliqua clades oreretur, non mentibus solum
 constare sed ne auribus quidem atque oculis satis conci-
 pere poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum 4
 puerorumque ploratus, sonitus flammae et fragor ruentium
 tectorum avertisset, paventes ad omnia animos oraque et
 oculos flectebant velut ad spectaculum a fortuna positi
 occidentis patriae nec ullius rerum suarum relictis praeter-
 quam corporum vindices, tanto ante alios miserandi magis 5
 qui umquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obside-
 bantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec 6
 tranquillior nox diem tam foede actum excepit; lux deinde
 noctem inquietam insecuta est, nec ullum erat tempus

quod a novae semper cladis alicuius spectaculo cessaret.
 7 Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis aequata vidissent, quamvis inopem parvumque quem tenebant collem libertati
 8 relictum virtute defenderent. Et iam, cum eadem cotidie acciderent, velut adsueti malis abalienaverant ab sensu rerum suarum animos arma tantum ferrumque in dextris velut solas reliquias spei suae intuentes.

1 43. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequiquam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse praeter armatos hostes viderent, nequaquam tot cladibus territos nec flexuros ad deditionem animos ni vis adhiberetur, experiri ultima et impetum
 2 facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato multitudo omnis in foro instruitur; inde clamore sublato ac testudine facta subeunt. Adversus quos Romani nihil temere nec trepide; ad omnis aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt, quo successerit magis in arduum, eo
 3 pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo restitere, atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto strage ac ruina fudere Gallos, ut numquam postea nec pars nec universi temptaverint tale pugnae genus.

4 Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi obsidionem parant, cuius ad id tempus inmemores et quod in urbe fuerat frumentum incendiis urbis adsumpserant, et
 5 ex agris per eos ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diviso partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent.

* * * * *

46. Romae interim plerumque obsidio segnis et utrim- 1
 que silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis
 hostium evadere inter stationes posset, cum repente iuvenis
 Romanus admiratione in se cives hostesque convertit.
 Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiae. 2
 Ad id faciendum C. Fabius Dorsuo Gabino cinctu sacra
 manibus gerens, cum de Capitolio descendisset, per medias
 hostium stationes egressus, nihil ad vocem cuiusquam ter-
 roremve motus, in Quirinalem collem pervenit; ibique 3
 omnibus sollemniter peractis eadem revertens similiter
 constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos,
 quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus dese-
 ruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis
 miraculo audaciae seu religione etiam motis, cuius haud-
 quaquam neglegens gens est.

Veis interim non animi tantum in dies sed etiam vires 4
 crescebant. Nec Romanis solum eo convenientibus ex
 agris, qui aut proelio adverso aut clade captae urbis palati
 fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in 5
 parte praedae essent, maturum iam videbatur repeti patriam
 eripique ex hostium manibus. Sed corpori valido caput
 deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars 6
 militum erat, qui ductu auspicioque eius res prospere ges-
 serant; et Caedicius negare se commissurum, cur sibi aut
 deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius
 quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. 7
 Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea
 consulto senatu, qui Romae esset; adeo regebat omnia
 pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus serva-
 bant. Ingenti periculo transeundum per hostium custo- 8
 dias erat. Ad eam rem Pontius Cominius, inpiger iuvenis,
 operam pollicitus incubans cortici secundo Tiberi ad urbem

9 defertur. Inde, qua proximum fuit a ripa, per praeruptum
 eoque neglectum hostium custodia saxum in Capitolium
 evadit et ad magistratus ductus mandata exercitus edit.
 10 Accepto inde senatus consulto, uti comitiis curiatis revo-
 catus de exilio iussu populi Camillus dictator extemplo
 diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent,
 eadem degressus nuntius Veios contendit; missique Ar-
 11 deam legati ad Camillum Veios eum perduxere, seu —
 quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea
 quam conpererit legem latam, quod nec iniussu populi
 mutari finibus posset nec nisi dictator dictus auspicia in
 exercitu habere — lex curiata lata est dictatorque absens
 dictus.

1 47. Dum haec Veis agebantur, interim arx Romae Capi-
 2 tolumque in ingenti periculo fuit. Namque Galli seu vesti-
 gio notato humano, qua nuntius a Veis pervenerat, seu sua
 sponte animadverso ad Carmentis saxo ascensu aequo,
 nocte sublustri, cum primo inermem, qui temptaret viam,
 praemisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset,
 alterni innixi sublevantesque in vicem et trahentes alii alios,
 3 prout postularet locus, tanto silentio in summum evasere,
 ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sol-
 4 licitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres
 non fefellerent, quibus sacris Iunonis in summa inopia cibi
 tamen abstinebatur. Quae res saluti fuit; namque clan-
 gore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui trien-
 nio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis adreptis,
 simul ad arma ceteros ciens, vadit et, dum ceteri trepidant,
 Gallum, qui iam in summo constiterat, umbone ictum de-
 5 turbat. Cuius casus prolapsi cum proximos sterneret,
 trepidantes alios armisque omissis saxa quibus adhaere-
 bant manibus amplexos trucidat. Iamque et alii congre-

gati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque
 tota prolapsa acies in praeceps deferri. Sedato deinde 6
 tumultu reliquum noctis, quantum turbatis mentibus pote-
 rat, cum praeteritum quoque periculum sollicitaret, quieti
 datum est. Luce orta vocatis classico ad concilium militi- 7
 bus ad tribunos, cum et recte et perperam facto pretium
 deberetur, Manlius primum ob virtutem laudatus donatus-
 que non ab tribunis solum militum sed consensu etiam
 militari; cui universi selibras farris et quartarios vini ad 8
 aedes eius, quae in arce erant, contulerunt — rem dictu
 parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens
 caritatis, cum se quisque victu suo fraudans detractum
 corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri
 conferret. Tum vigiles eius loci, qua fefellerat ascendens 9
 hostis, citati; et cum in omnes more militari se animadver-
 surum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset, con- 10
 sentiente clamore militum in unum vigilem conicientium
 culpam deterritus a ceteris abstinuit, reum haud dubium
 eius noxae adprobantibus cunctis de saxo deiecit. Inde 11
 intentiores utrimque custodiae esse, et apud Gallos, quia
 vulgatum erat inter Veios Romamque nuntios commeare,
 et apud Romanos ab nocturni periculi memoria.

48. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames 1
 utrumque exercitum urgebat, Gallos pestilentia etiam, 2
 cum loco iacente inter tumulos castra habentes tum ab
 incendiis torrido et vaporis pleno cineremque, non pulve-
 rem modo, ferente, cum quid venti motum esset. Quo- 3
 rum intolerantissima gens umorique ac frigori adsueta,
 cum aestu et languore vexata, vulgatis velut in pecua mor-
 bis, morerentur, iam pigritia singulos sepeliendi promiscue
 acervatos cumulos hominum urebant; bustorumque inde 4
 Gallicorum nomine insignem locum fecere. Indutiae de-

inde cum Romanis factae et conloquia permissu imperatorum habita; in quibus cum identidem Galli famem obicerent eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae eius opinionis causa multis locis panis de
 5 Capitolio iactatus esse in hostium stationes. Sed iam neque dissimulari neque ferri ultra fames poterat. Itaque dum dictator dilectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Veis adducere exercitum iubet,
 6 parat instruitque quibus haud impar adoriatur hostes, interim Capitolinus exercitus stationibus, vigiliis fessus superatis tamen humanis omnibus malis cum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod
 7 auxilium ab dictatore adpareret, postremo spe quoque iam, non solum cibo, deficiente et, cum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis vel dedi vel redimi se quacumque pactione possent iussit, iactantibus non obscure Gallis haud magna mercede se adduci posse ut
 8 obsidionem relinquunt. Tum senatus habitus tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum, regulum Gallo-
 9 pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei foedissimae per se adiecta indignitas est; pondera ab Gallis adlata iniqua, et tribuno recusante additus ab insolente Gallo ponderi gladius auditaque intoleranda Romanis
 * vox: vae victis.

1 49. Sed diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos. Nam forte quadam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro adpenso, dictator intervenit auferrique aurum de medio et Gallos
 2 submoveri iubet. Cum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse quae, postquam ipse

dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset, denuntiatque Gallis, ut se ad proelium expediant. Suos in acervum conicere sarcinas et arma 3
aptare ferroque, non auro, recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deum et coniuges et liberos et solum patriae deforme belli malis et omnia, quae defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura 4
patiebatur, in semirutae solo urbis et natura inaequali, et omnia quae arte belli secunda suis eligi praepararive poterant providit. Galli nova re trepidi arma capiunt iraque 5
magis quam consilio in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna, iam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adiuvabant. Igitur primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt quam ad Aliam vicerant. Iustiore 6
altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit; castra capiuntur, et ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator recuperata ex 7
hostibus patria triumphans in urbem redit, interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellabatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie 8
servavit, cum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem et per se inclinata magis plebe ad id consilium. Eaque causa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante ne rem publicam in incerto relinqueret statu. 9

BOOK VI

The Licinio-Sextian Laws

1 35. Occasio videbatur rerum novandarum propter in-
 377 gentem vim aeris alieni, cuius levamen mali plebes nisi
 B.C. 2 suis in summo imperio locatis nullum speraret: accingen-
 dum ad eam cogitationem esse; conando agendoque iam
 eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur, per-
 venire ad summa et patribus aequari tam honore quam
 3 virtute possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit,
 quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores
 4 aperirent. Creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius pro-
 mulgavere leges omnes adversus opes patriciorum et pro
 commodis plebis: unam de aere alieno, ut deducto eo de
 capite quod usuris pernumeratum esset, id quod super-
 5 esset triennio aequis pensionibus persolveretur; alteram
 de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri
 possideret; tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent,
 consulumque utique alter ex plebe crearetur: cuncta in-
 gentia et quae sine certamine maximo obtineri non possent.
 6 Omnium igitur simul rerum quarum inmodica cupido inter
 mortales est, agri, pecuniae, honorum discrimine proposito
 conterriti patres cum trepidassent publicis privatisque con-
 siliis, nullo remedio alio praeter expertam multis iam ante
 certaminibus intercessionem invento, collegas adversus tri-
 7 bunicias rogationes comparaverunt. Qui ubi tribus ad suf-
 fragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt,
 stipati patrum praesidiis nec recitari rogationes nec sollemne
 8 quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Iam-
 que frustra saepe consilio advocato cum pro antiquatis
 rogationes essent, "bene habet" inquit Sextius; "quando

quidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, patres, 9 tribunis militum creandis; faxo ne iuuet vox ista 'veto,' quam nunc concinentes collegas nostros tam laeti auditis." Haud inritae cecidere minae; comitia praeter aedilium tri- 10 bunorumque plebi nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti nullos curules magistratus creari passi sunt; eaque solitudo magistratuum et plebe reficiente duos tribunos et iis comitia tribunorum militum tollentibus per quinquennium urbem tenuit.

* * * * *

42. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio 9 exceptit; et per ingentia certamina dictator senatusque vic-³⁶⁷ tus, ut rogationes tribuniciae acciperentur; et comitia con-_{B.C.} sulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum 10 fuit. Quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit, cum tandem per dictatorem condicioni- 11 bus sedatae discordiae sunt concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a plebe nobilitati de praetore uno, qui ius in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira 12 tandem in concordiam redactis ordinibus cum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando umquam alias, deum immortalium fore, ut ludi maximi fierent et dies unus ad triduum adiceretur, recusantibus id munus aedili- 13 bus plebis, conclamatum a patriciis est iuvenibus se id honoris deum immortalium causa libenter facturos, ut aediles fierent. Quibus cum ab universis gratiae actae essent, 14 factum senatus consultum, ut duoviros aediles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent.

BOOK VII

Beginning of the Drama

1 2. Et hoc et insequenti anno C. Sulpicio Petico, C.
 2 Licinio Stolone consulibus pestilentia fuit. Eo nihil dig-
 364 num memoria actum, nisi quod pacis deum exoscendae
 B.C. causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit.
 3 Et cum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina
 levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scaenici,
 nova res bellicoso populo — nam circi modo spectaculum
 fuerat —, inter alia caelestis irae placamina instituti di-
 4 cuntur. Ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia,
 et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imi-
 tandorum carminum actu ludiones, ex Etruria acciti, ad
 tibicinis modos saltantes haud indecoros motus more Tusco
 5 dabant. Imitari deinde eos iuventus simul inconditis inter
 se iocularia fundentes versibus coepere, nec absoni a voce
 6 motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando
 excitata. Vernaculis artificibus, quia ister Tusco verbo
 7 ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut
 ante, Fescennino versu similem inconpositum temere ac
 rudem alternis iaciebant, sed inpletas modis saturas de-
 scripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti perage-
 8 bant. Livius post aliquot annis, qui ab saturis ausus est
 primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod
 9 omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, cum
 saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum
 ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse
 aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus inpe-
 10 diebat. Inde ad manum cantari histrionibus coeptum,
 11 diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege

hac fabularum ab risu ac soluto ioco res avocabatur et ludus in artem paulatim verterat, iuventus histrionibus fabellarum actu relicto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare coepit; quae exodia postea appellata consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. Quod ¹² genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuventus nec ab histrionibus pollui passa est; eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur et stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum ¹³ parva principia rerum ludorum quoque prima origo ponenda visa est, ut adpareret quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

Beginning of the Samnite Wars

29. Maiora iam hinc bella et viribus hostium et longin- ¹ quitate regionum vel temporum [spatio] quibus bellatum ³⁴³ _{B.C.} est, dicentur. Namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma; Samnitium bel- ² lum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hostis, Pyrrhum Poeni secuti. Quanta rerum moles! quotiens in extrema periculorum ventum ut in hanc magnitudinem, quae vix sustinetur, erigi imperium posset! Belli autem causa cum ³ Samnitibus Romanis, cum societate amicitiaque iuncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Sam- ⁴ nites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere Campanis sese coniungunt. Campani magis ⁵ nomen ad praesidium sociorum quam vires cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsus agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. Nam- ⁶ que Samnites omissis Sidicinis ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aequae facilis victoria, praedae atque

gloriae plus esset, Tifata, imminentis Capuae colles, cum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem quae Capuam Tifataque interiacet.
 7 Ibi rursus acie dimicatum; adversoque proelio Campani intra moenia compulsi, cum robore iuventutis suae acciso nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

1 30. Legati introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt: "Populus nos Campanus legatos ad vos, patres conscripti, misit amicitiam in perpetuum, auxi-
 2 lium praesens a vobis petitum. Quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut coepta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset; tunc enim, ut qui ex aequo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter
 3 ac nunc, subiecti atque obnoxii vobis minus essemus; nunc, misericordia vestra conciliati auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati atque omni ope divina humanaque indigni videamur.
 4 Neque hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur, sed ut vetustate et gradu honoris nos praestent; neque enim foedere Samnitium ne qua
 5 nova iungeretis foedera cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis iusta causa amicitiae, velle eum vobis
 6 amicum esse, qui vos adpeteret; Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli populo praeterquam vobis cedentes, haud parva, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris in
 7 amicitiam venimus vestram. Aequis Volscisque, aeternis hostibus huius urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus, et quod vos pro salute nostra priores feceritis, id
 8 nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis

his gentibus quae inter nos vosque sunt, quod prope diem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est 9 quod fateri nos fortuna nostra cogit: eo ventum est, patres conscripti, ut aut amicorum aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri, si deseritis, Samnitium erimus; Ca- 10 puam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, 11 Romani, vestram misericordiam vestrumque auxilium aequum est patere, iis tamen maxime, qui, ea inplorantibus aliis [auxilium] dum supra vires suas praestant, *ante* omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. Quamquam 12 pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, cum videmus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent iniuriam 13 acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si ultio irae haec 14 et non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quae est ista tam infesta ira, quam per 15 duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, praedas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata; hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda 16 est. Ea ad oppugnandam Capuam rapit; aut delere urbem pulcherrimam aut ipsi possidere volunt. Sed vos 17 potius, Romani, beneficio vestro occupate eam quam illos habere per malefium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque 18 ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non escen-

dit; itaque umbra vestri auxili, Romani, tegi possumus, quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur; conditorum, parentium, deorum immortalium numero nobis eritis; nulla colonia vestra erit quae nos obsequio erga vos fideque superet. Adnite, patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis et iubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populumque Campanum, coniuges liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas viam hinc ferentem prospectantes certum habeo. Quid illis nos, patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renuntiare iubetis? Alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem, alterum — ominari horreo quae ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis aut nusquam ullis futuris nobis consulite."

1 31. Submotis deinde legatis cum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur, tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate 2 senatus consul: "Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus; sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere iuncti sunt; itaque arma, deos prius quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus; 3 legatos, sicut ius fasque est, ad socios atque amicos precatum mittemus ne qua vobis vis fiat."

Ad ea princeps legationis — sic enim domo mandatum

attulerant — : “quando quidem” inquit “nostra tueri ad-
versus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe
defendetis; itaque populum Campanum urbemque Capuam, 4
agros, delubra deum, divina humanaque omnia in vestram,
patres conscripti, populique Romani dicionem dedimus,
quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.” Sub 5
haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni
lacrimarum in vestibulo curiae procubuerunt. Conmoti 6
patres vice fortunarum humanarum, si ille praepotens opi-
bus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paulo ante
auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos
ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret. Tum 7
iam fides agi visa deditos non prodi; nec facturum aequa
Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per
deditionem factam populi Romani oppugnarent. Legatos
itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. Data mandata, 8
ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Sam-
nitium memor, deditionem postremo factam Samnitibus
exponerent; peterent pro societate amicitiaque ut dediticiis 9
suis parcerent neque in eum agrum qui populi Romani fac-
tus esset hostilia arma inferrent; si leniter agendo parum 10
proficerent, denuntiarent Samnitibus populi Romani sena-
tusque verbis ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent.
Haec legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est 11
ferociter responsum ut non solum gesturos se esse dicerent
id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi stantibus
legatis praefectos cohortium vocarent iisque clara voce
imperarent ut praedatum in agrum Campanum extemplo 12
proficiscerentur.

BOOK IX

Battle of the Caudine Pass

1 I. Sequitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina
 2 pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Sam-
 321 nites eo anno imperatorem C. Pontium, Herenni filium,
 B.C. habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum
 3 ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati qui ad deden-
 das res missi erant pace infecta redierunt, "ne nihil actum"
 4 inquit "hac legatione censeatis, expiatum est quidquid ex
 foedere rupto irarum in nos caelestium fuit. Satis scio,
 quibuscumque dis cordi fuit subigi nos ad necessitatem
 dedendi res quae ab nobis ex foedere repetitae fuerant, iis
 non fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expia-
 5 tionem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos deos
 mitigandosque homines potuit quam quod nos fecimus?
 Res hostium in praeda captas, quae belli iure nostrae
 6 videbantur, remisimus; auctores belli, quia vivos non
 potuimus, perfunctos iam fato dedidimus; bona eorum, ne
 quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam
 7 portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid foederi, quid
 dis arbitris foederis debeo? Quem tibi tuarum irarum,
 quem meorum suppliciorum iudicem feram? Neminem
 8 neque populum neque privatum fugio. Quod si nihil cum
 potentiore iuris humani relinquitur inopi, at ego ad deos
 vindices intolerandae superbiae confugiam et precabor ut
 9 iras suas vertant in eos quibus non suae redditae res, non
 alienae adcumulatae satis sint; quorum saevitiam non mors
 noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona
 sequentia domini deditioem exsatient; *qui* placari ne-
 queant, nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera

nostra praebuerimus. Iustum est bellum, Samnites, quibus 10
 necessarium, et pia arma quibus nulla nisi in armis relinquitur
 spes. Proinde, cum rerum humanarum maximum mo- 11
 mentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant dis,
 pro certo habete priora bella adversus deos magis quam
 homines gessisse, hoc quod instat ducibus ipsis dis gestu-
 ros."

2. Haec non laeta magis quam vera vaticinatus exercitu 1
 educto circa Caudium castra quam potest occultissime
 locat; inde ad Calatiam, ubi iam consules Romanos castra 2
 esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit
 pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis
 pascere iubet praesidiis; ubi inciderint in praedatores, ut 3
 idem omnibus sermo constet: legiones Samnitium in
 Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere, nec
 procul abesse, quin vi capiant. Iam is rumor, et ante de 4
 industria vulgatus, venerat ad Romanos, sed fidem auxere
 captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat.

Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, 5
 bonis ac fidelibus sociis, simul ne Apulia omnis ad prae-
 sentem terrorem deficeret; ea modo, qua irent, consultatio
 fuit. Duae ad Luceriam ferebant viae, altera praeter oram 6
 superi maris, patens apertaue, sed quanto tutior, tanto
 fere longior, altera per furculas Caudinas, brevior. Sed 7
 ita natus locus est: saltus duo alti, angusti silvosique sunt,
 montibus circa perpetuis inter se iuncti; iacet inter eos
 satis patens, clausus in medio, campus herbidus aquosus-
 que, per quem medium iter est; sed antequam venias ad 8
 eum, intrandae primae angustiae sunt, et aut eadem qua te
 insinuaveris retro via repetenda aut, si ire porro pergas,
 per alium saltum, artiolem inpedioremque, evadendum.

In eum campum via alia per cavam rupem Romani de- 9

misso agmine cum ad alias angustias protinus pergerent, saeptas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacente mole invenere. Cum fraus hostilis adparuisset, praesidium
 10 etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro qua venerant pergunt repetere viam; eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque omnium animos ac velut torpor quidam
 11 insolitus membra tenet, intuentesque alii alios, cum alterum quisque conpotem magis mentis ac consili ducerent,
 12 diu immobiles silent; deinde, ubi praetoria consulum erigi videre et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus ac spe omni adempta cerne-
 13 bant, tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque nec hortante ullo nec imperante ad muniendum versi castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera laborem-
 14 que inritum, praeterquam quod hostes superbe increpabant,
 15 cum miserabili confessione eludentes. Ad consules maestos, ne advocantes quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conveniunt, militesque ad praetorium versi opem, quam vix di immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

1 3. Querentes magis quam consultantes nox oppressit, cum pro ingenio quisque fremerent, alius: "per obices viarum, per adversa montium, per silvas, qua ferri arma
 2 poterunt, eamus, modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos iam prope triginta vincimus; omnia aequa et plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti;"
 3 alius: "quo aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum haec imminebunt iuga, qua tu ad hostem venias? Armati inermes, fortes ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus; ne ferrum quidem ad bene moriendum
 4 oblaturus est hostis; sedens bellum conficiet." His in

vicem sermonibus qua cibi, qua quietis inmemor nox tracta est.

Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppetebat rebus; itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per litteras consulendum censent. Iam is 5
 gravis annis non militaribus solum sed civilibus quoque abscesserat muneribus; in corpore tamen adfecto vigebat vis animi consilique. Is ubi accepit ad furculas Caudinas 6
 inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio fili censuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. Quae ubi spreta sententia est iterumque 7
 eodem remeante nuntio consulebatur, censuit ad unum omnes interficiendos. Quae ubi tam discordia inter se 8
 velut ex ancipiti oraculo responsa data sunt, quamquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in adfecto corpore rebatur, tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex 9
 plaustro in castra dicitur advectus vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret, causas tantum adiceret: priore se consilio, quod optimum 10
 duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque; altero consilio in multas aetates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res *esset*, bellum differre; tertium nullum consilium esse.

Cum filius alique principes percunctando exsequerentur, 11
 “quid, si media via consili caperetur, ut et dimitterentur incolumes et leges iis iure belli victis inponerentur,” “ista 12
 quidem sententia” inquit “ea est quae neque amicos parat nec inimicos tollit. Servate modo quos ignominia inritaveritis: ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum quidquid istuc praesens 13

necessitas inusserit, nec eos ante multiplices poenas expetitas a vobis quiescere sinet."

1 4. Neutra sententia accepta Herennius domum e castris
est avectus; et in castris Romanis cum frustra multi conatus
2 ad erumpendum capti essent et iam omnium rerum
inopia esset, victi necessitate legatos mittunt qui primum
3 pacem aequam peterent; si pacem non inpetrarent, uti
provocarent ad pugnam. Tum Pontius debellatum esse
respondit et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam
fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub iugum
4 missurum; alias condiciones pacis aequas victis ac victori-
bus fore: si agro Samnitium decederetur, coloniae abdu-
cerentur, suis inde legibus Romanum ac Samnitum aequo
5 foedere victurum; his condicionibus paratum se esse foe-
dus cum consulibus ferire; si quid eorum displiceat, lega-
tos redire ad se vetuit.

6 Haec cum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium
subito exortus est tantaque maestitia incessit ut non gravius
accepturi viderentur, si nuntiaretur omnibus eo loco mortem
7 oppetendam esse. Cum diu silentium fuisset nec consules
aut pro foedere tam turpi aut contra foedus tam necessa-
rium hiscere possent, tum L. Lentulus, qui princeps lega-
8 torum virtute atque honoribus erat: "patrem meum"
inquit, "consules, saepe audivi memorantem se in Capitolio
unum non fuisse auctorem senatui redimendae auro a
Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo
ad opera ac muniendum hoste clausi essent et erumpere si
non sine magno periculo, tamen sine certa pernicie possent.
9 Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem
licuit, quo saepe modo obsessi in obsidentes eruperunt, ita
nobis aequo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum
hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio

dando deesset. Equidem mortem pro patria praeclaram 10
 esse fateor et me vel devovere pro populo Romano legio-
 nibusque vel in medios [me] inmittere hostes paratus sum ;
 sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum 11
 est, quae, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid
 habent quod morte sua servant? ‘Tecta urbis’ dicat ali- 12
 quis ‘et moenia et eam turbam a qua urbs incolitur.’
 Immo hercule produntur ea omnia deleta hoc exercitu, non
 servantur. Quis enim ea tuebitur? inbellis videlicet atque 13
 inermis multitudo. Tam hercule, quam a Gallorum impetu
 defendit. An a Veis exercitum Camillumque ducem in- 14
 plorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas servando
 patriam servamus, dedendo ad necem patriam deserimus
 ac prodimus. ‘At foeda atque ignominiosa deditio est.’ 15
 Sed ea caritas patriae est ut tam ignominia eam quam
 morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista, 16
 quantacumque est, indignitas et pareatur necessitati, quam
 ne di quidem superant. Ite, consules, redimite armis civita-
 tem, quam auro maiores vestri redemerunt.”

5. Consules profecti ad Pontium in conloquium, cum de 1
 foedere victor agitare, negarunt iniussu populi foedus fieri
 posse nec sine fetialibus caerimoniaeque alia sollemni.
 Itaque non, ut vulgo credunt Claudiusque etiam scribit, 2
 foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid 3
 enim aut sponsoribus in foedere opus esset aut obsidibus,
 ubi precatione res transigitur, per quem populum fiat, quo
 minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iuppiter feriat, quem
 ad modum a fetialibus porcus feriatur? Sponponderunt 4
 consules, legati, quaestores, tribuni militum, nominaque
 omnium qui sponponderunt extant, ubi, si ex foedere acta
 res esset, praeterquam duorum fetialium non extarent; et 5
 propter necessariam foederis dilationem obsides etiam

sescenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non
 6 staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exer-
 cituque inermi mittendo.

Redintegravit luctum in castris cōsulum adventus, ut
 vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum
 locum deducti essent, quorum ignavia foedius inde quam
 7 venissent abituri: illis non ducem locorum, non explora-
 torem fuisse; beluarum modo caecos in foveam lapsos.
 8 Alij alios intueri, contemplari arma mox tradenda et
 inermes futuras dextras obnoxiaque corpora hosti; pro-
 ponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile et ludibria
 victoris et vultus superbos et per armatos inermium iter,
 9 inde foedi agminis miserabilem viam per sociorum urbes,
 reditum in patriam ad parentes, quo saepe ipsi maioresque
 10 eorum triumphantes venissent: se solos sine vulnere, sine
 ferro, sine acie victos; sibi non stringere licuisse gladios,
 non manum cum hoste conferre; sibi nequiquam animos
 datos.

11 Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia
 tristiora experiundo factura quam quae praeceperant animis.
 12 Iam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum
 exire iussi, et primi traditi obsides atque in custodiam ab-
 13 ducti. Tum a consulibus abire lictores iussi paludamen-
 taque detracta: *id* tantam inter ipsos, qui paulo ante eos
 14 execrantes dedendos lacerandosque censuerant, miseratio-
 nem fecit ut suae quisque condicionis oblitus ab illa defor-
 matione tantae maiestatis velut ab nefando spectaculo
 averteret oculos.

1 6. Primi consules prope seminudi sub iugum missi, tum
 ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae obiectus,
 2 tum deinceps singulae legiones. Circumstabant armati
 hostes, exprobrantes eludentesque; gladii etiam plerisque

intentati, et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum
 indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti 3
 sub iugum et, quod paene gravius erat, per hostium oculos,
 cum e saltu evasisent, etsi velut ab inferis extracti tum
 primum lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita de-
 forme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque 4
 cum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide
 sociorum et quod pudor praepediebat, circa viam haud
 procul Capua omnium egena corpora humi prostraverunt.
 Quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseratio iusta 5
 sociorum superbiam ingenitam Campanis. Confestim in- 6
 signia sua consulibus, fasces lictoribus, arma, equos, vesti-
 menta, commeatus militibus benigne mittunt; et venientibus 7
 Capuam cunctus senatus populusque obviam egressus iustis
 omnibus hospitalibus privatisque et publicis fungitur officiis.
 Neque illis sociorum comitas vultusque benigni et adloquia 8
 non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attol-
 lerent aut consolantes amicos contra intuerentur efficere
 poterant; adeo super maerorem pudor quidam fugere con- 9
 loquia et coetus hominum cogebat.

Postero die cum iuvenes nobiles, missi a Capua ut pro- 10
 ficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent 11
 vocatique in curiam percunctantibus maioribus natu multo
 sibi maestiores et abiectioris animi visos referrent: adeo
 silens ac prope mutum agmen incessisse; iacere indolem 12
 illam Romanam, ablatosque cum armis animos; non red-
 dere salutem salutantibus, non dare responsum, non hiscere
 quemquam prae metu potuisse, tamquam ferentibus adhuc
 cervicibus iugum sub quod missi essent; habere Samnites 13
 victoriam non praeclaram solum sed etiam perpetuam;
 cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod
 multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque:—

1 7. Cum haec dicerentur audirenturque et deploratum
2 paene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium
3 esset, dicitur Ofillius Calavius, Ovi filius, clarus genere
4 factisque, tum etiam aetate verendus, longe aliter se habere
5 rem dixisse: silentium illud obstinatum fixosque in terram
6 oculos et surdas ad omnia solacia aures et pudorem intuen-
7 dae lucis ingentem molem irarum ex alto animi cientis
8 indicia esse. Aut Romana se ignorare ingenia, aut silen-
9 tium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque
10 excitaturum, Caudinaeque pacis aliquanto Samnitibus quam
11 Romanis tristiores memoriam fore; quippe suos quemque
12 eorum animos habiturum, ubicumque congressuri sint; saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.

6 Iam Romae etiam sua infamis clades erat. Obsessos
7 primum audierunt; tristior deinde ignominiosae pacis magis
8 quam periculi nuntius fuit. Ad famam obsidionis dilectus
9 haberi coeptus erat; dimissus deinde auxiliorum apparatus,
10 postquam deditionem tam foede factam acceperunt, extem-
11 ploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem
12 formam luctus est. Tabernae circa forum clausae, iusti-
tiumque in foro sua sponte coeptum prius quam indictum;
lati clavi, anuli aurei positi; paene maestior exercitu ipso
civitas esse nec ducibus solum atque auctoribus sponsori-
busque pacis irasci sed innoxios etiam milites odisse et
negare urbe tectisque accipiendos. Quam concitationem
animorum fregit adventus exercitus etiam iratis miserabilis.
Non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato
incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in
urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt ut postero
atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publi-
cum aspiceret vellet. Consules in privato abditi nihil pro
magistratu agere, nisi quod expressum senatus consulto est

ut dictatorem dicerent comitorum causa. Q. Fabium Am- 13
 bustum dixerunt et P. Aelium Paetum magistrum equitum ;
 quibus vitio creatis suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. 14
 Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia
 habita ; et quia taedebat populum omnium magistratuum
 eius anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius
 Maximus, M. Valerius Corvus. Is consules creavit Q. 15
 Publilium Philonem *tertium* et L. Papium Cursorem
 iterum haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tem-
 pestate duces clariores essent.

8. Quo creati sunt die, eo — sic enim placuerat patribus 1
 — magistratum inierunt, sollemnibusque senatus consultis
 perfectis de pace Caudina rettulerunt ; et Publilius, penes 2
 quem fasces erant, “dic, Sp. Postumi,” inquit. Qui ubi
 subrexit, eodem illo vultu quo sub iugum missus erat,
 “haud sum ignarus” inquit, “consules, ignominiae, non 3
 honoris causa me primum excitatum iussumque dicere,
 non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis
 belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque 4
 de noxa nostra neque de poena rettulistis, omissa defen-
 sione, quae non difficillima esset apud haud ignaros fortu-
 narum humanarum necessitatumque, sententiam de eo de
 quo rettulistis paucis peragam ; quae sententia testis erit,
 mihi ne an legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi
 seu necessaria sponsione obstrinxi, qua tamen, quando in 5
 iussu populi facta est, non tenetur populus Romanus, nec
 quicquam ex ea praeterquam corpora nostra debentur Sam-
 nitibus. Dedamur per fetiales nudi vinctique ; exsolvamus 6
 religione populum, si qua obligavimus, ne quid divini hu-
 manive obstet, quo minus iustum piumque de integro ineat-
 ur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, 7
 educere placet nec prius ingredi hostium fines quam omnia

8 iusta in deditioe nostra perfecta erunt. Vos, di immor-
 tales, precor quaesoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postu-
 mium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere
 9 bellum gerere, at vos satis habeatis vidisse nos sub iugum
 missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos
 vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris
 10 capitibus excipientes; novos consules legionesque Romanas
 ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos
 consules bella gesta sunt.”

11 Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri
 incessit homines ut modo vix crederent illum eundem esse
 12 Sp. Postumium qui auctor tam foedae pacis fuisset, modo
 miserarentur, quod vir talis etiam praecipuum apud hostes
 13 supplicium passurus esset ob iram diremptae pacis. Cum
 omnes laudibus modo prosequentes virum in sententiam
 eius pedibus irent, temptata paulisper intercessio est ab
 14 L. Livio et Q. Maelio, tribunis plebis, qui neque exsolvi
 religione populum aiebant deditioe sua, nisi omnia Sam-
 15 nitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur, neque
 se pro eo, quod spondendo pacem servassent exercitum
 populi Romani, poenam ullam meritos esse neque ad extre-
 mum, cum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.

1 9. Tum Postumius “interea dedite” inquit “profanos
 nos, quos salva religione potestis; dedetis deinde et istos
 sacrosanctos, cum primum magistratu abierint, sed, si me
 2 audiatis, priusquam dedantur, hic in comitio virgis caesos,
 3 hanc iam ut intercalatae poenae usuram habeant. Nam
 quod deditioe nostra negant exsolvi religione populum,
 id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat,
 dicere quis adeo iuris fetialium experts est qui ignoret?
 4 Neque ego infitias eo, patres conscripti, tam sponsiones
 quam foedera sancta esse apud eos homines apud quos

iuxta divinas religiones fides humana colitur; sed iniussu populi nego quicquam sanciri posse quod populum teneat. An, si eadem superbia qua sponsionem istam expresserunt 5 nobis Samnites coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos, tribuni, diceretis et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione 6 agitur; quid tandem, si spondissemus urbem hanc relicturnum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Di meliora, inquis. Atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat: si quid est in quod obligari populus 7 possit, in omnia potest. Et ne illud quidem quod quosdam forsitan moveat refert, consul an dictator an praetor sponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites iudicaverunt, quibus 8 non fuit satis consules spondere, sed legatos, quaestores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc 9 quisquam quaesiverit quid ita sponderim, cum id nec consulis ius esset, nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitri, pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis consiliis gestum est; di immortales et vestris et hostium imperatoribus 10 mentem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus, et 11 illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis quibus vicerant credunt, dum quacumque condicione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens 12 fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac foedere agere? Tridui iter expeditis erat; 13 interea in indutiis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam aut pacem adferrent. Ea demum sponsio esset quam populi iussu spondissemus. Sed 14

neque vos tulissetis nec nos spondissemus nec fas fuit
 alium rerum exitum esse quam ut illi, velut somnio laetiore,
 15 quam quod mentes eorum capere possent, nequiquam elude-
 rentur et nostrum exercitum eadem quae inpedierat for-
 tuna expediret, vanam victoriam vanior inritam faceret
 pax, sponsio interponeretur, quae neminem praeter spon-
 sorem obligaret.

16 “Quid enim vobiscum, patres conscripti, quid cum populo
 Romano actum est? Quis vos appellare potest, quis se a
 vobis dicere deceptum? hostis an civis? Hosti nihil sponpon-
 17 distis, civem neminem spondere pro vobis iussistis. Nihil
 ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis, nec
 18 cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus
 sponsores nos sumus rei satis locupletes in id quod nos-
 trum est, in id quod praestare possumus, corpora nostra
 et animos; in haec saeviant, in haec ferrum, in haec iras
 19 acuant. Quod ad tribunos attinet, consulite utrum praesens
 deditio eorum fieri possit an in diem differatur; nos interim,
 T. Veturi vosque ceteri, vilia haec capita luendae sponsioni
 feramus et nostro supplicio liberemus Romana arma.”

1 10. Movit patres conscriptos cum causa tum auctor, nec
 ceteros solum sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus
 2 dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo
 abdicaverunt traditique fetialibus cum ceteris Caudium
 ducendi. Hoc senatus consulto facto lux quaedam adful-
 3 sisse civitati visa est. Postumius in ore erat, eum laudibus
 ad caelum ferebant, devotioni P. Deci consulis, aliis claris
 4 facinoribus aequabant: emersisse civitatem ex obnoxia pace
 illius consilio et opera; ipsum se cruciatibus et hostium
 5 irae offerre piaculaque pro populo Romano dare. Arma
 cuncti spectant et bellum: en umquam futurum ut con-
 gredi armatis cum Samnite liceat?

In civitate ira odioque ardente dilectus prope omnium 6
 voluntariorum fuit. Rescriptae ex eodem milite novae
 legiones ductusque ad Caudium exercitus. Praegressi 7
 fetiales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis spon-
 soribus iubent, manus post tergum vinciri. Cum apparitor
 verecundia maiestatis Postumi laxè vinciret, "quin tu" inquit
 "adducis lorum ut iusta fiat deditio!" Tum ubi in coetum 8
 Samnitium et ad tribunal ventum Ponti est, A. Cornelius
 Arvina fetialis ita verba fecit: "quandoque hisce homines 9
 iniussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri sponpon-
 derunt atque ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem,
 quo populus Romanus scelere in pio sit solutus, hosce homines
 vobis dedo." Haec dicenti fetiali Postumius genu femur 10
 quanta maxime poterat vi perculit et clara voce ait se
 Samnitē civem esse, illum legatū fetialem a se contra
 ius gentium violatū; eo iustius bellum gesturos.

II. Tum Pontius "nec ego istam deditiōnem accipiam" 1
 inquit, "nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Spuri 2
 Postumi, si deos esse censes, aut omnia inrita facis aut pacto
 stas? Samniti populo omnes quos in potestate habuit aut
 pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum 3
 victori cum qua potes fide restituis? Populum Romanum
 appello, quem si sponsionis ad furculas Caudinas factae
 paenitet, restituat legiones intra saltum quo saeptae fuerunt.
 Nemo quemquam deceperit; omnia pro infecto sint; reci- 4
 piant arma, quae per pactionem tradiderunt; redeant in cas-
 tra sua; quidquid pridie habuerunt quam in conloquium est
 ventum, habeant; tum bellum et fortia consilia placeant,
 tum sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quae 5
 ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum, nec popu-
 lus Romanus consulum sponsionem nec nos fidem populi
 Romani accusemus. Numquamne causa defiet cur victi 6

pacto non stetis? Obsides Porsinnae dedistis: furto eos subduxistis; auro civitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum aurum caesi sunt; pacem nobiscum pepigistis ut legiones vobis captas restitueremus: eam pacem irritam facitis. Et semper aliquam fraudi speciem iuris inponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas; pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat; hoc fide, hoc foederibus, hoc fetialibus caerimoniis dignum erat. Vt quidem tu quod petisti per pactionem habeas, tot cives incolumes, ego pacem quam hos tibi remittendo pactus sum non habeam, hoc tu, A. Corneli, hoc vos, fetiales, iuris gentibus dicitis? Ego vero istos quos dedi simulatis nec accipio nec dedi arbitror nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus dis quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit. Ita di credent Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse et a Samnite legatum Romanum violatum; eo vobis iustum in nos factum esse bellum. Haec ludibria religionum non pudere in lucem proferre et vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendae fidei exquirere! I, lictor, deme vincla Romanis; moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant." Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

Alexander the Great. General Survey of Roman Military Successes.

17. Nihil minus quaesitum a principio huius operis videri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem varietatibusque distinguendo opere et legentibus velut deverticula amoena et requiem animo meo quaererem;

tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis 2
 cogitationibus volutavi animum, eas evocat in medium, ut
 quaerere libeat quinam eventus Romanis rebus, si cum
 Alexandro foret bellatum, futurus fuerit.

Plurimum in bello pollere videntur militum copia et vir- 3
 tus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana,
 maxime in re bellica potens; ea et singula intuenti et uni- 4
 versa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque
 facile praestant invictum Romanum imperium.

Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud 5
 equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum; sed
 clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adulescens
 in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus,
 decessit. Vt alios reges claros ducesque omittam, magna 6
 exempla casuum humanorum, Cyrus, quem maxime Graeci
 laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum
 modo Pompeium, vertenti praebuit fortunae? Recenseam 7
 duces Romanos, nec omnes omnium aetatum, sed ipsos eos
 cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bel-
 landum, M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. 8
 Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philo-
 nem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos
 Decios, L. Volumnium, M'. Curium. Deinceps ingentes 9
 secuntur viri, si Punicum Romano praevertisset bellum
 seniorque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet cum 10
 indoles eadem quae in Alexandro erat animi ingenique,
 tum disciplina militaris, iam inde ab initiis urbis tradita per
 manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum ve-
 nerat. Ita reges gesserant bella, ita deinde exactores regum 11
 Iunii Valeriique, ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii, ita
 Furius Camillus, quem iuvenes ii quibuscum Alexandro
 dimicandum erat senem viderant. Militaria opera pug- 12

nando obeunti Alexandro — nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt — cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus aut Valerius Corvus, insignes ante
 13 milites quam duces, cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes, cessisset Papirius Cursor illo corporis
 14 robore, illo animi! Victus esset consiliis iuvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit unus veram speciem Romani senatus cepit! Id
 15 vero erat periculum, ne sollertius quam quilibet unus ex iis quos nominavi castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem
 16 instrueret, subsidiis firmaret! Non cum Dareo rem esse dixisset, quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae apparatibus suae, praedam verius quam hostem, nihil aliud quam
 17 bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae quam Indiae, per quam temulento agmine comisabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticae cladis, ubi avunculus eius nuper, Epiri rex Alexander, absumptus erat.

1 18. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis
 2 rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingeni, quod sibi
 3 victor induerat, spectetur, Dareo magis similis quam Alexandro in Italiam venisset et exercitum Macedoniae oblitum
 4 degenerantemque iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis et desideratas humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus, et foeda supplicia et inter vinum et epulas caedes amicorum et vanitatem
 5 ementiendae stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret

acrior? quid, si trux ac praefervida ira?—nec quicquam dubium inter scriptores refero—, nullane haec damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, 6
 quod levissimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent, dictitare solent, ne maies-
 tatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Ro-
 manus, et adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedo- 7
 num armis, cernentes tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas contionari libere ausi sint homines, id quod ex monumentis orationum patet, adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit!

Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius 8
 tamen ea magnitudo hominis erit, conlecta paulo plus decem annorum felicitate; quam qui eo extollunt, quod populus 9
 Romanus, etsi nullo bello, multis tamen proeliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit, non intellegunt se hominis res gestas, et eius iuvenis, cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus con-
 ferre. Miremur, si, cum ex hac parte saecula plura nume- 10
 rentur quam ex illa anni, plus in tam longo spatio quam in aetate tredecim annorum fortuna variaverit? Quin tu 11
 hominis cum homine et ducis cum duce fortunam confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa 12
 fortuna pugnae fuit! Paginas in annalibus magistratuumque fastis percurrere licet consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec fortunae ullo die populum Romanum paenituit. Et, quo sint mirabiliores quam Alexander aut 13
 quisquam rex, denos vicanosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit; ab tribunis 14
 plebis dilectus inpediti sunt; post tempus ad bella ierunt, ante tempus comitiorum causa revocati sunt; in ipso co-

15 natu rerum circumegit se annus; collegae nunc temeritas
 nunc pravitas inpedimento aut damno fuit; male gestis
 rebus alterius successum est; tironem aut mala disciplina
 16 institutum exercitum acceperunt. At hercule reges non
 liberi solum inpedimentis omnibus sed domini rerum tem-
 17 porumque trahunt consiliis cuncta, non secuntur. Invic-
 tus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset et
 18 eadem fortunae pignora in discrimen detulisset; immo
 etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum
 Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obno-
 19 xium sed etiam offerentem se, Romani multi fuissent Ale-
 xandro vel gloria vel rerum magnitudine pares, quorum suo
 quisque fato sine publico discrimine viveret morereturque.

1 19. Restat ut copiae copiis comparentur vel numero vel
 militum genere vel multitudine auxiliorum. Censebantur
 eius aetatis lustris ducena quinquagena milia capitum.
 2 Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis urbano
 3 prope dilectu decem scribebantur legiones; quaterni quini-
 que exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria
 Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant
 4 bellum. Latium deinde omne cum Sabinis et Volscis et
 Aequis et omni Campania et parte Umbriae Etruriaequae
 et Picentibus et Marsis Paelignisque ac Vestinis atque
 Apulis, adiuncta omni ora Graecorum inferi maris a
 Thuriis Neapolim et Cumas et inde Antio atque Ostiis
 5 tenus, aut socios validos Romanis aut fractos bello invenis-
 set hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis Macedoni-
 bus, non plus triginta milibus hominum et quattuor milibus
 equitum, maxime Thessalorum; hoc enim roboris erat.
 Persas, Indos aliasque si adiunxisset gentes, inpedimentum
 6 maius quam auxilium traheret. Adde quod Romanis ad
 manum domi supplementum esset, Alexandro, quod postea

Hannibali accidit, alieno in agro bellanti exercitus consenuisset. Arma clupei sarisaeque illis [id est hastae]; Romano scutum, maius corpori tegumentum, et pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans; sed illa phalanx immobilis et unius generis, Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti, quacumque opus esset, facilis iungenti. Iam in opere quis par Romano miles, quis ad tolerandum laborem melior? Vno proelio victus Alexander bello victus esset; Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies?

Ne ille saepe, etiam si prima prospere evenissent, Persas et Indos et inbellem Asiam quaesisset et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset, quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem. Equidem cum per annos quattuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum; et forsitan, cum et foederibus vetustis iuncta res Punica Romanae esset et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbis armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo et civilia bella sileant: [numquam ab equite hoste] numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam aequis, utique numquam nostris locis laboravimus; equitem, sagittas, saltus inpeditos, avia com meatibus loca gravis armis miles timere

17 potest; mille acies graviore quam Macedonum atque Alexandri avertit avertetque, modo sit perpetuus huius, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiae.

BOOK XXI

Beginning of the Second Punic War. Hannibal.

1 1. In parte operis mei licet mihi praefari quod in principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile quae umquam gesta sint me scripturum, quod Hannibale duce Carthaginienses
 2 cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullae inter se civitates gentesque contulerunt arma neque his ipsis tantum umquam virium aut roboris fuit, et haud ignotas belli artes inter sese sed expertas primo Punico conferebant bello, et adeo varia fortuna belli ancepsque Mars
 3 fuit, ut propius periculum fuerint qui vicerunt. Odiis etiam prope maioribus certarunt quam viribus, Romanis indignantibus quod victoribus victi ultro inferrent arma, Poenis quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse.
 4 Fama est etiam, Hannibalem annorum ferme novem pueriliter blandientem patri Hamilcari ut duceretur in Hispaniam, cum perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum tactis sacris iure iurando adactum se, cum primum posset, hostem fore populo Romano.
 5 Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam et Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum stipendio etiam insuper inposito interceptam.
 1 2. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde novem

annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut adpa- 2
 reret maius eum quam quod gereret agitare in animo bel-
 lum et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma
 Italiae inlaturos fuisse, quae Hannibalis ductu intulerunt.

* * * * *

4. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu 1
 omnem exercitum in se convertit; Hamilcarem iuvenem 2
 redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in
 vultu vimque in oculis, habitum oris lineamentaue intueri.
 Dein brevi effecit ut pater in se minimum momentum ad
 favorem conciliandum esset. Numquam ingenium idem 3
 ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilis
 fuit. Itaque haud facile discerneres, utrum imperatori an
 exercitui carior esset; neque Hasdrubal alium quemquam 4
 praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset,
 neque milites alio duce plus confidere aut audere. Pluri- 5
 mum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consili
 inter ipsa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari
 aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia 6
 par; cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate
 modus finitus; vigiliarum somnique nec die nec nocte
 discriminata tempora; id quod gerendis rebus superesset 7
 quieti datum; ea neque molli strato neque silentio accer-
 sita; multi saepe militari sagulo opertum humi iacentem
 inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vesti- 8
 tus nihil inter aequales excellens; arma atque equi con-
 spiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus
 erat; princeps in proelium ibat, ultimus conserto proelio
 excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequa- 9
 bant: inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica,
 nihil veri, nihil sancti, nullus deum metus, nullum ius
 iurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque 10

vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re quae agenda videndaque magno futuro duci esset praetermissa.

Crossing of the River Rhone

1 27. Iamque omnibus satis comparatis ad traiciendum
²¹⁸_{B.C.} 2 terrebant ex adverso hostes omnem ripam equites virique
 3 obtinentes. Quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris
 filium, vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime
 4 Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei iubet et, ubi
 primum possit, quam occultissime traiecto amni circum-
 ducere agmen, ut, cum opus facto sit, adoriatur ab tergo
 5 hostes. Ad id dati duces Galli edocent inde milia quinque
 et viginti ferme supra parvae insulae circumfusum amnem
 latiore, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo transitum
 6 ostendere. Ibi raptim caesa materia ratesque fabricatae,
 in quibus equi virique et alia onera traicerentur. Hispani
 sine ulla mole in utres vestimentis coniectis ipsi caetris
 7 superpositis incubantes flumen tranavere. Et alius exerci-
 tus ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen positus,
 nocturno itinere atque operis labore fessus quiete unius
 diei reficitur, intento duce ad consilium opportune ex-
 8 sequendum. Postero die profecti ex conposito fumo sig-
 nificant transisse et haud procul abesse. Quod ubi accepit
 Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad traiciendum.
 9 Iam paratas aptatasque habebat pedes lintres, eques fere
 propter equos naves. Navium agmen ad excipiendum
 adversi impetum fluminis parte superiore transmittens tran-
 quillitatem infra traicientibus linitibus praebebat. Equo-
 rum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur praeter
 eos quos instratos frenatosque, ut extemplo egresso in
 ripam equiti usui essent, inposuerant in naves.

28. Galli occursant in ripa cum variis ululatus cantuque 1
 moris sui quatientes scuta super capita vibrantesque dextris 2
 tela, quamquam et ex adverso terrebat tanta vis navium 2
 cum ingenti sono fluminis et clamore vario nautarum, mili-
 tum, et qui nitebantur perrumpere impetum fluminis et qui 3
 ex altera ripa traicientes suos hortabantur. Iam satis 3
 paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor
 castris ab Hannone captis. Mox et ipse aderat ancepsque
 terror circumstabat, et e navibus tanta vi armatorum in
 terram evadente et ab tergo improvisa premente acie. 4
 Galli postquam utroque vim facere conati pellebantur, qua 4
 patere visum maxime iter, perrumpunt trepidique in vicos
 passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium
 traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat.

Elephantorum traiciendorum varia consilia fuisse credo, 5
 certe variat memoria actae rei. Quidam congregatis ad
 ripam elephantis tradunt ferocissimum ex iis irritatum ab
 rectore suo, cum refugientem in aquam sequeretur, nantem
 traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destitue-
 ret vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente.
 Ceterum magis constat ratibus traiectos; id ut tutius con- 6
 silium ante rem foret, ita acta re ad fidem pronius est.
 Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, 7
 a terra in amnem porrexerunt, quam, ne secunda aqua de-
 ferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripae
 religatam pontis in modum humo iniecta constraverunt, ut
 beluae audacter velut per solum ingrederentur; altera ratis 8
 aequae lata, longa pedes centum, ad traiciendum flumen
 apta, huic copulata est. Tum elephantis per stabilem ratem
 tamquam viam praegredientibus feminis acti ubi in mino-
 rem adplicatam transgressi sunt, extemplo resolutis, quibus 9
 leviter adnexa erat, vinculis ab actuariis aliquot navibus ad

10 alteram ripam pertrahitur. Ita primis expositis alii deinde
repetiti ac traiecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec
continenti velut ponte agerentur; primus erat pavor, cum
11 soluta ab ceteris rate in altum raperentur. Ibi urgentes
inter se cedentibus extremis ab aqua trepidationis aliquan-
tum edebant, donec quietem ipse timor circumspectantibus
12 aquam fecisset. Excidere etiam saevientes quidam in flu-
men; sed pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quae-
rendis pedetentim vadis, in terram evasere.

1 29. Dum elephanti traiciuntur, interim Hannibal Nu-
midas equites quingentos ad castra Romana miserat specu-
2 latum ubi et quantae copiae essent et quid pararent. Huic
alae equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani
trecenti Romanorum equites occurrunt. Proelium atrocius
3 quam pro numero pugnantium editur; nam praeter multa
vulnera caedes etiam prope par utrimque fuit, fugaque et
pavor Numidarum Romanis iam admodum fessis victoriam
dedit. Victores ad centum quadraginta, nec omnes Ro-
mani, sed pars Gallorum, victi amplius ducenti ceciderunt.
4 Hoc principium simul omenque belli ut summae rerum pro-
perum eventum ita haud sane incruentam ancipitisque
certaminis victoriam Romanis portendit.

5 Vt re ita gesta ad utrumque ducem sui redierunt, nec
Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coeptis-
6 que hostis et ipse conatus caperet, et Hannibalem incer-
tum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter an cum eo
qui primus se obtulisset Romanus exercitus manus conse-
reret, avertit a praesenti certamine Boiorum legatorum
regulique Magali adventus, qui se duces itinerum, socios
periculi fore adfirmantes integro bello nusquam ante liba-
7 tis viribus Italiam adgrediendam censent. Multitudo time-
bat quidem hostem, nondum oblitterata memoria superioris

belli, sed magis iter inmensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

30. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire atque Italiam petere, advocata contione varie militum versat animos castigando adhortandoque: mirari se, quinam pectora semper inpavida repens terror invaserit. Per tot annos vincentis eos stipendia facere neque ante Hispania excessisse quam omnes gentesque et terrae quas duo diversa maria amplectantur Carthaginensium essent. Indignatos deinde, quod, quicumque Saguntum obsedissent velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Hiberum traiecisse ad delendum nomen Romanorum liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, cum ab occasu solis ad exortus intenderent iter; nunc, postquam multo maiorem partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot milibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi traiectionem, in conspectu Alpium habeant, quarum alterum latus Italiae sit, in ipsis portis hostium fatigatos subsistere — quid Alpium aliud esse credentes quam montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenaei iugis; nullas profecto terras caelum contingere nec *inexsuperabiles* humano generi esse. Alpium quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes; pervias faucis esse exercitibus. Eos ipsos quos cernant legatos non pinnis sublime elatos Alpium transgressos. Ne maiores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiae cultores has ipsas Alpium ingentibus saepe agminibus cum liberis ac coniugibus migrantium modo tuto transmisisse. Militi quidem armato nihil secum praeter instrumenta belli portanti quid invium aut *inexsuperabile* esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse!

10 Romam, caput orbis terrarum, petentibus quicquam adeo
 asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur?
 11 Cepisse quondam Gallos ea, quae adiri posse Poenus de-
 speret. Proinde aut cederent animo atque virtute genti per
 eos dies totiens ab se victae aut itineris finem sperent cam-
 pum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis.

Crossing of the Alps

1 34. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut
 inter montanos, populum. Ibi non bello aperto sed suis
 2 artibus, fraude et insidiis, est prope circumventus. Magno
 natu principes castellorum oratores ad Poenum veniunt,
 alienis malis, utili exemplo, doctos memorantes amicitiam
 malle quam vim experiri Poenorum; itaque oboedienter
 3 imperata facturos; commeatum itinerisque duces et ad fidem
 4 promissorum obsides acciperet. Hannibal nec temere cre-
 dendum nec aspernandum ratus, ne repudiati aperte hostes
 fierent, benigne cum respondisset, obsidibus quos dabant
 acceptis et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus,
 nequaquam ut inter pacatos composito agmine duces eorum
 5 sequitur. Primum agmen elephanti et equites erant; ipse
 post cum robore peditum circumspectans sollicitusque ad
 6 omnia incedebat. Vbi in angustiorem viam et parte altera
 subiectam iugo insuper imminenti ventum est, undique ex
 insidiis barbari a fronte ab tergo coorti cominus eminus
 7 petunt, saxa ingentia in agmen devolvunt. Maxima ab
 tergo vis hominum urgebat. In eos versa peditum acies
 haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuis-
 8 sent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc
 quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum
 est. Nam dum cunctatur Hannibal demittere agmen in
 angustias, quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita

peditibus quicquam ab tergo auxili reliqui erat, occursantes 9
 per obliqua montani interrupto medio agmine viam insedere;
 noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis
 acta est.

35. Postero die iam segnius intercurstantibus barbaris 1
 iunctae copiae, saltusque haud sine clade, maiore tamen 2
 iumentorum quam hominum pernicie superatus. Inde 2
 montani pauciores iam et latrocini magis quam belli more
 concursabant modo in primum modo in novissimum agmen,
 utcumque aut locus opportunitatem daret aut progressi 3
 morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut 3
 per artas, praecipites vias magna mora agebantur, ita tutum
 ab hostibus, quacumque incederet, quia insuetis adeundi
 propius metus erat, agmen praebebant.

Nono die in iugum Alpium perventum est per invia 4
 pleraque et errores, quos aut ducentium fraus aut, ubi fides 4
 iis non esset, temere initae valles a coniectantibus iter facie-
 bant. Biduum in iugo stativa habita, fessisque labore ac 5
 pugnando quies data militibus; iumentaue aliquot, quae
 prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in
 castra pervenere. Fessis taedio tot malorum nivis etiam 6
 casus, occidente iam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem
 adiecit. Per omnia nive oppleta cum signis prima luce 7
 motis segniter agmen incederet, pigritiaque et desperatio in
 omnium vultu emineret, praegressus signa Hannibal in 8
 promunturio quodam, unde longe ac late prospectus erat,
 consistere iussis militibus Italiam ostentat subiectosque 9
 Alpinis montibus circumpadanos campos, moeniaque eos 9
 tum transcendere non Italiae modo sed etiam urbis Ro-
 manae; cetera plana, proclivia fore; uno aut summum altero
 proelio arcem et caput Italiae in manu ac potestate habituros.

Procedere inde agmen coepit, iam nihil ne hostibus qui- 10

dem praeter parva furta per occasionem temptantibus.
 11 Ceterum iter multo quam in ascensu fuerat, ut pleraque
 Alpium ab Italia sicut breviora ita adrectiora sunt, diffi-
 12 cilius fuit. Omnis enim ferme via praeceps, angusta,
 lubrica erat, ut neque sustinere se ab lapsu possent nec qui
 paulum titubassent haerere adfixi vestigio suo, aliique super
 alios et iumenta in homines occiderent.

1 36. Ventum deinde ad multo angustiores rupes atque
 ita rectis saxis ut aegre expeditus miles temptabundus
 manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes
 2 demittere sese posset. Natura locus iam ante praeceps
 recenti lapsu terrae in pedum mille admodum altitudinem
 3 abruptus erat. Ibi cum velut ad finem viae equites consti-
 tissent, miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nun-
 tiatur rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum
 4 visendum. Haud dubia res visa quin per inviam circa nec
 trita antea quamvis longo ambitu circumduceret agmen.
 5 Ea vero via inexsuperabilis fuit. Nam cum super veterem
 nivem intactam nova modicae altitudinis esset, molli nec
 6 praealtae facile pedes ingredientium insistebant; ut vero
 tot hominum iumentorumque incessu dilapsa est, per nudam
 infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingre-
 7 diebantur. Taetra ibi luctatio erat via lubrica [glacie] non
 recipiente vestigium et in prono citius pedes fallente, ut,
 seu manibus in adsurgendo seu genu se adiuvisent, ipsis
 adminiculis prolapsis iterum conruerent; nec stirpes circa
 radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset,
 erant; ita in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur.
 8 Iumenta secabant interdum etiam infimam ingredientia
 nivem et prolapsa iactandis gravius in conitendo unguis
 penitus perfringebant, ut pleraque velut pedica capta haerent
 in dura et alte concreta glacie.

37. Tandem nequiquam iumentis atque hominibus fati- 1
 gatis castra in iugo posita, aegerrime ad id ipsum loco
 purgato; tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit.
 Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, 2
 milites ducti, cum caedendum esset saxum, arboribus circa
 inmanibus deiectis detruncatisque struem ingentem ligno-
 rum faciunt eamque, cum et vis venti apta faciendo igni
 coorta esset, succendunt ardentiaque saxa infuso aceto
 putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt 3
 molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non iumenta
 solum sed elephantum etiam deduci possent. Quadriduum 4
 circa rupem consumptum iumentis prope fame absumptis;
 nuda enim fere cacumina sunt et, si quid est pabuli, obruunt
 nives. Inferiora valles apricosque quosdam colles habent 5
 rivosque prope silvas et iam humano cultu digniora loca.
 Ibi iumenta in pabulum missa, et quies muniendo fessis 6
 hominibus data. Triduo inde ad planum descensum, iam
 et locis mollioribus et accolarum ingeniiis.

Speeches of Scipio and Hannibal. Battle of the Ticinus River.

40. "Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, 1
 quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud
 vos; quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equi- 2
 tatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent,
 aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum
 hostem secutus confessionem cedentis ac detractantis certa- 3
 men pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniae
 provinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis
 auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque 4
 Romanus voluit, ego, ut consulem ducem adversus Hanni-
 balem ac Poenos haberetis, ipse me huic voluntario cer-

tamini obtuli, novo imperatori apud novos milites pauca
 5 verba facienda sunt. Ne genus belli neve hostem igno-
 retis, cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra
 marique priore bello vicistis, a quibus stipendium per vi-
 ginti annos exegistis, a quibus capta belli praemia Siciliam
 6 ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis
 illisque animus qui victoribus et victis esse solet. Nec
 nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt ;
 7 nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detractavere,
 eos duabus partibus peditum equitumque in transitu
 Alpium amissis [qui plures paene perierint quam super-
 8 sint] plus spei nactos esse. ‘At enim pauci quidem sunt
 sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires
 9 vix sustinere vis ulla possit.’ Effigies immo, umbrae homi-
 num, fame frigore inlue squalore enecti, contusi ac debi-
 litati inter saxa rupesque ; ad hoc praeusti artus, nive
 rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque
 10 arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc
 peditate pugnaturi estis ; reliquias extremas hostium, non
 hostem habetis ; ac nihil magis vereor quam ne, cum vos
 11 pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita
 forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos
 ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bel-
 lum, nos, qui secundum deos violati sumus, commissum ac
 profligatum conficere.

1 41. “Non vereor ne quis me haec vestri adhortandi
 causa magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo
 2 adfectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam,
 quo iam profectus eram, cum exercitu ire meo, ubi
 et fratrem consili participem ac periculi socium habe-
 rem et Hasdrubalem potius quam Hannibalem hostem
 3 et minorem haud dubie molem belli ; tamen, cum praeter-

veherer navibus Galliae oram, ad famam huius hostis in
 terram egressus praemisso equitatu ad Rhodanum movi
 castra. Equestri proelio, qua parte copiarum conserendi 4
 manum fortuna data est, hostem fudi; peditum agmen,
 quod in modum fugientium raptim agebatur, quia adsequi
 terra non poteram, [neque] regressus ad navis [erat],
 quanta maxime potui celeritate tanto maris terrarumque
 circuitu, in radicibus prope Alpium huic timendo hosti
 obvius fui. Vtrum, cum declinarem certamen, improvidus 5
 incidisse videor, an occurrere in vestigiis eius, lacessere ac
 trahere ad decernendum? Experiri iuvat, utrum alios repente 6
 Carthaginenses per viginti annos terra ediderit, an iidem
 sint, qui ad Aegatis pugnaverunt insulas et quos ab Eryce
 duodevicens denariis aestimatos emisistis, et utrum Hanni- 7
 bal hic sit aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an
 vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a patre
 relictus. Quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret 8
 profecto, si non patriam victam, domum certe patremque
 et foedera Hamilcaris scripta manu, qui iussus ab 9
 consule nostro praesidium deduxit ab Eryce, qui graves
 inpositas victis Carthaginensibus leges fremens mae-
 rensque accepit, qui decedens Sicilia stipendium popu-
 lo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non 10
 eo solum animo quo adversus alios hostes soletis pugnare
 velim, sed cum indignatione quadam atque ira, velut si
 servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes.
 Licuit ad Erycem clausos ultimo supplicio humanorum, 11
 fame, interficere; licuit victricem classem in Africam
 traicere atque intra paucos dies sine ullo certamine Cartha-
 ginem delere; veniam dedimus precantibus, emisimus ex 12
 obsidione, pacem cum victis fecimus, tutelae deinde nostrae
 duximus, cum Africo bello urgerentur. Pro his inpertitis 13

furiosum iuvenem sequentes oppugnatum patriam nostram
 veniunt. Atque utinam pro decore tantum hoc vobis et
 14 non pro salute esset certamen! Non de possessione Siciliae
 ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia
 15 vobis est pugnandum. Nec est alius ab tergo exercitus,
 qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliae sunt,
 quas dum superant, comparari nova possint praesidia. Hic
 est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia pug-
 16 nemus. Vnus quisque se non corpus suum sed coniugem
 ac liberos parvos armis protegere putet; nec domesticas
 solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nos-
 tras nunc intueri manus senatum populumque Romanum;
 17 qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam
 illius urbis ac Romani imperi fore."

1 42. Haec apud Romanos consul. Hannibal rebus prius
 quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad
 spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio
 statuit armisque Gallicis ante pedes eorum proiectis inter-
 rogare interpretem iussit, ecquis, si vinculis levaretur
 armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet.

2 Cum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent et
 deiecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem
 3 fortuna in id certamen legeret, cuiusque sors exciderat
 alacer inter gratulantes gaudio exultans cum sui moris
 4 tripudiis arma raptim capiebat. Vbi vero dimicarent, is
 habitus animorum non inter eiusdem modo condicionis
 homines erat sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vin-
 centium magis quam bene morientium fortuna laudaretur.

1 43. Cum sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisis-
 set, contione inde advocata ita apud eos locutus fertur:
 2 "Si, quem animum in alienae sortis exemplo paulo ante
 habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra ha-

bueritis, vicimus, milites; neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam veluti imago vestrae condicionis erat. Ac nescio an maiora vincula maioresque necessitates vobis quam captivis vestris fortuna circumdederit; dextra laeva- que duo maria claudunt nullam ne ad effugium quidem navem habentis; circa Padus, amnis maior ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitae. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis. Et eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi inposuit, praemia vobis ea victoribus proponit quibus ampliora homines ne ab dis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus nostris ereptas nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent; *nunc* quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agendum, dis bene iuvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniae Celtiberiaeque montibus pecora consectando nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis; tempus est iam opulenta vos ac ditia stipendia facere et magna operae pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit; hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit.

“Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore; saepe et contemptus hostis cruentum certamen edidit et incluti populi regesque perlevi momento victi sunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis Romani quid est cur illi vobis comparandi sint? Vt viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano termi-

nisque ultimis terrarum per tot ferocissimos Hispaniae et
 14 Galliae populos vincentes huc pervenistis; pugnabitis
 cum exercitu tirone, hac ipsa aestate caeso, victo, circum-
 sesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo ignorantique ducem.
 15 An me in praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope
 natum, certe eductum, domitorem Hispaniae Galliaeque,
 • victorem eundem non Alpinarum modo gentium sed ipsa-
 rum, quod multo maius est, Alpium, cum semenstri hoc
 16 conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis
 demptis signis Poenos Romanosque hodie ostendat, igno-
 17 raturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non
 ego illud parvi aestimo, milites, quod nemo est vestrum,
 cuius non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim
 facinus, cui non idem ego virtutis spectator ac testis notata
 18 temporibus locisque referre sua possim decora. Cum
 laudatis a me milens donatisque, alumnus prius omnium
 vestrum quam imperator, procedam *in* aciem adversus
 ignotos inter se ignorantesque.

1 44. "Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video
 animorum ac roboris, veteranum peditem, generosissima-
 2 rum gentium equites frenatos infrenatosque, vos socios
 fidelissimos fortissimosque, vos, Carthaginienses, cum *pro*
 3 patria tum ob iram iustissimam pugnaturus. Inferimus
 bellum infestisque signis descendimus in Italiam, tanto
 audacius fortiusque pugnaturi quam hostis, quanto maior
 spes, maior est animus inferentis vim quam arcentis.
 4 Accendit praeterea et stimulat animos dolor, iniuria, in-
 dignitas. Ad supplicium depoposcerunt me ducem primum,
 deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis; deditos
 5 ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt. Crudelissima ac
 superbissima gens sua omnia sui que arbitri facit. Cum
 quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum

inponere aecum censet. Circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos non excedamus, neque eos, quos statuit, terminos observat. ‘Ne transieris 6 Hiberum! ne quid rei tibi sit cum Saguntinis!’ At liberum est Saguntum. ‘Nusquam te vestigio moveris!’ Parum est quod veterrimas provincias meas Siciliam ac 7 Sardiniam *ademisti*? Adimis etiam Hispanias? et, inde *si decessero*, in Africam transcendes? *transcendes* autem? transcendisse dico; duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis 8 timidis et ignavis esse licet qui respectum habent, quos sua terra, suus ager per tuta ac pacata itinera fugientes accipient; vobis necesse est fortibus viris esse et omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis aut vincere aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius quam in fuga mortem oppetere. Si hoc bene fixum 9 omnibus destinatumque animo est, iterum dicam, vicistis; nullum contemptu *mortis telum* ad vincendum homini ab dis immortalibus acrius datum est.”

45. His adhortationibus cum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt tutandique pontis causa castellum insuper inponunt; Poenus hostibus opere occupatis Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit; Gallis parci quam maxime iubet principumque animos ad defectionem sollicitari. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium quinque milia passuum a Victumulis consedit. Ibi Hannibal castra 4 habebat; revocatoque prope Maharbale atque equitibus, cum instare certamen cerneret, nihil umquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad

5 contionem certa praemia pronuntiat, in quorum spem
 pugnant: agrum sese daturum esse in Italia, Africa,
 Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi qui accepisset
 liberisque; qui pecuniam quam agrum maluisset, ei se
 6 argento satisfacturum; qui sociorum cives Carthaginienses
 fieri vellent, potestatem facturum; qui domos redire mallent,
 daturum se operam, ne cuius suorum popularium mutatam
 7 secum fortunam esse vellent. Servis quoque dominos pro-
 secutis libertatem proponit, binaque pro iis mancipia domi-
 8 nis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agrum laeva
 manu, dextra silicem retinens, si falleret, Iovem ceterosque
 precatus deos, ita se mactarent, quem ad modum ipse ag-
 num mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo
 9 elisit. Tum vero omnes, velut dis auctoribus in spem suam
 quisque acceptis, id morae, quod nondum pugnant, ad
 potianda sperata rati, proelium uno animo et voce una
 poscunt.

1 46. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat,
 2 super cetera recentibus etiam territos prodigiis; nam et
 lupus intraverat castra laniatisque obviis ipse intactus eva-
 serat, *et* examen apum in arbore praetorio imminente con-
 3 sederat. Quibus procuratis Scipio cum equitatu iaculatori-
 busque expeditis profectus ad castra hostium ex propinquo
 copiasque, quantae et cuius generis essent, speculandas,
 obvius fit Hannibali et ipsi cum equitibus ad exploranda
 4 circa loca progresso. Neutri alteros primo cernebant; den-
 sior deinde incessu tot hominum, equorum oriens pulvis
 signum propinquantium hostium fuit. Consistit utrumque
 5 agmen et *ad* proelium sese expediebant. Scipio iaculatores
 et Gallos equites in fronte locat, Romanos sociorumque
 quod roboris fuit, in subsidiis; Hannibal frenatos equites
 6 in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum cla-

more sublato iaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. Inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps; dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, iam magna ex parte ad *pedes* pugna venerat, donec Numidae, qui in cornibus erant, circumvecti paulum ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus periculumque intercurso tum primum pubescentis filii *propulsatum*. Hic erit iuvenis penes quem perfecti huiusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Poenisque appellatus. Fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos Numidae invaserunt; alius confertus equitatus consulem in medium acceptum non armis modo sed etiam corporibus suis protegens in castra nusquam trepide neque effuse cedendo reduxit. Servati consulis decus Coelius ad servum natione Ligurem delegat; malim equidem de filio verum esse quod et plures tradidere auctores et fama obtinuit.

BOOK XXII

Battle of Lake Trasumennus

3. Multis hominibus iumentisque foede amissis cum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat; certumque per praemissos exploratores habuit exercitum Romanum circa Arreti moenia esse. Consul deinde consilia atque animum et situm regionum itineraque et copias ad commeatus expediendos et cetera quae cognosse in rem erat summa omnia cum cura inquirendo exsequatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi, qui Faesulas inter Arretiumque iacent, frumenti ac

4 pecoris et omnium copia rerum opulenti; consul ferox ab
consulatu priore et non modo legum aut patrum maiestatis
sed ne deorum quidem satis metuens. Hanc insitam in-
genio eius temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque
5 rebus successu aluerat. Itaque satis adparebat nec deos
nec homines consulentem ferociter omnia ac praepropere
acturum. Quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum
6 atque iritare Poenus parat; et laeva relicto hoste Faesulas
petens medio Etruriae agro praedatum profectus quantam
maximam vastitatem potest caedibus incendiisque consuli
7 procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste
ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante
oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus,
per mediam iam Italiam vagari Poenum atque obsistente
8 nullo ad ipsa Romana moenia ire oppugnanda, ceteris om-
nibus in consilio salutaria magis quam speciosa suaden-
tibus: collegam expectandum, ut coniunctis exercitibus
9 communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu
auxiliisque levium armorum ab effusa praedandi licentia
hostem cohibendum; iratus se ex consilio proripuit sig-
10 numque simul itineris pugnaeque cum *proposuisset*, "Immo
Arreti ante moenia sedeamus" inquit; "hic enim patria et
penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopuletur
Italiam vastandoque et urendo omnia ad Romana moenia
perveniat, nec ante nos hinc moverimus quam, sicut olim
Camillum ab Veis, C. Flaminium ab Arretio patres accive-
11 rint." Haec simul increpans cum ocuis signa convelli
iuberet et ipse in equum insilisset, equus repente conruit
12 consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus
qui circa erant velut foedo omine incipiendae rei, insuper
nuntiatum signum omni vi moliente signifero convelli
13 require. Conversus ad nuntium "Num litteras quoque"

inquit “ab senatu adfers, quae me rem gerere vetent? Abi, nuntia effodiant signum, si ad convellendum manus prae metu obtorpuerint.” Incedere inde agmen coepit 14 primoribus, superquam quod dissenserant ab consilio, territis etiam duplici prodigio, milite in vulgus laeto ferocia ducis, cum spem magis ipsam quam causam spei intueretur.

4. Hannibal quod agri est inter Cortonam urbem Trasumennumque lacum omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat. Et iam 2 pervenerat ad loca nata insidiis, ubi maxime montes Cortonenses Trasumennus subit. Via tantum interest perangusta, *velut* ad *id* ipsum de industria relicto spatio; deinde paulo latior patescit campus; inde colles insurgunt. Ibi 3 castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret; Baliares ceteramque levem armaturam post montis circumducit; equites ad ipsas fauces saltus tumulis apte tegentibus locat, ut, ubi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent.

Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, 4 inexplorato postero die vixdum satis certa luce angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium quod ex adverso erat conspexit; ab tergo ac super caput *haud* detectae insidiae. Poenus 5 ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. Qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrerunt, 6 eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo quam montibus densior sederat, agminaque hostium ex pluribus collibus ipsa inter se satis conspecta eoque magis pariter decucurrerant. Ro- 7 manus, clamore prius undique orto quam satis cerneret, se

circumventum esse sensit, et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est quam satis instrueretur acies aut expediri arma stringique gladii possent.

- 1 5. Consul percussis omnibus ipse satis, ut in *re* trepida, inpavidus turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur, et, quacumque adire audiri que potest, adhortatur ac stare ac pugnare
- 2 iubet: nec enim inde votis aut inploratione deum sed vi ac virtute evadendum esse; per medias acies ferro viam fieri et, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.
- 3 Ceterum prae strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat, tantumque aberat ut sua signa atque ordines et locum noscerent, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae conpeteret animus opprimerenturque quidam onerati magis iis quam tecti. Et erat in tanta caligine
- 4 maior usus aurium quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum et mixtos terrentium paventiumque clamores circumferebant ora oculosque. Alii
- 5 fugientes pugnantium globo inlati haerebant, alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde, ubi in omnis partis nequiquam impetus capti et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebant adparuitque nullam nisi in dextera ferroque salutis
- 6 spem esse, tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam et nova de integro exorta pugna est, non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies, nec ut in
- 7 sua legione miles aut cohorte aut manipulo esset; fors conglobabat et animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat; tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terrae, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostravit avertitque cursu

rapidos amnis, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

6. Tris ferme horas pugnatum est et ubique atrociter ; 1
 circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum 2
 et robora virorum sequebantur et ipse, quacumque in parte
 premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem ;
 insignemque armis et hostes summa vi petebant et tue- 3
 bantur cives, donec Insuber eques — Ducario nomen
 erat — facie quoque noscigans consulem “ *En* ” inquit “ hic
 est, ” popularibus suis “ qui legiones nostras cecidit agros-
 que et urbem est depopulatus ! Iam ego hanc victimam 4
 Manibus peremptorum foede civium dabo. ” Subditisque
 calcaribus equo per confertissimam hostium turbam impe-
 tum facit obtruncatoque prius armigero, qui se infesto ve-
 nienti obviam obiecerat, consulem lancea transfixit ; spoliare
 cupientem triarii obiectis scutis arcuere. Magnae partis 5
 fuga inde primum coepit ; et iam nec lacus nec montes
 pavori obstabant ; per omnia arta praeruptaque velut caeci
 evadunt, armaque et viri super alios alii praecipitantur.
 Pars magna, ubi locus fugae deest, per prima vada paludis 6
 in aquam progressi, quoad capitibus umerisque extare pos-
 sunt, sese inmergunt. Fuere quos inconsultus pavor nando
 etiam capessere fugam inpulerit, quae ubi immensa ac sine 7
 spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus
 aut nequiquam fessi vada retro aegerrime repetebant atque
 ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidaba-
 bantur. Sex milia ferme primi agminis per adversos hostes 8
 eruptione impigre facta, ignari omnium quae post se age-
 rentur e saltu evasere, et cum in tumulto quodam constitis-
 sent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quae
 fortuna pugnae esset neque scire nec perspicere prae cali-
 gine poterant. Inclinata denique re cum incalescente sole 9

dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida iam luce
 10 montes campique perditas res stratamque ostendere foede
 Romanam aciem. Itaque, ne in conspectos procul inmit-
 teretur eques, sublatis raptim signis quam citatissimo pote-
 11 rant agmine sese abriperunt. Postero die, cum super
 cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Mahar-
 bale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte conse-
 cutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis
 12 vestimentis passurum, sese dediderunt; quae Punica
 religione servata fides ab Hannibale est, atque in vin-
 cula omnes coniecti.

1 7. Haec est nobilis ad Trasumenum pugna atque inter
 2 paucas memorata populi Romani clades. Quindecim milia
 Romanorum in acie caesa; decem milia sparsa fuga per
 3 omnem Etruriam diversis itineribus urbem petiere; duo
 milia quingenti hostium in acie, multi postea [utrimque]
 ex vulneribus periere. Multiplex caedes utrimque facta
 4 traditur ab aliis; ego, praeterquam quod nihil auctum ex
 vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi,
 Fabium, aequalem temporibus huiusce belli, potissimum
 5 auctorem habui. Hannibal captivorum qui Latini nominis
 essent sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segre-
 gata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum
 cum sepeliri iussisset, Flamini quoque corpus funeris causa
 magna cum cura inquisitum non invenit.

6 Romae ad primum nuntium cladis eius cum ingenti ter-
 rore ac tumultu concursus in forum populi est factus.
 7 Matronae vagae per vias, quae repens clades adlata quaeve
 fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. Et cum fre-
 quentis contionis modo turba in comitium et curiam versa
 8 magistratus vocaret, tandem haud multo ante solis occa-
 sum M. Pomponius praetor "Pugna" inquit "magna victi

sumus." Et quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio inpleti rumoribus domos referunt consulem cum magna parte copiarum caesum, superesse paucos aut fuga passim per Etruriam sparsos aut captos ab hoste. Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas distracti animi eorum erant quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium quae cuiusque suorum fortuna esset; nec quisquam satis certum habet quid aut speret aut timeat. Postero ac deinceps aliquot diebus ad portas maior prope mulierum quam virorum multitudo stetit aut suorum aliquem aut nuntios de iis opperiens; circumfundebanturque obviis sciscitantes neque avelli, utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique laeta aut tristia nuntiabantur, gratulantisque aut consolantis redeuntibus domos circumfusos. Feminarum praecipue et gaudia insignia erant et luctus. Vnam in ipsa porta sospiti filio repente oblatam in complexu eius expirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nuntiata erat, maestam sedentem domi ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent consultantes, quonam duce aut quibus copiis resisti victoribus Poenis posset.

Battle of Cannae

44. Consules satis exploratis itineribus sequentes Poenum, ut ventum ad Cannas est et in conspectu Poenum habebant, bina castra communiunt eodem ferme intervallo quo ad Gereonium, sicut ante copiis divisus. Aufidus amnis utrisque castris adfluens aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat; ex minori

bus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal spem nactus locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, derigit aciem lacessitque Numidarum procursatione hostis. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra, cum Paulus Sempronique et Flamini temeritatem Varroni, Varro *Paulo* speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium obiceret, testareturque deos hominesque hic, nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam *velut* usu cepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus; ille, si quid proiectis ac proditis ad *inconsultam* atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpae exsortem, omnis eventus participem fore diceret; videret ut, quibus lingua prompta ac temeraria, aequae in pugna vigerent manus.

45. Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, cum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. Quam inconditam turbam cum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, *in* stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero *adeo* indignum visum, ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen derigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperi eo die penes Paulum fuit. Itaque postero die Varro, cui sors eius diei imperi erat, nihil consulto collega signum proposuit instructasque copias flumen traduxit, sequente Paulo, quia magis non probare

quam non adiuvare consilium poterat. Transgressi flumen 6
 eas quoque quas in castris minoribus habuerant copias
 suis adiungunt atque ita instruunt aciem: in dextro cornu
 —id erat flumini propius— Romanos equites locant, deinde
 pedites; laevum cornu extremi equites sociorum, intra pe- 7
 dites, ad medium iuncti legionibus Romanis, tenuerunt;
 iaculatores cum ceteris levium armorum auxiliis prima acies
 facta. Consules cornua tenuere, Terentius laevum, Aemi- 8
 lius dextrum; Gemino Servilio media pugna tuenda data.

46. Hannibal luce prima Baliaribus levique alia arma- 1
 tura praemissa transgressus flumen, ut quosque traduxerat,
 ita in acie locabat, Gallos Hispanosque equites prope ripam 2
 laevo in cornu adversus Romanum equitatum; dextrum 3
 cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus fir-
 mata, ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur
 his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam [magna 4
 ex parte] crederes aciem; ita armati erant armis et ad Tre-
 biam, ceterum magna ex parte ad Trasumennum captis.
 Gallis Hispanisque scuta eiusdem formae fere erant, dis- 5
 pares ac dissimiles gladii, Gallis praelongi ac sine mucroni-
 bus, Hispano, punctim magis quam caesim adsueto petere
 hostem, brevitate habiles et cum mucronibus. Ante alios
 habitus gentium harum cum magnitudine corporum tum
 specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi; 6
 Hispani linteis praetextis purpura tunicis, candore miro
 fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum qui
 tum stetero in acie milium fuit quadraginta, decem equitum.
 Duces cornibus praeerant, sinistro Hasdrubal, dextro Ma- 7
 harbal; mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone
 tenuit. Sol, seu de industria ita locatis seu quod forte ita 8
 stetero, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis
 in meridiem, Poenis in septentrionem versis; ventus — 9

Volturnum regionis incolae vocant—adversus Romanis coortus multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

- 1 47. Clamore sublato procursum *ab* auxiliis et pugna levi-
 2 bus primum armis commissa; deinde equitum Gallorum
 Hispanorum*que* laevum cornu cum dextro Romano concur-
 3 rit, minime equestris more pugnae; frontibus enim adversis
 concurrentum erat, quia nullo circa ad evagandum relicto
 4 spatio hinc annis, hinc peditum acies claudebant. In de-
 rectum utrimque nitentes, stantibus ac confertis postremo
 turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. Pedestre
 magna iam ex parte certamen factum erat; acrius tamen
 quam diutius pugnatum est, pulsique Romani equites terga
 5 vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum
 pugna, primo et viribus et animis par, dum constabant or-
 6 dines Gallis Hispanisque; tandem Romani, diu ac saepe
 conisi, *obliqua* fronte acie*que* densa inpulere hostium cuneum
 nimis tenuem eo*que* parum validum, a cetera prominentem
 7 acie. Inpulsis deinde ac trepide referentibus pedem insti-
 tere, ac tenore uno per praeceps pavore fugientium agmen
 in mediam primum aciem inlati, postremo nullo resistente
 8 ad subsidia Afrorum pervenerunt, qui utrimque reductis
 alis constiterant, media, qua Galli Hispanique steterant,
 9 aliquantum prominente acie. Qui cuneus ut pulsus aequa-
 vit frontem primum, dein cedendo etiam sinum in medio
 dedit, Afri circa iam cornua fecerant, inruentibus*que* incaute
 in medium Romanis circumdedere alas; mox cornua exten-
 10 dendo clausere et ab tergo hostis. Hinc Romani defuncti
 nequiquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum
 terga ceciderant, adversus Afros integram pugnam ineunt,
 sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnant.

48. Iam et sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites 1
 adversus Numidas steterant, consertum proelium erat, segne 2
 primo et a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Nu- 2
 midae, praeter *solita* arma telaque gladios occultos sub loriceis 3
 habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga 3
 habentes adequitassent, repente ex equis desiliunt, parmis- 3
 que et iaculis ante pedes hostium proiectis in mediam aciem 4
 accepti ductique ad ultimos considerare ab tergo iubentur. 4
 Ac dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manse- 4
 runt; postquam omnium animos oculosque occupaverat 4
 certamen, tum adreptis scutis, quae passim inter acervos 5
 caesorum corporum strata erant, *aversam* adoriuntur Ro- 5
 manam aciem, tergaque ferientes ac poplites caedentes 5
 stragem ingentem ac maiorem aliquanto pavorem ac tumul- 5
 tum fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in 5
 mala iam spe proelium esset, Hasdrubal, qui ea parte prae- 5
 erat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum 6
 cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientis 6
 mittit, Hispanos et Gallos equites Afris prope iam fessis 6
 caede magis quam pugna adiungit.

49. Parte altera pugnae Paulus, quamquam primo statim 1
 proelio funda graviter ictus fuerat, tamen et occurrit saepe 2
 cum confertis Hannibali et aliquot locis proelium restituit, 2
 protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremo 2
 equis, quia consulem et ad regendum equum vires defi- 2
 ciebant. Tum denuntianti cuidam iussisse consulem ad 3
 pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt 3
 "Quam malle[m] vinctos mihi traderet." Equitum pedestre 4
 proelium, quale iam haud dubia hostium victoria, fuit, cum 4
 victi mori in vestigio mallent quam fugere, victores moran- 4
 tibus victoriam irati trucidarent quos pellere non poterant. 4
 Pepulerunt tamen iam paucos superantis et labore ac vul- 5

neribus fessos. Inde dissipati omnes sunt equosque ad
6 fugam qui poterant repetebant. Cn. Lentulus tribunus
militum cum praetervehens equo sedentem in saxo cruore
7 oppletum consulem vidisset, "L. Aemili," inquit "quem
unum insontem culpae cladis hodiernae dei respicere de-
bent, cape hunc equum, dum et tibi virium aliquid super-
8 est *et* comes ego te tollere possum ac protegere. Ne
funestam hanc pugnam morte consulis feceris; etiam *sine*
9 hoc lacrimarum satis luctusque est." Ad ea consul: "Tu
quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto; sed cave frustra
miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi
10 absumas. Abi, nuntia publice patribus urbem Romanam
muniant ac, priusquam victor hostis advenit, praesidiis fir-
ment; privatim Q. Fabio L. Aemilium praeceptorum eius
11 memorem et vixisse adhuc et mori. Me in hac strage
militum meorum patere expirare, ne aut reus iterum e
consulatu sim *aut* accusator collegae existam, ut alieno
12 crimine innocentiam meam protegam." Haec eos agentis
prius turba fugientium civium, deinde hostes oppressere;
consulem ignorantes, quis esset, obruere telis, Lentulum
inter tumultum abripuit equus. Tum undique effuse fu-
13 giunt. Septem milia hominum in minora castra, decem
in maiora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt,
qui extemplo a Carthalone atque equitibus, nullo muni-
14 mento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu
forte seu consilio nulli fugientium insertus agmini, cum
15 quinquaginta fere equitibus Venusiam perfugit. Quad-
raginta quinque *milia* quingenti pedites, duo milia septin-
genti equites, *et tantadem* prope civium sociorumque pars,
16 caesi dicuntur; in his ambo consulum quaestores, L. Atilius
et L. Furius Bibaculus, et undetriginta tribuni militum,
consulares quidam praetoriarumque et aedilicium — inter eos Cn.

Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot annis ante *consul* fuerat —, octoginta praeterea aut senatores aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, cum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo proelio tria milia peditum et equites mille et quingenti dicuntur.

50. Haec est pugna *Cannensis*, Aliensi cladi nobilitate par, ceterum uti eis quae post pugnam accidere levior, quia ab hoste est cessatum, sic strage exercitus gravior foediorque. Fuga namque ad Aliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit; ad Cannas fugientem consulem vix quinquaginta secuti sunt, alterius morientis prope totus exercitus fuit.

BOOK XXIV

Siege of Syracuse

33. Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae, terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu adluitur. Et quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant vastam disiectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatus oppugnandarum urbium muris admoverunt.

34. Et habuisset tanto impetu coepta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator caeli siderumque, mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus *quidquid* hostes ingenti mole agerent ipse perlevi momento ludificaretur. Muros per inaequalis ductos colles, pleraque alta et difficilia aditu, submissa quaedam et quae planis vallibus adiri possent, *ut* cuique aptum

visum est loco, ita genere omni tormentorum instruxit.

4 Achradae murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur, sexaginta quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque et velites etiam, quorum telum ad remittendum inhabile imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur.

6 Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. Iunctae aliae binae quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, cum exteriori ordine remorum velut una navis agerentur, turres contabulatas machinamentaue alia quatiendis muris portabant.

8 Adversus hunc navalem apparatus Archimedes variae magnitudinis tormenta in muris disposuit. In eas quae procul erant navis saxa ingenti pondere emittebat, propiores levioribus eoque magis crebris petebat telis; postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit, per quae cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quae propius [quaedam] subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea manus, firmae catenae inligata, cum iniecta prorae esset gravique libramento plumbi recelleret ad solum, suspensa

11 prora navem in puppim statuebat; dein remissa subito velut ex muro cadentem navem cum ingenti trepidatione nautarum ita undae adfligebat, ut, etiamsi recta reciderat,

12 aliquantum aquae acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa omnisque spes eo versa, ut totis viribus terra ad-

13 grederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat Hieronis inpensis curaue per

14 multos annos, Archimedis unica arte. Natura etiam adjuvabat loci, quod saxum cui inposita muri fundamenta sunt

magna parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. Eadem causa ad subeundum arduum 15 aditum instabilemque ingressum praebebat. Ita consilio 16 habito, quoniam omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione atque obsidendo tantum arcere terra marique com meatibus hostem placuit.

BOOK XXV

Capture of Syracuse

31. Suppresso impetu militum ut iis qui in Achradina 1 erant transfugis spatium locusque fugae datus est, Syracu- 2 sani tandem liberi metu portis Achradinae apertis oratores ²¹² ad Marcellum mittunt, nihil petentis aliud quam incolumita- ^{B.C.} tem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato et ad- 3 hibitis etiam Syracusanis qui per seditiones pulsus ab domo intra praesidia Romana fuerant, respondit non plura per 4 annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint erga popu- lum Romanum esse. Sed pleraque eorum quo debuerint reccidisse, foederumque ruptorum ipsos ab se graviore multo, quam populus Romanus voluerit, poenas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut 5 populus Romanus servam eam civitatem haberet, sed ne transfugarum *mercennariorum*que duces captam et oppres- sam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo 6 vel eos esse Syracusanorum qui intra praesidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Moericum, qui praesidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem, sed forte consilium. Sibi omnium laborum peri- 7

culorumque circa moenia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum nequaquam tanti eum fructum esse, quod 8 capere Syracusas potuisset. Inde quaestor cum praesidio Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. *Achradina* diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum qui intra praesidia Romana fuerant. 9 Cum multa irae, multa avaritiae foeda exempla ederentur, Archimeden memoriae proditum est in tanto tumultu, quantum *pavor* captae urbis in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, 10 ab ignaro milite quis esset, interfectum; aegre id Marcel- lum tulisse sepulturaeque curam habitam, et propinquis etiam inquisitis honori praesidioque nomen ac memoriam 11 eius fuisse. Hoc maxime modo Syracusae captae; in quibus praedae tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus aequis certabatur.

BOOK XXVI

Hannibal before the Walls of Rome. Fall of Capua.

1 9. Hannibal quo die Vulturnum est transgressus, haud
2 procul a flumine castra posuit; postero die praeter Cales
3 in agrum Sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando
4 moratus per Suessanum Allifanumque et Casinatem agrum
5 via Latina ducit. Sub Casino biduo stativa habita et pas-
6 sim populationes factae. Inde praeter Interamnam Aquin-
7 numque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum,
8 ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causa
9 invenit. Et Fulvium Vulturnum tenuerat amnis, navibus
10 ab Hannibale incensis, rates ad traiciendum exercitum in
11 magna inopia materiae aegre comparantem. Traiecto ra-

tibus exercitu relicum Fulvio expeditum iter non per urbes modo sed circa viam expositis benigne com meatibus erat, alacresque milites alius alium, ut adderet gradum memor ad defendendam iri patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius diem noctemque itinere continuato ingentem attulit terrorem; tumultuosius quam *quod* adlatum erat, concursus hominum adfingentium vana auditis totam urbem concitat. Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed undique matronae in publicum effusae circa deum delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixae genibus, supinas manus ad caelum ac deos tendentes orantesque ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro praesto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia disceduntque ad suas quisque officiorum partes, alii offerunt se, si quo usus operae sit. Praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Aefulana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu Capua adfertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontis, per Frusinatem Ferentinatamque et Anagninum agrum in Labicanum venit. Inde Algido Tusculum petiit nec receptus moenibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. Inde in Pupiniam exercitu demisso octo milia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo maior caedes fiebat fugientium praecedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque aetatium capiebantur.

10. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus media urbe per Carinas Esqui-

lias contendit; inde egressus inter Esquilinam Collinamque
2 portam posuit castra. Aediles plebis commeatum eo con-
portarunt. Consules senatusque in castra venerunt. Ibi
de summa re publica consultatum. Placuit consules circa
portas Collinam Esquilinamque ponere castra, C. Calpur-
nium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeesse et
senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis
rebus consulto opus esset.

3 Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium tria milia pas-
sum ab urbe castra admovit. Ibi stativis positus ipse cum
duobus milibus equitum ad portam Collinam usque ad Her-
culis templum est progressus atque, unde proxime poterat,
4 moenia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id cum
tam licenter atque otiose facere Flacco indignum visum
est; itaque inmisit equites submoverique atque in castra
5 redigi hostium equitatum iussit. Cum commissum proe-
lium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in
Aventino ad mille et ducenti erant, media urbe transire
6 Esquilias iusserunt, nullos aptiores inter convalles tectaque
hortorum et sepulcra et cavas undique vias ad pugnandum
futuros rati. Quos cum ex arce Capitolioque clivo Pub-
licio in equis decurrentis quidam vidissent, captum Aven-
7 tinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam
praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effu-
sura se omnis pavida multitudo fuerit; tunc in domos atque
in tecta refugiebant vagosque in viis suos *pro* hostibus lapi-
8 dibus telisque incessebant. Nec conprimi tumultus aperi-
rique error poterat refertis itineribus agrestium turba
pecorumque, quae repentinus pavor in urbem compulerat.
9 Equestre proelium secundum fuit, submotique hostes sunt.
Et quia multis locis conprimendi tumultus erant, qui temere
oriebantur, placuit omnes, qui dictatores, consules censo-

resve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit et nocte insequenti 10 multi temere excitati tumultus sunt compressique.

11. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem 1
omnis copias eduxit; nec Flaccus consulesque certamen de-
trectavere. Instructis utrimque exercitibus in eius pugnae 2
casum, in qua urbs Roma victori praemium esset, imber
ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix
armis retentis in castra sese receperint nullius rei minore
quam hostium metu. Et postero die eodem loco acies in- 3
structas eadem tempestas diremit. Vbi recepissent se in
castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In reli- 4
gionem ea res apud Poenos versa est, auditaque vox Hanni-
balis fertur, potiundae sibi urbis Romae modo mentem non
dari, modo fortunam. Minuere etiam spem eius duae aliae, 5
parva magnaue, res; magna illa, quod, cum ipse ad moenia
urbis Romae armatus sederet, milites sub vexillis in suppl-
ementum Hispaniae profectos audiit; parva autem, quod 6
per eos dies eum forte agrum in quo ipse castra haberet
venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam
captiveo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, 7
eius soli quod ipse bello captum possideret haberetque in-
ventum Romae emptorem, ut extemplo vocato praecone
tabernas argentarias, quae circa forum Romanum essent,
iusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra 8
rettulit sex milia passuum ab urbe. Inde ad lucum Fero-
niae pergit ire, templum ea tempestate inclutum divitiis.
Capenates aliique *qui* accolae eius erant, primitias frugum 9
eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque
id exornatum habebant. Iis omnibus donis tum spo-
liatum templum. Aeris acervi, cum rudera milites reli-
gione inducti iacerent, post profectionem Hannibalis magni

10 inventi. Huius populatio templi haud dubia inter scrip-
tores est. Coelius Romam euntem ab Ereto devertisse eo
Hannibalem tradit iterque eius ab Reate Cutiliisque et
11 ab Amiterno orditur; ex Campania in Samnium, inde in
Paelignos pervenisse praeterque oppidum Sulmonem in
Marrucinos transisse, inde Albensi agro in Marsos, hinc
12 Amiternum Forulosque vicum venisse. Neque ibi error
est, quod tanti *ducis tantique* exercitus vestigia intra tam
brevis aevi memoriam potuerint confundi—isse enim ea
13 constat—, tantum id interest, veneritne eo itinere ad
urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

1 12. Ceterum non quantum Romanis pertinaciae ad
premendam obsidione Capuam fuit, tantum ad defenden-
2 dam Hannibali. Namque *per Samnium Apuliamque* et
Lucanos in Bruttium agrum ad fretum ac Regium eo cursu
contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit.
3 Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen
adventum Flacci sensit, et admiratio orta est non simul
4 regressum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt
relictos se desertosque et spem Capuae retinendae deplora-
5 tam apud Poenos esse. Accessit edictum proconsulis ex
senatus consulto propositum vulgatumque apud hostis, ut
qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine
6 fraude esset. Nec ulla facta est transitio, metu magis eos
quam fide continente, quia maiora in defectione deliquerant
7 quam quibus ignosci posset. Ceterum quem ad modum
nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salu-
8 tare in medium consulebatur. Nobilitas rem publicam
deseruerant neque in senatum cogi poterant; in magistratu
erat qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua
9 in foro quidem aut publico loco principum quisquam

adparebat; domibus inclusi patriae occasum cum suo exitio in dies expectabant; summa curae omnis in Bos- 10
tarem Hannonemque, praefectos praesidi Punici, versa
erat, suo, non sociorum periculo sollicitos. Ii conscriptis 11
ad Hannibalem litteris non libere modo sed etiam aspere,
quibus non Capuam solam traditam in manum hostibus,
sed se quoque *et* praesidium in omnis cruciatus proditos
incusabant: abisse eum in Bruttios velut avertentem sese, 12
ne Capua in oculis eius caperetur; at hercule Romanos ne
oppugnatione quidem urbis Romanae abstrahi a Capua
obsidenda potuisse; tanto constantiorem inimicum Ro- 13
manum quam amicum Poenum esse. Si redeat Capuam
bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos
eruptioni fore. Non cum Reginis neque Tarentinis bel- 14
lum gesturos transisse Alpibus; ubi Romanae legiones sint,
ibi et Carthaginensium exercitus debere esse. Sic ad
Cannas, sic ad Trasumenum rem bene gestam coeundo
conferundoque cum hoste castra, fortunam temptando. In 15
hanc sententiam litterae conscriptae Numidis proposita
mercede eam professis operam dantur. Ii specie trans- 16
fugarum cum ad Flaccum in castra venissent, ut inde
tempore capto abirent, famesque, quae iam diu Capuae
erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret,
mulier repente Campana in castra venit, scortum trans-
fugarum unius, indicatque imperatori Romano Numidas
fraude composita transisse litterasque ad Hannibalem
ferre: id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese 17
paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare
se mulierem simulabat; paulatim dein convictus veris, cum
tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse, litterae-
que prolatae, et additum etiam indicio, quod celabatur, et 18
alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Ro-

19 manis. Ii supra septuaginta comprehensi et cum transfugis novis mulcati virgis manibusque praecisis Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

1 13. Concursus ad curiam populi factus coegit Loesium senatum vocare; et primoribus, qui iam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se et in publicum omnis vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratu
2 tui praebuit. Ibi cum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis
3 auctor ab Romanis fuerat, interrogatus sententiam negat eos, qui de legatis et de pace ac deditioe loquantur, meminisse nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate
4 habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. "Quid! vos" inquit "eam deditioem fore censetis, qua quondam, ut adversus Sannites auxilium impetraremus, nos nostraque
5 omnia Romanis dedidimus? Iam e memoria excessit, quo tempore et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? iam, quem ad modum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam necarimus?
6 quotiens in obsidentis quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam
7 Romam hinc eum miserimus? Age contra, quae illi infeste in nos fecerint repetite, ut ex eo quid speretis habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad
8 Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula et gravissimos labores perpessi, circa val-

lum ac fossas saepe trucidati ac prope ad extremum castris
exuti. Sed omitto haec; vetus atque usitata res est in op- 9
pugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. Illud irae
atque odi execrabilis *inexpiabilis*que indicium est: Hanni- 10
bal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugna-
vit et ex parte cepit; tanto periculo nihil moti sunt ab
obsidione; profectus trans Vulturum perussit Calenum
agrum; nihil tanta sociorum clade avvocati sunt; ad ipsam 11
urbem Romam infesta signa ferri iussit; eam quoque tem-
pestatem imminentem spreverunt; transgressus Anienem
annem tria milia passum ab urbe castra posuit, postremo
ad moenia ipsa et ad portas accessit, Romam se ademp-
tuum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit; non omise-
runt. Feras bestias, caeco impetu ac rabie concitatas, si 12
ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis fe-
rendam avertas; Romanos Roma circumsessa, coniuges, 13
liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, arae,
foci, deum delubra, sepulcra maiorum temerata ac violata
a Capua non averterunt; tanta aviditas supplicii expetendi,
tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec iniuria for- 14
sitan; nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset.
Itaque quoniam aliter dis immortalibus est visum, cum mor-
tem ne recusare quidem debeam, cruciatus contumeliasque,
quas parat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere
morte, praeterquam honesta, etiam leni possum. Non 15
videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium victoria insolenti
subnixos neque vinctus per urbem Romanam triumphi
spectaculum trahar, ut deinde in carcere *expirem* aut *ad*
palum deligatus lacerato virgis tergo cervicem securi Ro-
manae subiciam; nec dirui incendique patriam videbo nec
rapi ad stuprum matres Campanas virginesque et ingenuos
pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis 16

prouerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum ex-
 taret; nedum eos Capuae parsuros credam, cui infestiores
 17 quam Carthagini sunt. Itaque quibus vestrum ante fato
 cedere quam haec tot tam acerba videant, in animo est, iis
 18 apud me hodie epulae instructae parataeque sunt. Satiatis
 vino ciboque poculum idem quod mihi datum fuerit, cir-
 cumferetur; ea potio corpus a cruciatu, animum a con-
 tumeliis, oculos, auris a videndis audiendisque omnibus
 acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit. Pa-
 rati erunt qui magno rogo in propatulo aedium accenso
 19 corpora exanima iniciant. Haec una via et honesta et
 libera ad mortem. Et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et
 Hannibal fortis socios sciet ab se desertos ac proditos
 esse."

1 14. Hanc orationem Virri plures cum adsensu audierunt
 quam forti animo id quod probabant exsequi potuerunt;
 2 maior pars senatus, multis saepe bellis expertam populi
 Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabi-
 lem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decre-
 3 verunt miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti
 ferme senatores domum secuti sunt epulatique cum eo et,
 quantum facere potuerant alienatis mentibus vino ab in-
 4 minentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt; inde
 misso convivio, dextris inter se datis ultimoque complexu,
 conlacrimantes suum patriaeque casum alii, ut eodem rogo
 5 cremarentur, manserunt, alii domos digressi sunt. In-
 pletae cibus vinoque venae minus efficacem in maturanda
 morte vim veneni fecerunt; itaque noctem totam plerique
 eorum et diei insequentis partem cum animam egissent,
 omnes tamen prius quam aperirentur hostibus portae,
 expirarunt.

6 Postero die porta Iovis, quae adversus castra Romana

erat, iussu proconsulis aperta est. Ea intromissa legio
 una et duae alae cum C. Fulvio legato. Is cum omnium 7
 primum arma telaque quae Capuae erant ad se confe-
 renda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne
 quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum compre-
 hendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores
 Romanos iussit. Quo cum venissent, extemplo iis omni- 8
 bus catenae iniectae, iussique ad quaestores deferre quod
 auri atque argenti haberent. Auri pondo duo milia sep-
 tuaginta fuit, argenti triginta milia pondo et mille ducenta.
 Senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetri- 9
 ginta Teanum missi, quorum de sententia maxime descitum
 ab Romanis constabat.

BOOK XXVII

Battle of the Metaurus River

43. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae 1
 obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidae²⁰⁷
 cum litteris missi ad Hannibalem cum per medios hostes B.C.
 totam ferme longitudinem Italiae emensi essent, dum Meta- 2
 pontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineri-
 bus Tarentum delati a vagis per agros pabulatoribus
 Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. Eum 3
 primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum
 admotus fateri vera coegit, edocuerunt litteras se ab Has-
 drubale ad Hannibalem ferre. Cum iis litteris sicut erant 4
 signatis L. Verginio tribuno militum ducendi ad Clau-
 dium consulem traduntur; duae simul turmae Samnitium 5
 praesidi causa missae. Qui ubi ad consulem pervenerunt
 litteraeque lectae per interpretem sunt et ex captivis per-

6 cunctatio facta, tum Claudius non id tempus esse rei pub-
 7 licae ratus, quo consiliis ordinariis provinciae suae quisque
 8 finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu
 9 bellum gereret: audendum ac novandum aliquid impro-
 10 visum, inopinatum, quod coeptum non minorem apud cives
 11 quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam
 12 laetitiam ex magno metu verteret; litteris Hasdrubalis
 Romam ad senatum missis simul et ipse patres conscrip-
 tos quid pararet edocet: ut, cum in Umbria se occursum
 Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam
 arcessant, dilectum Romae habeant, exercitum urbanum
 ad Narniam hosti opponant. Haec senatu scripta. Prae-
 missi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum,
 Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex
 agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum
 in viam deferrent, equos iumentaue alia producerent, ut
 vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu
 civium sociorumque quod roboris erat delegit, sex milia
 peditum, mille equites; pronuntiat occupare se in Lucanis
 proximam urbem Punicumque in ea praesidium velle: ut
 ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in
 Picenum.

Et consul quidem quantis maximis itineribus poterat
 ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato qui castris
 praeesset.

1 44. Romae haud minus terroris ac tumultus erat quam
 fuerat biennio ante, cum castra Punica obiecta Romanis
 moenibus portisque fuerant. Neque satis constabat animis,
 tam audax iter consulis laudarent vituperarentne; adpare-
 bat, quo nihil iniquius est, ex eventu famam habiturum:
 2 castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum
 exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod

floris fuerit, et consulem in Lucanos ostendisse iter, cum
 Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia 3
 re tutiora quam errore hostis, qui ducem inde atque exerci-
 tus partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palam 4
 fiat, et aut insequi Neronem cum sex milibus armatorum
 profectum Hannibal toto exercitu velit aut castra invadere
 praedae relictæ sine viribus, sine imperio, sine auspicio?
 Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno inter- 5
 fecti terrebant: et ea omnia accidisse, cum unus imperator,
 unus exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella
 Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hanni- 6
 bales in Italia esse. Quippe et Hasdrubalem patre eodem
 Hamilcare genitum, aequè inpigrum ducem, per tot annos
 in Hispania Romano exercitatum bello, gemina victoria
 insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis.
 Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis 7
 ad arma Gallicis gentibus multo magis quam Hannibalem
 ipsum gloriari posse; quippe in iis locis hunc coegisse 8
 exercitum quibus ille maiorem partem militum fame ac
 frigore, quæ miserrima mortis genera sint, amisisset.
 Adiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, haud cum ignoto 9
 eum duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu
 inpedito depensus forte haud secus quam puerum conscri-
 bendis fallacibus condicionibus pacis frustratus elusisset.
 Omnia maiora etiam vero praesidia hostium, minora sua, 10
 metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant.

45. Nero postquam iam tantum intervalli ab hoste 1
 fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites
 adloquitur. Negat ullius consilium imperatoris in speciem 2
 audacius, re ipsa tutius fuisse quam suum. Ad certam eos 3
 se victoriam ducere; quippe ad quod bellum collega non
 ante quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum

datae ab senatu copiae fuissent, maiores instructioresque quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsi si quantumcumque virium momentum addiderint, rem
4 omnem inclinaturos. Auditum modo in acie — nam ne ante audiatur, daturum operam — alterum consulem et alterum exercitum advenisse haud dubiam victoriam fac-
5 turum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque inpellere animos; gloriae quidem ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos laturos; 6 semper quod postremum adiectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, 7 quo favore hominum iter suum celebretur. Et hercule per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effusorum, inter vota ac preces et laudes ibant; illos praesidia rei publicae, vindices urbis Romanae imperique appellabant: in illorum armis dextrisque suam libero-
rumque suorum salutem ac libertatem repositam esse. 8 Deos omnes deasque precabantur, ut illis faustum iter, felix pugna, matura ex hostibus victoria esset, damnarenturque 9 ipsi votorum quae pro iis suscepissent, ut, quem ad modum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies laeti 10 ostantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare precibus, ut, quae ipsis iumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent; benigne omnia 11 cumulata dare. Modestia certare milites ne quid ultra usum necessarium sumerent; nihil morari nec *abire* ab signis nec subsistere cibum capientes; diem ac noctem ire; vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset quieti 12 dare. Et ad collegam praemissi erant qui nuntiarent adventum percunctarenturque, clam an palam, interdium an noctu venire sese vellet, isdem an aliis considerare castris. Nocte clam ingredi melius visum est.

46. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut 1
tribunus tribunum, centurio centurionem, eques equitem,
pedes peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus 2
esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et
coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura
erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme praeter arma
secum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere 3
auctum voluntariis agmen erat, offerentibus ultro sese et
veteribus militibus perfunctis iam militia et iuvenibus, quos
certatim nomina dantis, si quorum corporis species robur-
que virium aptum militiae videbatur, conscripserat. Ad 4
Senam castra alterius consulis erant et quingentos ferme
inde passus Hasdrubal aberat. Itaque cum iam adpropin-
quaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem
castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordi- 5
nis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium
laetitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium
habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor adfuit. Castra 6
iuncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum
per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret an-
gustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab
tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus
belli fuerat; is tum in consilio aderat. Multorum eo in- 7
clinabant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret
militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi
sumeret dies, tempus pugnae differretur; Nero non suadere 8
modo, sed summa ope orare institit ne consilium suum,
quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando face-
rent: errore, qui non diuturnus futurus esset, velut torpen- 9
tem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta adgredi
nec ad sequendum se iter intendisse. Antequam se moveat,
deleri exercitum Hasdrubalis posse rediri in Apuliam;

10 qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra pro-
 dere Hannibali et aperire in Galliam iter, ut per otium,
 11 ubi velit, Hasdrubali coniungatur. Extemplo signum
 dandum et exeundum in aciem abutendumque errore
 hostium absentium praesentiumque, dum neque illi sciant
 cum paucioribus nec hi cum pluribus et validioribus rem
 12 esse. Consilio dimisso signum pugnae proponitur, con-
 festimque in aciem procedunt.

1 47. Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram
 pugnae attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum
 paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante
 non viderat, et strigosiores equos; multitudo quoque maior
 2 solita visa est. Suspiscatus enim id quod erat, receptui
 prope cecinit ac misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et
 excipi aliqui possent et notari oculis, si qui forte adustioris
 3 coloris ut ex recenti via essent; simul circumvehi procul
 castra iubet specularique, num auctum aliqua parte sit
 vallum, et ut attendant, semel bisne signum canat in cas-
 4 tris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta
 errorem faciebant; bina erant, sicut ante adventum consulis
 alterius fuerant, una M. Livi, altera L. Porci, neutris quic-
 5 quam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud
 veterem ducem adsuetumque Romano hosti movit, quod
 semel in praetoriis castris signum, bis in consularibus refere-
 bant cecinisse. Duos profecto consules esse, et quonam
 modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat.
 6 Minime id quod erat suspicari poterat, tantae rei frustra-
 tione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset,
 7 cum quo castra conlata haberet, ignoraret; profecto haud
 mediocri clade absterritum insequi non ausum; magno
 opere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset
 Romanisque eadem iam fortuna in Italia quae in Hispania

esset. Interdum litteras suas ad eum non pervenisse cre- 8
 dere, interceptisque iis consulem ad sese opprimendum ad-
 celerasse. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima
 dato signo ut taciti vasa colligerent, signa ferri iussit. In 9
 trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente ad-
 servati, alter in destinatis iam ante animo latebris subsedit,
 alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita desertum
 ab ducibus agmen primo per agros palatur, fessique aliquot
itinere ac vigiliis sternunt somno corpora passim atque in-
 frequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam 10
 ostenderet, ripa fluminis signa ferri iubet, et per tortuosi
 amnis sinus flexusque cum errorem volvens haud multum
 processisset, *substitit*, ubi prima lux transitum opportunum
 ostendisset, transiturus. Sed cum, quantum a mari absce- 11
 debat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non in-
 veniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum
 sese hosti.

48. Nero primum cum omni equitatu advenit, Porcius 1
 deinde adsecutus cum levi armatura. Qui cum fessum 2
 agmen carperent ab omni parte incursarentque, et iam
 omisso itinere, quod fugae simile erat, castra metari Poenus
 in tumulo super fluminis ripam vellet, advenit Livius 3
 peditum omnibus copiis non itineris modo, sed ad con-
 serendum extemplo proelium instructis armatisque. Sed 4
 ubi omnis copias coniunxerunt directaque acies est, Claudius
 dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit, media 5
 acies praetori tuenda data. Hasdrubal omissa munitione
 castrorum postquam pugnandum vidit, in prima acie ante
 signa elephantos locat, circa eos laevo in cornu adversus
 Claudium Gallos opponit, haud tantum iis fidens, quantum 6
 ab hoste timeri eos credebat; ipse dextrum cornu adversus
 M. Livium sibi atque Hispanis — et ibi maxime in vetere

7 milite spem habebat — sumpsit; Ligures in medio post ele-
phantos positi. Sed longior quam latior acies erat; Gallos
8 prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tene-
bant, cum sinistro Romanorum cornu concurrat; dextra
omnis acies extra proelium eminens cessabat; collis opposi-
tus arcebat, ne aut a fronte aut ab latere adgrederentur.
9 Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen
10 erat, atroxque caedes utrimque edebatur. Ibi duces ambo,
ibi pars maior peditum equitumque Romanorum, ibi His-
pani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures,
durum in armis genus. Eodem versi elephantibus, qui primo
impetu turbaverant antesignanos et iam signa moverant
11 loco; deinde crescente certamine et clamore, inpotentius
iam regi et inter duas acies versari, velut incerti, quorum
essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis.
12 Claudius “quid ergo praecipiti cursu tam longum iter
emensi sumus?” clamitans militibus, cum in adversum
collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea
13 regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortis
aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis
14 segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem cir-
cumducit et non hostibus modo sed etiam suis inopinantibus
in dextrum hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit,
ut, cum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugna-
15 rent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab
tergo, trucidantur Hispani Liguresque, et ad Gallos iam
16 caedes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit; nam et
pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi stratique somno
passim per agros, et qui aderant, itinere ac vigiliis fessi,
intolerantissima laboris corpora, vix arma umeris gesta-
17 bant; et iam diei medium erat, sitisque et calor hiantis
caedendos capiendosque adfatim praebebat.

49. Elephanti plures ab ipsis rectoribus quam ab hoste 1
interfecti. Fabrile scalprum cum malleo habebant; id, ubi
saevire beluae ac ruere in suos coeperant, magister inter
aures positum, ipso in articulo, quo iungitur capiti cervix,
quanto maximo poterat ictu adigebat. Ea celerrima via 2
mortis in tantae molis belua inventa erat, ubi regentis
sprevisent, primusque id Hasdrubal instituerat, dux cum
saepe alias memorabilis, tum illa praecipue pugna. Ille 3
pugnantis hortando pariterque obeundo pericula sustinuit,
ille fessos abnuentisque taedio et labore nunc precando
nunc castigando accendit; ille fugientis revocavit omissam-
que pugnam aliquot locis restituit; postremo, cum haud 4
dubie fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui
suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem
Romanam inmisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale
fratre dignum erat, pugnans cecidit.

Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectum 5
est, redditaque aequa Cannensi clades vel ducis vel exer-
citus interitu videbatur. Quinquaginta sex milia hostium 6
occisa, capta quinque milia et quadringenti; magna praeda
alia cum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium 7
etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra
quattuor milia capitum recepta. Id solaci fuit pro amissis
eo proelio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria
fuit; octo ferme milia Romanorum sociorumque occisa; 8
adeoque etiam victores sanguinis caedisque ceperat satietas,
ut postero die, cum esset nuntiatum Livio consuli Gallos
Cisalpinos Liguresque, qui aut proelio non adfuissent aut
inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce,
sine signis, sine ordine ullo aut imperio; posse, si una
equitum ala mittatur, omnes deleri: "supersint" inquit 9
"aliqui nuntii et hostium cladis et nostrae virtutis."

1 50. Nero ea nocte quae secuta est pugnam *profectus*,
citatiore quam inde venerat agmine die sexto ad stativa sua
2 atque ad hostem pervenit. Iter eius frequentia minore,
quia nemo praecesserat nuntius, laetitia vero tanta, vix ut
conpotes mentium prae gaudio essent, celebratum est.
3 Nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique
potest, nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerat,
4 nec quo victoriae famam accepit. Numquam per omnis
dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab
orto sole ad occidentem aut senator quisquam a curia atque
5 ab magistratibus abscessit aut populus e foro. Matronae,
quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque
versae, per omnia delubra vagae suppliciiis votisque fatigare
6 deos. Tam sollicitae ac suspensae civitati fama incerta
primo accidit duos Narnienses equites in castra, quae in
faucibus Umbriae opposita erant, venisse ex proelio, nun-
7 tiantes caesos hostes. Et primo magis auribus quam animis
id acceptum erat ut maius laetiusque quam quod mente
capere aut satis credere possent, et ipsa celeritas fidem in-
8 pediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Litterae
deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris adferuntur
9 de Narniensium equitum adventu. Hae litterae per forum
ad tribunal praetoris latae senatum curia exciverunt; tanto-
que certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursus
est, ut adire nuntius non posset, sed traheretur a per-
cunctantibus vociferantibusque, ut in rostris prius quam in
10 senatu litterae recitarentur. Tandem submoti et coerciti
a magistratibus, dispensarique laetitia inter inpotentis eius
11 animos potuit. In senatu primum, deinde in contione
litterae recitatae sunt; et pro cuiusque ingenio aliis iam
certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat quam
legatos consulumve litteras audissent.

51. Ipsos deinde adpropinquare legatos adlatum est. 1
 Tunc enimvero omnis aetas currere obvii, primus quisque 2
 oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad 3
 Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati 3
 — erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Caecilius 4
 Metellus — circumfusi omnis generis hominum frequentia 5
 in forum pervenerunt, cum alii ipsos, alii comites eorum, 4
 quae acta essent, percunctarentur. Et ut quisque audierat 4
 exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Ro- 5
 manas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro 5
 inpertiebant gaudium suum. Cum aegre in curiam per- 5
 ventum esset, multo aegrius submota turba, ne patribus 6
 misceretur, litterae in senatu recitatae sunt. Inde traducti 6
 in contionem legati. L. Veturius litteris recitatis ipse 6
 planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti ad- 7
 sensu, postremo etiam clamore universae contionis, cum 7
 vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis 7
 circa templa deum, ut grates agerent, ab aliis domos, ut 8
 coniugibus liberisque tam laetum nuntium inpertirent. 8
 Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules incolumi 8
 exercitu ducem hostium legionesque occidissent, supplica- 9
 tionem in triduum decrevit. Eam supplicationem C. Hos- 9
 tilius praetor pro contione edixit, celebrataque a viris 9
 feminisque est; omniaque templa per totum triduum 9
 aequalem turbam habuere, cum matronae amplissima veste 10
 cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae 10
 metu deis immortalibus grates agerent. Statum quoque 10
 civitatis ea victoria firmavit, ut iam inde haud secus quam 11
 in pace res inter se contrahere vendendo, emendo, mutuum 11
 dando argentum creditumque solvendo auderent.

C. Claudius consul cum in castra redisset, caput Has- 11
 drubalis, quod servatum cum cura attulerat, proici ante

hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem et
 12 expromere, quae acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul
 publico familiarique ictus luctu, agnoscere se fortunam
 13 Carthaginis fertur dixisse; castrisque inde motis, ut omnia
 auxilia quae diffusa latius tueri non poterat in extremum
 Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos,
 civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum
 qui suae dicionis erant in Bruttium agrum traduxit.

BOOK XXX

Hannibal's Departure from Italy

10 19. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat,
 203
 B.C. Consentia, Aufugum, Bergae, Besidiae, Ocriculum, Lym-
 phaeum, Argentanum, Clampetia multique alii ignobiles
 populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere.
 11 Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie con-
 fluxit. Obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias
 quinque milia hostium caesa ait; quae tanta res est, ut aut
 12 inpudenter ficta sit aut neglegenter praetermissa. Nihil
 certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum; nam ad
 eum quoque legati ab Carthagine vocantes in Africam iis
 forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.
 1 20. Frenuens gemensque ac vix lacrimis temperans dici-
 2 tur legatorum verba audisse. Postquam edita sunt man-
 data, "iam non perplexe" inquit, "sed palam revocant,
 qui vetando supplementum et pecuniam mitti iam pridem
 3 retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Ro-
 manus, totiens caesus fugatusque, sed senatus Carthagi-
 4 niensis obtrectatione atque invidia. Neque hac deformitate

reditus mei tam P. Scipio exultabit atque efferet sese quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthagini oppressit." Iam hoc ipsum praesagiens 5
 animo praeparaverat ante naves. Itaque inutili militum turba praesidi specie in oppida Brutti agri, quae pauca metu magis quam fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat in Africam transvexit, multis Italici generis, 6
 qui in Africam secuturos abnuentes concesserant in Iunonis Lacinae delubrum inviolatum ad eam diem, in templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium patriam exili 7
 causa relinquentem tam maestum abisse ferunt quam Hannibalem hostium terra excedentem; respexisse saepe Italiae litora et, deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput execratum, quod non cruentum ab Can- 8
 nensi victoria militem Romam duxisset: Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem Poenum in Italia non vidisset; se centum milibus armatorum ad Trasumen- 9
 num, ad Cannas caesis circa Casilinum Cumasque et Nolam consenuisse. Haec accusans querensque ex diutina possessione Italiae est detractus.

Meeting of Hannibal and Scipio in Africa

29. Iam Hadrumentum pervenerat Hannibal, unde, ad 1
 reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus ²⁰³
 sumptis, excitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem ^{B.C.}
 obtineri armis adferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. 2
 Inde praemissi speculatores cum excepti ab custodibus Ro- ²⁰²
 manis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribuno ^{B.C.}
 militum iussosque omisso metu visere omnia per castra, qua vellent, circumduci iussit; percunctatusque, satin per 3

commodum omnia explorassent, datis qui prosequerentur,
 4 retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem
 eorum quae nuntiabantur — nam et Masinissam cum sex
 milibus peditum, quattuor equitum venisse eo ipso forte
 die adferebant —, laeto animo audivit, maxime hostis fidu-
 5 cia *audacia*que, non de nihilo profecto concepta, percussus
 est. Itaque quamquam et ipse causa belli erat et adventu
 suo turbaverat et pactas indutias et spem foederum, tamen,
 si integer quam si victus peteret pacem, aequiora inpe-
 trari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut conlo-
 6 quendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte
 fecerit an publico consilio, neutrum cur adfirmem habeo.
 7 Valerius Antias primo proelio victum eum a Scipione, quo
 duodecim milia armatorum in acie sint caesa, mille et sep-
 tingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in
 8 castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio cum conlo-
 quium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra
 9 protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud
 procul Naraggara urbe, cum ad cetera loco opportuno tum
 10 quod aquatio intra teli coniectum erat, consedit; Hannibal
 tumulum a quattuor milibus inde, tutum commodumque
 alioqui, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. Ibi in
 medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset,
 delectus.

1 30. Submotis pari spatio armatis cum singulis inter-
 pretibus congressi sunt, non suae modo aetatis maximi
 duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gentium cuili-
 2 bet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius
 conspectu, admiratione mutua prope attoniti, conticuere.
 3 Tum Hannibal prior: "Si hoc ita fato datum erat, ut qui
 primus bellum intuli populo Romano quique totiens prope
 in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam

venirem, laetor te mihi sorte potissimum datum a quo pete-
rem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis 4
laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis duci-
bus victoriam di dedissent, tibi cessisse, teque huic bello,
vestris potius quam nostris cladibus insigni, finem inpo-
suisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, 5
cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum
Romano imperatore signa contulerim, ad filium eius iner-
mis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat 6
eam patribus nostris mentem datam ab dis esse, ut et vos
Italiae et nos Africae imperio contenti essemus; neque 7
enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia
sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis
amissis ducibus. Sed praeterita magis reprehendi possunt 8
quam corrigi. Ita aliena adpetivimus, ut de nostris dimi-
caremus, nec in Italia solum nobis bellum, vobis in Africa
esset, sed et vos in portis vestris prope ac moenibus signa
armaque hostium vidistis et nos ab Carthagine fremitum
castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxi- 9
me abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore
vestra fortuna de pace agitur. Agimus ei, quorum et
maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus,
ratum civitates nostrae habiturae sunt. Animo tantum
nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod 10
ad me attinet, iam aetas senem in patriam revertentem,
unde puer profectus sum, iam secundae, iam adversae res
ita erudierunt, ut rationem sequi quam fortunam malim;
tuam et adulescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora 11
utraque quam quietis opus est consiliis, metuo. Non
temere incerta casuum reputat, quem fortuna numquam
decepit. Quod ego fui ad Trasumenum, ad Cannas, id 12
tu hodie es. Vixdum militari aetate imperio accepto omnia

13 audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris
et patruī persecutus mortem ex calamitate vestrae domus
decus insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti; amissas
Hispanias reciperasti, quattuor inde Punicis exercitibus
14 pulsis; consul creatus, cum ceteris ad tutandam Italiam
parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic
exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensis-
que castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus
regni eius, tot nostri imperi ereptis, me sextum decimum
iam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti.
15 Potest victoriam malle quam pacem animus. Novi hos
spiritus magnos magis quam utiles; et mihi talis aliquando
16 fortuna adfulsit. Quodsi in secundis rebus bonam quoque
mentem darent dei, non ea solum quae evenissent sed etiam
ea quae evenire possent reputarem. Vt omnium ob-
liviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum,
17 quem, modo castris inter Anienem atque urbem vestram
positis signa inferentem ac iam prope scandentem moenia
Romana, hic cernas duobus fratribus, fortissimis viris, cla-
rissimis imperatoribus, orbatum, ante moenia prope obsessae
patriae, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem.
18 Maximae cuique fortunae minime credendum est.
In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa
danti est pax, nobis petentibus magis necessaria quam ho-
19 nesta. Melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria;
haec in tua, illa in deorum manu est. Ne tot annorum
20 felicitatem in unius horae dederis discrimen; cum tuas
vires, tum vim fortunae Martemque belli communem pro-
pone animo. Vtrimque ferrum, utrimque corpora humana
erunt; nusquam minus quam in bello eventus respondent.
21 Non tantum ad id, quod data pace iam habere potes, si
proelio vincas, gloriae adieceris, quantum *dempseris*, si quid

adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horae fortuna evertere potest. Omnia in pace iungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli; tunc ea habenda fortuna erit, quam di dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris; sed non statuendo felicitati modum nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo foedius conruit. Est quidem eius qui dat, non qui petit, condiciones dicere pacis; sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi multam inrogemus. Non recusamus, quin omnia propter quae ad bellum itum est, vestra sint, — Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari, — Carthaginienses inclusi Africae litoribus vos, quando ita dis placuit, externa etiam terra marique videamus regentes imperio. Haud negaverim propter non nimis sincere petitam aut expectatam nuper pacem suspectam esse vobis Punicam fidem. Multum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque, ut audio, patres non nihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem: — Hannibal peto pacem, qui neque peterem, nisi utilem crederem, et propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. Et quem ad modum, quia a me bellum coeptum est, ne quem eius paeniteret, quoad ipsi invidere dei, praestiti, ita adnitar, ne quem pacis per me partae paeniteat.”

31. Adversus haec imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit: “Non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Carthaginienses et praesentem indutiarum fidem et spem pacis turbasse; neque tu id sane dissimulas, qui de condicionibus superioribus pacis omnia subtrahas praeter ea quae iam pridem in nostra potestate sunt. Cete-

rum ut tibi curae est sentire cives tuos, quanto per te onere
 leventur, sic mihi laborandum est, ne, [si] quae tunc pepi-
 gerunt, hodie subtracta ex condicionibus pacis praemia
 4 perfidiae habeant. Indigni, quibus eadem pateat condicio,
 etiam ut prosit vobis fraus petitis. Neque patres nostri
 priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum ;
 et tunc Mamertinorum sociorum periculum et nunc Sagunti
 5 excidium nobis pia ac iusta induerunt arma ; vos lacesse
 et tu ipse fateris et dei testes sunt, qui et illius belli exitum
 secundum ius fasque dederunt et huius dant et dabunt.
 6 Quod ad me attinet, et humanae infirmitatis memini et vim
 fortunae reputo et omnia, quaecumque agimus, subiecta
 7 esse mille casibus scio ; ceterum, quem ad modum superbe
 et violenter me faterer facere, si, priusquam in Africam
 traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia et inposito in
 naves exercitu ipsum venientem ad pacem petendam asper-
 8 narer, sic nunc, cum prope manu conserta restitantem ac
 tergiversantem in Africam adtraxerim, nulla sum tibi vere-
 9 cundia obstrictus. Proinde si quid ad ea, in quae tum pax
 conventura videbatur, quasi multa navium cum comteatu
 per indutias expugnataram legatorumque violatorum, adici-
 tur, est quod referam ad consilium ; sin illa quoque gravia
 videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis.”
 10 Ita infecta pace ex conloquio ad suos cum se recepissent,
 frustra verba iactata renuntiant : armis discernendum esse
 habendamque eam fortunam quam dei dedissent.

Terms of Peace

1 37. Postero die revocatis legatis et cum multa castiga-
 tione perfidiae monitis, ut tot cladibus edocti tandem deos
 2 et ius iurandum esse crederent, condiciones pacis dictae,

ut liberi legibus suis viverent; quas urbes quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret; perfugas fugitivosque et captivos omnis redderent Romanis et naves rostratas praeter decem triremes traderent elephantosque, quos haberent domitos, neque domarent alios; bellum neve in Africa neve extra Africam iniussu populi Romani gererent; Masinissae res redderent foedusque cum eo facerent; frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, praestarent; decem milia talentum argenti, discripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent; obsides centum arbitrato Scipionis darent, ne minores quattuordecim annis neu triginta maiores. Indutias ita se daturum, si per priores indutias naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur; aliter nec indutias nec spem pacis ullam esse.

Has condiciones legati cum domum referre iussi in con-
tione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset audireturque a multitudine inquieta eadem et inbelli, indignatus Hannibal dici ea in tali tempore audiri-
tum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quae
insueta liberae civitati species cum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate “Novem” in-
quit “annorum a vobis profectus post sextum et tricesimum annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna
nunc privata nunc publica docuit, probe videor scire; urbis
ac fori iura, leges, mores vos me oportet doceatis.” Excusata inprudencia de pace multis verbis disseruit, quam nec
iniqua et necessaria esset. Id omnium maxime difficile
erat, quod ex navibus per indutias captis nihil praeter ipsas comparebat naves; nec inquisitio erat facilis, adversantibus paci qui arguerentur. Placuit naves reddi et homines

utique inquiri; cetera, quae abessent, aestimanda Scipioni
 13 permitti, atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt
 qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praepara-
 rata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tra-
 dant, postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi
 traderetur, responsum esse Hannibalem in Africa non esse.

BOOK XXXIII

Proclamation of Greek Freedom after the Battle of Cynoscephalae

1 32. Isthmiorum statum ludicrum aderat, semper quidem
 196
 B.C. et alias frequens cum propter spectacula studium insitum
 genti, quo certamina omnis generis artium viriumque et
 2 pernicitatis visuntur, tum quia propter opportunitatem loci,
 per duo diversa maria omnium rerum usus ministrantis hu-
 mano generi, concilium Asiae Graeciaeque is mercatus erat;
 3 tum vero non ad solitos modo usus undique convenerant,
 sed expectatione erecti, qui deinde status futurus Graeciae,
 quae sua fortuna esset; alii alia non taciti solum opinaban-
 tur sed sermonibus etiam ferebant Romanos facturos; vix
 4 cuiquam persuadebatur Graecia omni cessuros. Ad spec-
 tulum consederant, et praeco cum tubicine, ut mos est, in
 mediam aream, unde sollemni carmine ludicrum indici solet,
 5 processit et tuba silentio facto ita pronuntiat: "Senatus
 Romanus et T. Quinctius imperator, Philippo rege Mace-
 donibusque devictis, liberos, immunes, suis legibus esse
 iubet Corinthios, Phocenses, Locrensesque omnis et insu-
 lam Euboeam et Magnetas, Thessalos, Perrhaebos, Achaeos
 6 Phthiotas." Percensuerat omnis gentis, quae sub ditione
 Philippi regis fuerant. Audita voce praeconis maius gau-
 7 dium fuit quam quod universum homines acciperent. Vix

satis credere se quisque audisse, et alii alios intueri mirabundi velut ad somni vanam speciem; quod ad quemque pertinebat, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus praeco, cum unusquisque non audire modo sed videre libertatis suae nuntium averet, iterum pronuntiavit eadem. Tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus totiensque repetitus, ut facile adpareret nihil omnium bonorum multitudini gratius quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi nec oculi spectaculo intenti essent; adeo unum gaudium praeoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum.

33. Ludis vero dimissis cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum, ut ruente turba in unum adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque iacientium haud procul periculo fuerit. Sed erat triume et triginta annorum, et cum robur iuventae tum gaudium ex tam insigni gloriae fructu vires suppeditabat. Nec praesens tantummodo effusa est laetitia, sed per multos dies gratis et cogitationibus et sermonibus renovata: esse aliquam in terris gentem, quae sua inpensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum nec hoc finitimis aut propinquae vicinitatis hominibus aut terris continentibus iunctis praestet, sed maria traiciat, ne quod toto orbe terrarum iniustum imperium sit, ubique ius, fas, lex potentissima sint. Vna voce praeconis liberatas omnis Graeciae atque Asiae urbes; hoc spe concipere audacis animi fuisse, ad effectum adducere et virtutis et fortunae ingentis.

BOOK XXXVIII

Trial of Scipio

- 4 50. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem
¹⁸⁷
^{B.C.} contentionis huius maius et cum maiore et clariore viro
 5 certamen ortum. P. Scipioni Africano, ut Valerius Antias
 auctor est, duo Q. Petillii diem dixerunt. Id, prout cuius-
 6 que ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos
 plebis, sed universam civitatem, quae id pati posset, incusa-
 7 bant: duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno
 prope tempore in principes inventas, Romam ingratiorem,
 si quidem victa Carthago victum Hannibalem in exilium
 expulisset, Roma victrix victorem Africanum expellat.
 8 Alii, neminem unum civem tantum eminere debere, ut legi-
 bus interrogari non possit; nihil tam aequandae libertatis
 esse quam potentissimum quemque posse dicere causam.
 9 Quid autem tuto cuiquam, nedum summam rem publicam,
 permitti, si ratio non sit reddenda? Qui ius aequum pati
 10 non possit, in eum vim haud iniustam esse. Haec agitata
 sermonibus, donec dies causae dicendae venit. Nec alius
 antea quisquam nec ille ipse Scipio consul censorve maiore
 omnis generis hominum frequentia quam reus illo die in
 11 forum est deductus. Iussus dicere causam, sine ulla crimi-
 num mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se
 gestis est exorsus, ut satis constaret neminem umquam
 12 neque melius neque verius laudatum esse. Dicebantur
 enim ab eo eodem animo ingenioque quo gesta erant et
 aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam
 referebantur.
- 1 51. Tribuni vetera luxuriae crimina Syracusanorum
 hibernorum et Locris Pleminianum tumultum cum ad

fidem praesentium criminum rettulissent, suspicionibus
 magis quam argumentis pecuniae captae reum accusarunt :
 filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis re- 2
 bus Scipionem, tamquam in eius unius manu pax Romana
 bellumque esset, ab Antiocho cultum ; dictatorem eum 3
 consuli, non legatum in provincia fuisse ; nec ad aliam rem
 eo profectum, quam ut, id quod Hispaniae, Galliae, Siciliae,
 Africae iam pridem persuasum esset, hoc Graeciae Asiae-
 que et omnibus ad orientem versis regibus gentibusque 4
 adpareret, unum hominem caput columenque imperi Ro-
 mani esse, sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis
 terrarum latere, nutum eius pro decretis patrum, pro po-
 puli iussis esse. Infamia intactum invidia, qua possunt,
 urgent. Orationibus in noctem perductis prodicta dies est. 5
 Vbi ea venit, tribuni in rostris prima luce consederunt ; cita- 6
 tus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam
 contionem ad rostra subiit silentioque facto, "Hoc" inquit 7
 "die, tribuni plebis vosque, Quirites, cum Hannibale et
 Carthaginiensibus signis conlatis in Africa bene ac feliciter 8
 pugnavi. Itaque, cum hodie litibus et iurgiis supersederi
 aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iovem
 Optimum Maximum Iunonemque et Minervam ceterosque
 deos qui Capitolio atque arcu praesident salutandos ibo,
 hisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die et saepe 9
 alias egregie gerendae rei publicae mentem facultatemque
 dederunt. Vestrum quoque quibus commodum est, Qui- 10
 rites, ite mecum, et orate deos, ut mei similes principes
 habeatis, ita, si ab annis septemdecim ad senectutem sem- 11
 per vos aetatem meam honoribus vestris anteistis, ego
 vestros honores rebus gerendis praecessi." Ab rostris in 12
 Capitolium ascendit. Simul se universa contio avertit et
 secuta Scipionem est, adeo ut postremo scribae viatoresque

tribunos relinquerent, nec cum iis praeter servilem comitatum et praeconem, qui reum ex rostris citabat, quisquam
13 esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem
14 omnia templa deum cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum et aestimatione vera magnitudinis eius fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus urbem est investus.

1 52. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni inluxit. Post quem cum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodicta, in Literninum concessit certo consilio,
2 ne ad causam dicendam adesset. Maior animus et natura erat ac maiori fortunae adsuetus, quam ut reus esse sciret
3 et submittere se in humilitatem causam dicentium. Vbi dies venit citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum
4 causae esse, cur abesset, excusabat. Quam excusationem cum tribuni qui diem dixerant non acciperent, et ab eadem
5 superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium et tribunos plebis et contionem reliquisset, et, quibus ius sententiae de se dicendae et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset secessionemque eo die in Capitolium a
6 tribunis plebis fecisset:—“Habetis ergo temeritatis illius mercedem; quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi
7 relictis estis, et tantum animorum in dies nobis decrescit, ut, ad quem ante annos septemdecim exercitum et classem habentem tribunos plebis aedilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prenderent eum et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum ad causam dicendam mittere non audeamus”—; tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt: si morbi causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam diemque a collegis prodici.
8
9 Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat,

cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. Is, cum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristiorumque omnes sententiam expectarent, ita decrevit: cum 10
L. Scipio excusasset morbum esse causae fratri, satis id sibi videri; se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum; tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat; ad id fastigium rebus gestis, 11
honoribus populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub rostris reum stare et praebere aures adolescentium conviciis populo Romano magis deforme quam ipsi sit.

53. Adiecit decreto indignationem: "Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae Scipio? Ideo 2
quattuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quattuor exercitus fudit fugavitque? Ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum — recipit enim fratrem consortem huius gloriae L. Scipio — ultra iuga Tauri emovit, ut duobus Petilliis succumberet, *et* vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis nostris honoribus 4
umquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient, ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?" Movit et decretum et adiecta oratio non 5
ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores, et deliberaturos se, quid iuris sui et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, 6
concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. Ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rem publicam 7
privatis simultatibus potiore habuisset, et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent et 8
spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit sine desiderio urbis;

morientem rure eo ipso loco sepeliri se iussisse ferunt
 monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata
 9 patria fieret. Vir memorabilis, bellicis tamen quam pacis
 artibus memorabilior. *Nobilior* prima pars vitae quam
 * postrema fuit, quia in iuventa bella adsidue gesta, cum
 senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia
 10 ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiam si
 censuram adicias? quid Asiatica legatio, et valetudine
 adversa inutilis et fili casu deformata et post reditum neces-
 sitate aut subeundi iudici aut simul cum patria deserendi?
 11 Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius
 neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam
 gloriam tulit.

BOOK XXXIX

Cato the Censor

1 40. His comitiis prudentia et virtutē senatus sublatis,
 184
 B.C. alia maioris certaminis, quo et maiore de re et inter plures
 2 potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa con-
 tentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones,
 3 Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpurio, patricii, plebei autem
 M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii,
 Longus et Tuditanus. Sed omnes patricos plebeiosque
 4 anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingenique fuit, ut,
 quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus
 fuisse videretur. Nulla ars neque privatae neque publicae
 rei gerendae ei defuit; urbanas rusticasque res pariter
 5 callebat. Ad summos honores alios scientia iuris, alios
 eloquentia, alios gloria militaris provexit; huic versatile
 ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum

diceret, quodcumque ageret; in bello manu fortissimus 6
 multisque insignibus clarus pugnis, idem, postquam ad
 magnos honores pervenit, summus imperator; idem in
 pace, si ius consuleres, peritissimus, si causa oranda esset,
 eloquentissimus; nec is tantum cuius lingua vivo eo vigne- 7
 rit, monumentum eloquentiae nullum exstet; vivit immo
 vigetque eloquentia eius sacrata scriptis omnis generis.
 Orationes et pro se multae et pro aliis et in alios; nam non 8
 solum accusando sed etiam causam dicendo fatigavit ini-
 micos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum et 9
 ipse exercuit eas; nec facile dixeris, utrum magis presserit
 eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi pro- 10
 cul dubio animi et linguae acerbae et inmodice liberae fuit,
 sed invicti a cupiditatibus animi, rigidae innocentiae, con-
 temptor gratiae, divitiarum. In parsimonia, in patientia 11
 laboris et periculi ferrei prope corporis animique, quem ne
 senectus quidem, quae solvit omnia, fregerit, qui sextum et 12
 octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se ora-
 verit scripseritque, nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi
 adduxerit iudicium.

The Death of Hannibal

51. Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flaminius 1
 venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam ¹⁸³_{B.C.}
 Antiochi Hannibal et bellum adversus Eumenem motum
 faciebat. Ibi seu quia a Flaminino inter cetera obiectum 2
 Prusiae erat hominem omnium qui viverent infestissimum
 populo Romano apud eum esse, qui patriae suae primum,
 deinde fractis eius opibus Antiocho regi auctor belli adver-
 sus populum Romanum fuisset, seu quia ipse Prusias, ut 3
 gratificaretur praesenti Flaminino Romanisque, per se
 necandi aut tradendi eius in potestatem consilium cepit, a

primo conloquio Flaminini milites extemplo ad domum
 4 Hannibalis custodiendam missi sunt. Semper talem
 exitum vitae suae Hannibal prospexerat animo, et Romano-
 rum inexpiabile odium in se cernens et fidei regum nihil
 sane fretus; Prusiae vero levitatem etiam expertus erat;
 Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat.
 5 Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod praeparatum
 fugae haberet, septem exitus e domo fecerat et ex iis
 6 quosdam occultos, ne custodia saepirentur. Sed grave
 imperium regum nihil inexploratum quod vestigari volunt
 efficit. Totius circuitum domus ita custodiis complexi
 7 sunt ut nemo inde elabi posset. Hannibal, postquam est
 nuntiatum milites regios in vestibulo esse, postico, quod
 devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere cona-
 8 tus, ut id quoque occursum militum obsaepit sensit et
 omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum quod
 multo ante praeparatum ad tales habebat casus, poposcit.
 9 "Liberemus" inquit "diuturna cura populum Romanum,
 10 quando mortem senis exspectare longum censent. Nec
 magnam nec memorabilem ex inermi proditoque Flamini-
 nus victoriam feret. Mores quidem populi Romani quan-
 11 tum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum
 patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italia
 habenti, ut a veneno caveret praedixerunt; hi legatum
 consularem, qui auctor esset Prusiae per scelus occidendi
 12 hospitis, miserunt." Execratus deinde in caput regnum-
 que Prusiae, et hospitales deos violatae ab eo fidei testes in-
 vocans, poculum exhausit. Hic vitae exitus fuit Hannibalis.

BOOK XL

Death of Philip, King of Macedonia

54. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et 1
 maerore consumptus post mortem fili, decessit. Deme- 2
 triade hibernabat, cum desiderio anxius fili, tum paeni-¹⁷⁹_{B.C.}
 tentia crudelitatis suae. Stimulabat animum et alter filius 3
 haud dubie et sua et aliorum opinione rex, conversique
 in eum omnium oculi, et destituta senectus, aliis exspec-
 tantibus suam mortem, aliis ne expectantibus quidem.
 Quo magis angebatur, *et* cum eo Antigonus, Echecratis 4
 filius, nomen patruī Antigoni ferens, qui tutor Philippi
 fuerat, regiae vir maiestatis, nobili etiam pugna adversus
 Cleomenem Lacedaemonium clarus. Tutorem eum Graeci, 5
 ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt.
 Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis 6
 unus incorruptus permanserat; eique ea fides nequaquam
 amicum Persea inimicissimum fecerat. Is prospiciens 7
 animo quanto cum periculo suo hereditas regni ventura
 esset ad Persea, ut primum labare animum regis et inge-
 miscere interdum fili desiderio sensit, nunc praebendo 8
 aures, nunc laccessendo etiam mentionem rei temere actae,
 saepe querenti querens et ipse aderat. Et cum multa,
ut adsolet, veritas praeberet vestigia sui, omni ope adiuva-
 bat quo maturius omnia emanarent. Suspecti ut ministri 9
 facinoris Apelles maxime et Philocles erant, qui Romam
 legati fuerant litterasque exitiales Demetrio sub nomine
 Flaminini attulerant.

55. Falsas esse et a scriba vitiatas signumque adul- 1
 terinum vulgo in regia fremebant. Ceterum cum suspecta 2
 magis quam manifesta esset res, forte Xychus obuius fit

Antigono, comprehensusque ab eo in regiam est perductus. Relicto eo custodibus Antigonus ad Philippum
 3 processit. "Multis" inquit "sermonibus intellexisse videor magno te aestimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis esset.
 4 Homo unus omnium, qui nodum huius erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus. Forte oblatum
 5 perductumque in regiam, vocari iube." Adductus primo ita negare inconstanter, ut parvo metu admoto paratum indicem esse adpareret. Conspectum tortoris verberumque non sustinuit ordinemque omnem facinoris legatorum
 6 ministerique sui exposuit. Extemplo missi qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui praesens erat, oppresserunt; Apelles missus ad Chaeream quendam persequen-
 7 dum, indicio Xychi audito, in Italiam traiecit. De Philocle nihil certi vulgatum est; alii primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse, alii tormenta etiam infitiantem perpessum ad-
 8 firmant. Philippo redintegratus est luctus geminatusque; et infelicitatem suam in liberis graviolem, quod alter *superesset, quam quod alter perisset*, censebat.

1 56. Perseus certior factus omnia detecta esse, potentior
 2 quidem erat quam ut fugam necessariam duceret; tantum ut procul abesset curabat, interim velut ab incendio flagrantis irae, dum Philippus viveret, se defensurus. *Is*, spe potiundi ad poenam corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super inopunitatem etiam praemio sceleris
 3 frueretur. Antigonom igitur appellat, cui et palam facti parricidi gratia obnoxius erat, neque pudendum aut paenitendum eum regem Macedonibus propter recentem patrum
 4 Antigoni gloriam fore censebat. "Quando in eam fortunam veni," inquit "Antigone, ut orbitas mihi, quam alii

detestantur parentes, optabilis esse debeat, regnum, quod a patruo tuo forti, non solum fideli tutela eius custoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te 5
 unum habeo quem dignum regno iudicem. Si neminem haberem, perire et exstingui id malletm quam Perseo scelestae fraudis praemium esse. Demetrium excitatum ab in- 6
 feris restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus inlacrimasti, in locum eius substitutum relinquam.” Ab hoc sermone omni genere 7
 honoris producere eum non destitit. Cum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniae urbes principibusque Antigonum commendare; et si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus Thessalonicae plurimum 8
 temporis moratus fuerat. Inde cum Amphipolim venisset, gravi morbo est implicitus. Sed animo tamen aegrum 9
 magis fuisse quam corpore constat, curisque et vigiliis, cum identidem species et umbrae insontis interempti filii agitarent, cum diris exstinctum esse execrationibus alterius. Tamen admoneri potuisset Antigonus, si aut *adfuis-* 10
set aut statim palam facta esset mors regis. Medicus 11
 Calligenes, qui curationi praeerat, non exspectata morte regis, a primis desperationis notis nuntios praedispositos ita ut convenerat misit ad Perseum, et mortem regis in adventum eius omnes qui extra regiam erant celavit.

57. Oppressit igitur necopinantes ignarosque omnes 1
 Perseus et regnum scelere partum invasit.

BOOK XLII

Beginning of the Third Macedonian War

1 15. Legationibus dimissis cum Harpalus, quanta maxima
 172 celeritate poterat, regressus in Macedoniam nuntiasset regi
 B.C. nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed
 2 ita infestos, ut facile adpareret non dilatuos, et ipse, prae-
 terquam quod et ita credebat futurum, iam etiam volebat,
 3 in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes in-
 festus erat; a cuius sanguine ordiens bellum, Euandrum
 Cretensem, ducem auxiliorum, et Macedonas tres aduetos
 ministeriis talium facinorum ad caedem regis subornat, lit-
 terasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate
 4 et opibus Delphorum. Satis constabat Eumenem, ut sacri-
 ficaret Apollini, Delphos escensurum. Praegressi cum
 Euandro insidiatores nihil aliud ad peragendum inceptum
 quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quaere-
 5 bant. Escendentibus ad templum a Cirrha, priusquam
 perveniretur ad frequentia aedificiis loca, maceria erat ab
 laeva iuxta semitam paulum exstantem a fundamento, qua
 singuli transirent, dextra pars labe terrae in aliquantum
 6 altitudinis derupta erat. Post maceriam se abdiderunt
 gradibus adstructis, ut ex ea velut e muro tela in prae-
 7 tereuntem conicerent. Primo a mari circumfusa turba
 amicorum ac satellitum procedebat, deinde extenuabant
 8 paulatim angustiae agmen. Vbi ad eum locum ventum
 est, qua singulis eundem erat, primus semitam ingressus
 Pantaleon, Aetoliae princeps, cum quo institutus regi sermo
 9 erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt,
 10 quorum altero caput ictum est regi, altero humerus; sopi-
 tusque ex semita proclivi *ruit* in declive, multis super

prolapsum iam saxis congestis. Et ceteri quidem etiam amicorum et satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt; Pantaleon constanter inpavidus mansit ad protegendum regem.

16. Latrones cum brevi circumitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re in iugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut, cum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, *ne* ex conpresso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in praecordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus secuti latronum vestigia, cum usque ad iugum Parnasi nequiquam fatigati pervenisent, re infecta redierunt. Adgressi facinus Macedones ut inconsulte ita audacter, coeptum nec consulte et timide reliquerunt. Conpotem iam sui regem amici postero die deferunt ad navem; inde Corinthum, ab Corintho per Isthmi iugum navibus traductis Aeginam traiciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius quam dignum concordia fraterna erat credidit; nam et cum uxore fratris et praefecto arci tamquam iam haud dubius regni heres est locutus. Quae postea non fefellere Eumenen; et quamquam dissimulare et tacita haberi pati statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri obiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

17. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad visendum statum regionis eius speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit, congruentiaque omnia cri-

2 minibus ab Eumene adlatis referebat. Simul et adduxerat
 secum Praxo a Delphis, cuius domus receptaculum latro-
 num fuerat, et L. Rammium Brundisinum, qui talis indici
 3 delator erat. Princeps Brundisi Rammius fuit, hospitioque
 et duces Romanos omnes et legatos exterarum quoque gen-
 4 tium insignes, praecipue regios, accipiebat. Ex eo notitia
 ei cum absente Perseo fuerat; litterisque spem amicitiae
 interioris magnaue inde fortunae facientibus, ad regem
 profectus brevi perfamiliares haberi trahique magis quam
 5 vellet in arcanos sermones est coeptus. Promissis enim
 ingentibus praemiis petere institit ab eo rex, quoniam
 duces omnes legatique Romani hospitio eius uti adsuessent,
 quibus eorum ipse scripsisset ut venenum dandum curaret:
 6 cuius scire se comparationem plurimum difficultatis et peri-
 culi habere; pluribus consciis comparari; eventu praeterea
 incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam aut
 7 tuta ad rem celendam dentur. Se daturum quod nec in
 8 dando nec datum ullo signo deprendi posset. Rammius
 veritus, ne si abnuisset, primus ipse veneni experimentum
 esset, facturum pollicitus proficiscitur. Nec Brundisium
 ante redire quam convento C. Valerio legato, qui circa
 9 Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum in-
 dicio delato, iussu eius Romam simul venit. Introductus
 in curiam, quae acta erant exposuit.

BOOK XLV

News of the Battle of Pydna at Rome

1 I. Victoriae nuntii, Q. Fabius et L. Lentulus et Q.
 168 B.C. Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Ro-
 mam cum venissent, praeceptam tamen eius rei laetitiam

invenerunt. Quarto post die quam cum rege est pugna- 2
 tum, cum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota
 spectacula pervasit, pugnatum in Macedonia et devictum
 regem esse; dein fremitus increvit; postremo clamor plau- 3
susque, velut certo nuntio victoriae adlato, est exortus.
 Mirari magistratus et quaerere auctorem repentinae lae- 4
 titiae; qui postquam nullus erat, evanuit equidem tam-
 quam certae rei gaudium, omen tamen laetum insidebat
 animis. Quod postquam veris nuntiis Fabi Lentulique et 5
 Metelli adventu firmatum est, cum victoria ipsa tum augurio
 animorum suorum laetabantur. Et altera traditur circensis 6
 turbae non minus similis veri laetitia. Ante diem quintum
 decimum kal. Octobres, ludorum Romanorum secundo die,
 C. Licinio consuli ad quadrigas mittendas escendenti tabel-
 larius, qui se ex Macedonia venire diceret, laureatas litteras
reddidisse dicitur. Quadrigis missis, consul currum con- 7
 scendit et, cum per circum reveheretur ad foros publicos,
 laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, re- 8
 pente inmemor spectaculi populus in medium decurrit. Eo
 senatum consul vocavit recitatisque tabellis ex auctoritate
 patrum pro foris publicis denunciavit populo L. Aemilium
 collegam signis conlatis cum rege Perseo pugnasse; Mace- 9
 donum exercitum caesum fusumque; regem cum paucis
 fugisse; civitates omnes Macedoniae in dicionem populi
 Romani venisse. His auditis, clamor cum ingenti plausu 10
 ortus; ludis relictis, domus magna pars hominum ad con-
 iuges liberos*que* laetum nuntium portabant. Tertius deci- 11
 mus dies erat ab eo quo in Macedonia pugnatum est.

2. Postero die senatus in curia habitus, supplicationes- 1
 que decretae, et senatus consultum factum est, ut consul
 quos praeter milites sociosque navales coniuratos haberet,
 dimitteret; de militibus sociisque navalibus dimittendis re- 2

ferretur, cum legati ab L. Aemilio consule, a quibus prae-
3 missus tabellarius esset, *venissent*. Ante diem sextum kal.
Octobres hora fere secunda legati urbem ingressi sunt;
ingentem secum occurrentium, quacumque ibant, prose-
quentiumque trahentes turbam in forum ad curiam per-
4 rererunt. Senatus forte in curia erat; eo legatos consul
introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent
quantae regiae *copiae* peditum equitumque fuissent, quot
5 milia ex his caesa, quot capta forent, quam paucorum mili-
tum iactura tanta hostium strages facta, quam cum paucis
rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum; paratam
classem ad persequendum esse, neque terra neque mari
6 elabi posse. Eadem haec paulo post in contionem traducti
exposuerunt; renovataque laetitia, cum consul edixisset,
ut omnes aedes sacrae aperirentur, pro se quisque ex con-
7 tione ad gratias agendas ire diis, ingentique turba non
virorum modo sed etiam feminarum conferta *tota* urbe
8 deorum immortalium templa. Senatus revocatus in curiam
supplicationes ob rem egregie gestam ab L. Aemilio con-
sule in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hos-
9 tiisque maioribus sacrificari iussit. Naves quae in Tiberi
paratae instructaeque stabant, ut, si res posceret, in Mace-
10 doniam mitterentur, subduci et in navalibus conlocari, socios
navales dato annuo stipendio dimitti, et cum his omnes
11 qui in consulis verba iuraverant; et quod militum Corcyrae,
Brundisi, ad mare superum aut in agro Larinati esset —
omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si
res posceret, C. Licinius collegae ferret open —, hos omnes
12 milites dimitti placuit. Supplicatio pro contione populo
indicta est ex ante diem quintum idus Octobres cum eo die
in quinque dies.

Capture of Perseus. Summary of Macedonian History.

7. Secundam eam Paulus, sicut erat, victoriam ratus, 1
 victimas cecidit eo nuntio; et consilio advocato *litteras*
 praetoris cum recitasset, Q. Aelium Tuberonem obviam
 regi misit, ceteros manere in praetorio frequentes iussit. 2
 Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit.
 Patrum aetate Syphax rex captus in castra Romana adduc-
 tus erat; praeterquam quod nec sua nec gentis fama con-
 parandus, tunc accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius 3
 Macedonici; Perseus caput belli erat, nec ipsius tantum,
 patris avique, quos sanguine ac genere contingebat, fama
 conspectum eum efficiebat, sed effulgebant Philippus ac
 magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terra- 4
 rum Macedonum fecerant. Pullo amictu *cum* filio Perseus
 ingressus est castra nullo suorum alio comite, qui socius
 calamitatis miserabiliorem eum faceret. Progredi prae
 turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec a
 consule lictores missi sunt, qui submoto iter ad praetorium
 facerent. Consurrexit consul et, iussis sedere aliis pro- 5
 gressusque paulum, introeunti regi dextram porrexit. Sub-
 mittentemque se ad pedes sustulit, nec attingere genua
 passus introductum in tabernaculum adversus advocatos in
 consilium considerare iussit.

8. Prima percontatio fuit, qua subactus iniuria contra 1
 populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset,
 quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret.
 Cum, responsum exspectantibus cunctis, terram intuens 2
 diu tacitus fleret, rursus consul: "Si iuvenis regnum ac- 3
 cepisses, minus equidem mirarer ignorasse te, quam gravis
 aut amicus aut inimicus esset populus Romanus; nunc 4
 vero, cum et bello patris tui, quod nobiscum gessit, inter-

fuisses, et pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus, meminisses, *quod fuit* consilium, quorum et vim *in* bello et fidem in pace expertus esses, cum iis tibi
 5 bellum esse quam pacem malle?" Nec interrogatus nec accusatus cum responderet, "Vt cumque tamen haec, sive errore humano seu casu seu necessitate, inciderunt, bonum animum habe. Multorum regum *et* populorum casibus cognita populi Romani clementia non modo spem tibi, sed
 6 prope certam fiduciam salutis praebet." Haec Graeco sermone Perseo; Latine deinde suis "exemplum insigne cernitis" inquit "mutationis rerum humanarum. Vobis hoc praecipue dico, iuvenes. Ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec praesenti credere fortunae, cum quid vesper ferat incertum
 7 sit. Is demum vir erit, cuius animum neque prospera flatu suo efferent nec adversa infringent." Consilio dimisso, tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die et invitatus ad consulem Perseus et alius omnis ei honos habitus est qui haberi in tali fortuna poterat. Exercitus deinde in hiberna dimissus est.

1 9. Maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquae urbes acceperunt.

2 Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit, idemque finis incluti
 3 per Europae plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano, qui primus regnabat, Persea numerabant. Perseus Q. Fulvio, L. Manlio consulibus regnum accepit, a senatu rex est appellatus M. Iunio, A. Manlio consulibus, regnavit undecim annos.

4 Macedonum gens obscura admodum fama usque ad Philippum, Amyntae filium, fuit. Inde ac per eum crescere cum coepisset, Europae se tamen finibus continuit, Grae-

ciam omnem et partem Thraciae atque Illyrici amplexa.
Superfudit deinde se in Asiam, et tredecim annis, quibus 5
Alexander regnavit, primum omnia, qua Persarum prope
inmenso spatio imperium fuerat, suae dicionis fecit; Arabas 6
hinc Indiamque, qua terrarum ultimos fines Rubrum mare
amplectitur, peragravit. Tum maximum in terris Mace- 7
donum regnum nomenque; inde morte Alexandri distrac-
tum *in* multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt;
laceratis viribus, a summo culmine fortunae ad ultimum
finem centum quinquaginta annos stetit.

LANE'S LATIN GRAMMAR

REVISED EDITION

\$1.50

By GEORGE M. LANE, PH.D., LL.D.

Professor Emeritus of Latin, Harvard University

SINCE its first publication this work has been used more widely than any other Latin grammar for advanced study and reference. It is approached by no other American publication in completeness and authoritativeness, and is conspicuous for its originality, sound scholarship, accurate analysis of constructions, copious illustrations, and clear arrangement. The revision has been conducted under the direction of Professor Morris H. Morgan, who edited and completed the original edition, left unfinished by the death of the distinguished author. The chapter on Sound has been rewritten and enlarged by Professor Hanns Oertel, of Yale, and the views concerning the nature and kinds of vowels and consonants, the Latin accent, and the phonetic laws under which changes of vowel and consonant should take place, have been modified to conform to present usage. Many changes have also been made in the chapter on Inflection and Formation. Throughout the book the working of "hidden quantities" has been completely revised. For the most part, however, no alterations have been found necessary in the treatment of broad general principles or in the method of presentation.

LANE AND MORGAN'S SCHOOL LATIN GRAMMAR

\$1.00

Prepared by MORRIS H. MORGAN, PH.D., LL.D.

Professor of Classical Philology in Harvard University

THIS book is intended for the use of students of Latin during their course in secondary schools. It is based on Lane's Latin Grammar and furnishes abundant material for careful training in Latin pronunciation, for the study of the leading principles under which Latin words are formed, for thorough drill in inflections, and for acquiring a good working knowledge of the most important principles of Latin syntax and composition. The arrangement of the material is clear and logical, with cross-references to the larger grammar.

AMERICAN BOOK COMPANY

NEW YORK

CINCINNATI

CHICAGO

Latin Literature of the Empire

Selected and Edited with Revised Texts and Brief Introductions

BY ALFRED GUDEMAN, Ph.D.

Associate Professor of Classical Philology, University of Pennsylvania

In Two Volumes. Cloth, 12mo. Per Volume, \$1.80

VOL. I—PROSE. Selections from Velleius, Curtius, Seneca Rhetor, Justinus (Trogus Pompeius), Seneca, Petronius, including Cena Trimalchionis, Pliny the Elder, Quintilian, Tacitus, Pliny the Younger, Suetonius, Minucius Felix Octavius, Apuleius—Ammianus Marcellinus, and Boethius.

VOL. II—POETRY. Pseudo Vergiliana, Aetna, Manilius, Calpurnius, Nemesianus, Phaedrus, Lucan, Valerius Flaccus, Seneca, the Octavia (anonymous), Persius, Statius, Silius Italicus, Martial, Juvenal, Pervigilium Veneris, Ausonius, and Claudianus.

The works of Latin Literature of the post-Augustan period have hitherto, with a few notable exceptions, been virtually excluded from the classical curricula of colleges and universities.

The present collection has been made primarily for the use of students in higher classes in colleges. The selections will be found useful as collateral reading in connection with lectures on classical literature, and will also furnish suitable material for sight reading.

The selections themselves contain nothing that is not eminently worthy of perusal. They are in every case sufficiently extensive to give a continuous and coherent story, which at the same time exhibits the author at his best. The text follows the best modern editions, the deviations from the standard texts being briefly recorded in critical appendices.

Copies sent, prepaid, to any address on receipt of the price.

American Book Company

New York

Cincinnati

Chicago

Latin Dictionaries

HARPER'S LATIN DICTIONARY

Founded on the translation of "Freund's Latin-German Lexicon."

Edited by E. A. ANDREWS, LL.D. Revised, Enlarged, and in great part Rewritten by CHARLTON T. LEWIS, Ph.D., and CHARLES SHORT, LL.D.

Royal Octavo, 2030 pages . Sheep, \$6.50 ; Full Russia, \$10.00

The translation of Dr. Freund's great Latin-German Lexicon, edited by the late Dr. E. A. Andrews, and published in 1850, has been from that time in extensive and satisfactory use throughout England and America. Meanwhile great advances have been made in the science on which lexicography depends. The present work embodies the latest advances in philological study and research, and is in every respect the most complete and satisfactory Latin Dictionary published.

LEWIS'S LATIN DICTIONARY FOR SCHOOLS

By CHARLTON T. LEWIS, Ph.D.

Large Octavo, 1200 pages . Cloth, \$4 50 ; Half Leather, \$5.00

This dictionary is not an abridgment, but an entirely new and independent work, designed to include all of the student's needs, after acquiring the elements of grammar, for the interpretation of the Latin authors commonly read in school.

LEWIS'S ELEMENTARY LATIN DICTIONARY

By CHARLTON T. LEWIS, Ph.D.

Crown Octavo, 952 pages. Half Leather \$2.00

This work is sufficiently full to meet the needs of students in secondary or preparatory schools, and also in the first and second years' work in colleges.

SMITH'S ENGLISH-LATIN DICTIONARY

A Complete and Critical English-Latin Dictionary. By WILLIAM SMITH, LL.D., and THEOPHILUS D. HALL, M.A., Fellow of University College, London. With a Dictionary of Proper Names.

Royal Octavo, 765 pages. Sheep \$4.00

Copies sent, prepaid, to any address on receipt of the price.

American Book Company

New York
(278)

• Cincinnati •

Chicago

Introduction to the Study of Latin Inscriptions

By JAMES C. EGBERT, JR., Ph.D.
Adjunct Professor of Latin, Columbia University

Half Morocco, large 12mo, 468 pages. With numerous illustrations and exact reproductions of inscriptions Price, \$3.50

This work is designed as a text-book for the use of students in Universities and Colleges, and also to furnish an account of this branch of archaeological study for general readers. It has been prepared in the belief that a knowledge of epigraphy forms an essential part of the equipment of a teacher of the classics, and that the subject itself has become so important as to justify its introduction, in elementary form at least, into the curriculum of undergraduate studies.

A distinctive feature of the book is the number and character of its illustrations,—there being over seven hundred cuts and diagrams of inscriptions, for the purpose of illustrating the text, and for practice in reading. Of these, over one hundred are photographic reproductions, showing the forms of the letters and the arrangement of the inscriptions. The work is also supplied with an exhaustive bibliography and valuable tables of abbreviations, archaisms, etc.

Copies of Egbert's Latin Inscriptions will be sent, prepaid, to any address on receipt of the price by the Publishers :

American Book Company

New York
(266)

• Cincinnati •

Chicago

Roman Life in Latin Prose and Verse

ILLUSTRATIVE READINGS FROM LATIN
LITERATURE

SELECTED AND EDITED BY

H. T. PECK, PH.D.

Professor of the Latin Language and Literature in Columbia University.

AND

ROBERT ARROWSMITH, PH.D.

Cloth, 12mo, 256 pages Price, \$1.50

This work gives a representative survey of Latin Literature, intended to be read in advanced academic or college work, as supplementary to a regular course in Latin Literature, or to be itself the fundamental work in such a course. The selections range from the popular songs which antedate written literature, to the Christian hymns of the third century, covering the early dramatists, historians, orators, philosophers, the writers of satire and epigram, the lyric and epic poets, the collectors of anecdotes, letter writers, and authors of prose works, and including other material of a popular nature, such as lampoons, parodies, epitaphs, advertisements, announcements of ball games, theatrical and gladiatorial notices, etc. To each selection is prefixed a concise account of the author, when known, and of his works, with a brief bibliography. For convenience in sight reading the text is provided with a translation of the more difficult words, and is followed by a fuller commentary on special points of interest.

Copies of Roman Life in Latin Prose and Verse will be sent, prepaid, to any address on receipt of the price by the Publishers:

American Book Company

New York

• Cincinnati •

Chicago

HORACE'S ODES, EPODES and CARMEN SAECULARE

EDITED, WITH INTRODUCTION AND COMMENTARY,
BY CLIFFORD HERSCHEL MOORE,

ASSISTANT PROFESSOR OF LATIN AND GREEK, HARVARD UNIVERSITY.
Cloth, 12mo, 465 pp. Price, \$1.50. Text edition. Price, 40 cents.

THIS edition of Horace's lyrical poems has been prepared for the needs of freshmen and sophomores. The introduction is intended to give the necessary information as to the poet's life and writings. The text is the vulgate, although in some passages the better manuscript edition has been preferred. Inasmuch as young students require no little help if they are to understand as well as translate the Odes and Epodes, the editor has not limited his commentary to the baldest aids, but has tried to give such assistance in interpretation as may help students to some appreciation of Horace's art and charm. The relation of the poet to his Greek models is shown by frequent quotations. To all the more difficult Greek passages translations have been appended. A number of quotations from the later Latin writers are also given to indicate in some degree the ready acceptance which Horace's phrases found among his successors.

*For list of the entire series and descriptive catalogue of text-books
in the Ancient Languages, write to the Publishers,*

AMERICAN BOOK COMPANY

NEW YORK CINCINNATI CHICAGO
BOSTON ATLANTA DALLAS SAN FRANCISCO

Cicero de Amicitia

EDITED BY

CLIFTON PRICE, PH. D.

Instructor in Latin in the University of California

PRICE 75 CENTS

THIS edition enables the student to understand and interpret the text, and contains enough elementary matter to adapt it for use in the best preparatory schools, and at the same time enough advanced matter for the first year of college. The Notes at the bottom of the page deserve special mention. The edition is intended:

1. To remedy the defects in preparation for college by a careful review of the fundamental principles of Latin.

2. To bridge the chasm which too often exists between the work of the schools and the work of the colleges.

3. To teach students to observe for themselves certain striking peculiarities in the Latin which are often overlooked; also to enable them to appreciate the thought habit of the Romans through the medium of the Latin itself.

4. Particular emphasis is laid on the figures of speech and grammar—a subject in which most students are deficient and which most editions entirely ignore.

5. The grammatical principles are stated in the Notes instead of being referred to in the several grammars, thus saving students much time. The book is complete in itself.

6. The proper balance is preserved between the notes on syntax and the notes on interpretation.

7. The Introduction contains all the information necessary for the understanding of the essay.

AMERICAN BOOK COMPANY

Greek Dictionaries

LIDDELL AND SCOTT'S GREEK-ENGLISH LEXICON

Revised and Enlarged. Compiled by HENRY GEORGE LIDDELL, D.D., and ROBERT SCOTT, D.D., assisted by HENRY DRISLER, LL.D. Large Quarto, 1794 pages. Sheep . . . \$10.00

The present edition of this great work has been thoroughly revised, and large additions made to it. The editors have been favored with the co-operation of many scholars and several important articles have been entirely rewritten.

LIDDELL AND SCOTT'S GREEK-ENGLISH LEXICON—Intermediate

Revised Edition. Large Octavo, 910 pages.

Cloth, \$3.50; Half Leather, \$4.00

This Abridgment is an entirely new work, designed to meet the ordinary requirements of instructors. It differs from the smaller abridged edition in that it is made from the last edition of the large Lexicon, and contains a large amount of new matter.

LIDDELL AND SCOTT'S GREEK-ENGLISH LEXICON—Abridged

Revised Edition. Crown Octavo, 832 pages. Half Leather \$1.25

This Abridgment is intended chiefly for use by students in Secondary and College Preparatory Schools.

THAYER'S GREEK-ENGLISH LEXICON OF THE NEW TESTAMENT

Being Grimm's Wilke's Clavis Novi Testamenti. Translated, Revised, and Enlarged by JOSEPH HENRY THAYER, D.D., LL.D. Royal Quarto, 727 pages. Cloth, \$5.00; Half Leather, \$6.50

This great work embodies and represents the results of the latest researches in modern philology and biblical exegesis. It traces historically the signification and use of all words used in the New Testament, and carefully explains the difference between classical and sacred usage.

YONGE'S ENGLISH-GREEK LEXICON

By C. D. YONGE. Edited by HENRY DRISLER, LL.D.

Royal Octavo, 903 pages. Sheep . . . \$4 50

AUTENRIETH'S HOMERIC DICTIONARY

Translated and Edited by ROBERT P. KEEP, Ph.D. New Edition. Revised by ISAAC FLAGG, Ph.D.

12mo, 312 pages. Illustrated. Cloth . . . \$1.10

Copies sent, prepaid, to any address on receipt of the price

American Book Company

New York

Cincinnati

Chicago

Classical Dictionaries

HARPER'S DICTIONARY OF CLASSICAL LITERATURE AND ANTIQUITIES

Edited by H. T. PECK, Ph.D., Professor of the Latin Language and Literature in Columbia University.

Royal Octavo, 1716 pages. Illustrated.

One Vol. Cloth . . . \$6.00 Two Vols. Cloth . . . \$7.00
One Vol. Half Leather . . . 8.00 Two Vols Half Leather . . . 10.00

An encyclopaedia, giving the student, in a concise and intelligible form, the essential facts of classical antiquity. It also indicates the sources whence a fuller and more critical knowledge of these subjects can best be obtained. The articles, which are arranged alphabetically, include subjects in biography, mythology, geography, history, literature, antiquities, language, and bibliography. The illustrations are, for the most part, reproductions of ancient objects. The editor in preparing the book has received the co-operation and active assistance of the most eminent American and foreign scholars.

SMITH'S DICTIONARY OF GREEK AND ROMAN ANTIQUITIES

Edited by WILLIAM SMITH, Ph.D. Revised by CHARLES ANTHON, LL.D. Octavo, 1133 pages. Illustrated. Sheep \$4.25

Carefully revised, giving the results of the latest researches in the history, philology, and antiquities of the ancients. In the work of revision, the American editor has had the assistance of the most distinguished scholars and scientists.

STUDENTS' CLASSICAL DICTIONARY

A Dictionary of Biography, Mythology, and Geography. Abridged. By WILLIAM SMITH, D.C.L., LL.D.

12mo, 438 pages. Cloth \$1.25

Designed for those schools and students who are excluded from the use of the larger Classical Dictionary, both by its size and its price. All names have been inserted which one would be likely to meet with at the beginning of classical study.

Copies sent, prepaid, to any address on receipt of the price.

American Book Company

New York

Cincinnati

Chicago

A Descriptive Catalogue of High School and College Text-Books

WE issue a complete descriptive catalogue of our text-books for secondary schools and higher institutions, illustrated with authors' portraits. For the convenience of teachers, separate sections are published, devoted to the newest and best books in the following branches of study:

ENGLISH
MATHEMATICS
HISTORY AND POLITICAL SCIENCE
SCIENCE
MODERN LANGUAGES
ANCIENT LANGUAGES
PHILOSOPHY AND EDUCATION

If you are interested in any of these branches, we shall be very glad to send you on request the catalogue sections which you may wish to see. Address the nearest office of the Company.

AMERICAN BOOK COMPANY

Publishers of School and College Text-Books

NEW YORK	CINCINNATI	CHICAGO
BOSTON	ATLANTA	DALLAS
		SAN FRANCISCO

LIBRARY OF CONGRESS

0 003 089 331 1

